

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií
Katedra obecné antropologie

ČLOVĚK A PROSTŘEDÍ

**Výzkum způsobů identifikace člověka s prostředím
(Černošín)**

Autorka: Bc. Jana Vašková
Vedoucí práce: Mgr. Barbora Spalová

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 18. 5. 2007

.....

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji především všem obyvatelům Černošína, kteří mi věnovali svůj čas a důvěru a dovolili mi nahlédnout do svého soukromí, neboť bez nich by tato práce neexistovala.

Mé díky patří Mgr. Barboře Spalové za celkové vedení práce, odborné rady, komentáře, trpělivost a velmi příjemnou spolupráci. Děkuji také doc. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc. za uvedení do terénu a seznámení se zdejší krajinou z hlediska její historické proměny. Velmi si cením přístřeší, které mi během terénního výzkumu nezištně poskytli pan René Vašek, paní Miroslava Válová, manželé Marvánovi a vedení města Černošín. Manželům Veronice a Janovi Vaškovým děkuji za zapůjčení digitálního fotoaparátu, za pomoc se skenováním obrazového materiálu, s grafickou úpravou a tiskem celé práce. Za zapůjčení diktafonu, korektury textu a pomoc v těžkých chvílích, jež tuto práci doprovázely, velice děkuji paní Olze Vaškové.

Celé mé rodině, bez jejíž všestranné podpory bych tuto práci nebyla schopna dokončit, patří veliký dík.

OBSAH

Úvod	6
Popis výzkumného terénu	8
Geografie.....	8
Do roku 1945.....	10
Léta 1945 – 1948.....	13
Léta 1948 – 1989.....	15
Léta 1989 – 2006.....	18
Metody	24
Zúčastněné pozorování.....	24
Nestandardizované rozhovory.....	25
Mentální mapy.....	26
Výběr respondentů.....	27
Seznam respondentů.....	30
Teoretická východiska	31
Konstruktivismus.....	31
Identita a identifikace.....	32
<i>Identita – použití pojmu</i>	33
<i>„Silná“ a „slabá“ identita</i>	34
<i>Identifikace</i>	35
<i>Identifikace skrze diskurzy</i>	37
Problematika prostoru.....	38
<i>Lefébvrovo pojetí prostoru</i>	38
<i>Prostor a prostředí</i>	39
<i>Krajina</i>	40
<i>Pohraničí</i>	40
<i>Domov</i>	41
Analýza	45
Romantický diskurz.....	45
<i>Pan Viktor</i>	45
<i>Paní Silvie</i>	51
<i>Syn Jakub</i>	55
<i>Shrnutí</i>	56

Reprezentativní diskurz.....	58
<i>Pan Dušan</i>	58
<i>Pan Hynek</i>	59
<i>Pan Tomáš</i>	62
<i>Politická rovina reprezentativního diskurzu</i>	64
<i>Politické teorie v politické rovině diskurzu</i>	66
<i>Reprezentativní diskurz jako způsob identifikace</i>	68
<i>Shrnutí</i>	69
Starousedlický diskurz.....	71
<i>Sadařovi</i>	71
<i>Patrioti</i>	77
<i>Shrnutí</i>	81
Mezigenerační srovnání procesů identifikace.....	83
<i>Generace osídlenců</i>	83
<i>Druhá generace</i>	87
<i>Identifikace skrze prožité dětství</i>	87
<i>Shrnutí</i>	91
Závěr	93
Literatura	98
Obrazová příloha	101

ÚVOD

První impuls, který mě přivedl k přemýšlení o tom, jaké podoby může mít vztah člověka k místům, kde žije, a co v jeho životě může znamenat zkušenost přestěhování, byl ryze osobní. Můj otec se totiž po desítkách let strávených v Praze odstěhoval „na důchod“ na Tachovsko, nedaleko od míst, jež jsem si zvolila jako svůj výzkumný terén, a to aniž by předtím nějaké vazby k této části republiky měl. Zlákala ho zachovalá příroda okresu, jehož hustota obyvatel patří k těm nejmenším v České republice (38 osob na km²). Prostřednictvím výzkumu jsem se chtěla dovědět co nejvíce o kraji, který skrze otce vstoupil i do mého života a který jsem při častých návštěvách začínala poznávat. V době, kdy jsem s výzkumem začínala, tedy na jaře roku 2004, se mi hlavou honily myšlenky na odchod z hlavního města právě na Tachovsko.

Mým výzkumným terénem se stala obec (od prosince roku 2006 už město) Černošín s přibližně devíti sty obyvateli. Toto místo jsem si zvolila během povinné terénní praxe v prvním ročníku studia, jež se konala právě zde. Za prvé jsem uvítala uvedení do terénu doc. Václavem Matouškem, který zde mnoho let provádí svůj archeologický výzkum krajiny. Díky němu jsem mohla poznat poměrně důkladně okolí Černošína právě z hlediska vývoje a proměny krajiny. Důkladné poznání prostředí jsem poté velmi ocenila při svém vlastním výzkumu, kdy mi v rozhovorech respondenti popisovali cestu například takto: „*kolem starého hřbitova po té lesní cestě k areálu zdraví v tom mladém lesíčku*“. Vzhledem k tomu, že starý hřbitov ani areál zdraví již neexistují, neměla bych bez prochozených dnů v okolí šanci porozumět tomu, co je mi sdělováno.

Dalším důvodem, proč provádět v Černošíně jakýkoli antropologický výzkum, je historie a poloha obce, do roku 1945 plně obydlené německy mluvícím obyvatelstvem. Odsun českých Němců představoval pro Černošín zlom, téměř úplné přerušení kontinuity života. Je proto velice zajímavé hledat odpovědi na otázku po vztahování se lidí k prostředí, kde žijí, právě zde, kde se před šedesáti lety vyměnilo všechno obyvatelstvo a rodinné kořeny jdou nejdále do čtvrté generace (u dnešních dětí). Černošín je součástí pohraničního okresu Tachov, ale leží blíže jeho vnitrozemskému okraji, na severovýchodě Tachovska. Státní hranice zde tedy

není tak viditelnou a každodenní realitou jako například ve výzkumech, jež prováděla Barbora Spalová v Lužických horách (Spalová, 2000), Markéta Vaňková ve Šluknově (Vaňková, 2005) nebo Eva Kočárková v Beskydech (Kočárková, 2005), nicméně i já jsem se zajímala o to, zda je relativní blízkost státní hranice nějakým způsobem respondenty reflektována.

Základní otázky, které jsem si ve výzkumu kladla, jsou tyto:

Na základě čeho se místní obyvatelé vztahují k tomuto prostředí? Hraje zde roli jeho předválečná historie? Nebo je důležitější, odkud do tohoto prostředí člověk přišel? Nebo není důležité ani jedno z toho?

Lze nalézt nějaké podobnosti ve vztahování se k místu v rámci rodiny, generace nebo pohlaví? Je možné zde nalézt nějaké diskurzy s širší společenskou působností?

Co toto prostředí nejlépe charakterizuje? Jde především o pohraničí? Nebo je snad primárně venkovem? Či se jedná o Čechy, součást Evropy, o kus západní civilizace? A kde tedy vidí místní obyvatelé jeho hranice?

Čeho si zde místní obyvatelé vlastně cení?

Přestože jsem práci nepojala jako prozkoumávání vztahu lidí k „domovu“, neboť prostor, kde člověk zrovna žije, nemusí být nutně jeho domovem, setkávala jsem se s tímto emocionálně silně zabarveným slovem doslova „na každém rohu“. Skutečnost, že všichni respondenti označili prostředí, kde žijí, za svůj domov, poodhaluje intenzitu a sílu vazeb, jež místní lidé k místu cítí. Jaký bude v takovém případě další osud kraje, jenž je v obecném povědomí i v mnohých médiích označován za periferní, opuštěný, chudý, bez vlastní vnitřní síly, vykořeněný?

Během mnoha rozhovorů s místními obyvateli mi došlo, že otázky, na které se jich ptám, kladu také sama sobě, že hledám svůj vlastní vztah k této části země.

POPIS VÝZKUMNÉHO TERÉNU

Pobyt v Černošíně a okolních obcích (Olbramov, Kořen, Záhoří, Lažany, Krásné Údolí, Horní a Dolní Vísky, Lestkov, Třebel, Stan aj.) během let 2004 a 2005, kdy jsem hovořila s místními obyvateli o okolnostech jejich příchodu do těchto obcí, o důvodech, kvůli kterým zde žijí nebo tráví víkendy jako chalupáři, a kdy jsem se seznamovala s prostředím, mi pomohl ujasnit si rozsah terénu, který je třeba zvolit pro samotný výzkum. Považovala jsem za nutné omezit jeho výběr na jedinou obec, neboť díky poměrně členitému terénu se každá jednotlivá obec nachází v trochu odlišném prostředí (např. obec Kořen je uprostřed lesů a těžce přístupných kopců, kdežto blízký Olbramov je již na povlovném terénu apod.), nemluvě o zcela odlišném typu sídlení (v Kořenu jsou téměř všechny domy, počítající se na desítky, obydleny chalupáři, kdežto v Černošíně chalupáře nenajdete, zato je tam kolem devíti stovek trvalých obyvatel apod.).

Vymezila jsem si tedy terén pro svůj kvalitativní výzkum pouze obcí Černošín a z výše jmenovaných důvodů jsem pominula i výzkum v jeho osmi osadách. Prostředí, v němž se Černošín nachází, nebo životní podmínky a vývoj obce či regionu mohou utvářet výpovědi respondentů, proto je nutné se hned zpočátku seznámit s Černošínem a jeho okolím po stránce geografické, hospodářské, demografické a současnost obce zasadit do historického kontextu.

Geografie

Podle biogeografického členění se Černošín a jeho okolí nachází v severozápadní části plzeňského bioregionu, jenž najdeme přímo v centru západních Čech. Typická výška bioregionu je 350–580 metrů. Na severu se zvedají neovulkanické suky Ovčí vrch, Hradištský kopec, Polínecký vrch, Krasíkov a Vlčí hora, která je se svou nadmořskou výškou 704 metrů nejvyšším bodem bioregionu (Culek, 1996). Právě Vlčí hora, která se nachází přibližně kilometr a půl západně od Černošína, je nejvýraznějším bodem ve výzkumném terénu a pro obyvatele Černošína je důležitým symbolem prostředí, jak vyplynulo z rozhovorů.

Do reliéfu se zařezávají údolí, z nichž nejvýraznější je údolí Mže nad Stříbrem, právě nedaleko Černošína. Toto údolí je hluboké 70 místy až 170 metrů. Břehy Mže v této části toku tvoří chatovou rekreační oblast. Vedle této řeky je dalším

významným vodním tokem Kosí potok, jenž je centrem Přírodního parku Kosí potok. Vzdálenější je pak potok Hadovka na sever od Černošina. Obcí protéká jižním směrem Černošínský potok, který se ve Svojšíně vlévá do Mže. Místy jsou vybudovány menší rybníční soustavy, jako například lhotské rybníky nedaleko Černošina.

Oblast je z velké části zalesněná, najdeme tu především smrky a borovice. Odlesněné luční plochy byly z velké části zmeliorovány a rozorány, takže v bezlesí převládají pole.

Svojšín je obec vzdálená od Černošina něco přes pět kilometrů na jih přibližně s polovičním počtem obyvatel ve srovnání s Černošínem (údaj z r. 2004). Na rozdíl od Černošina je zde železniční stanice na trase Plzeň–Cheb, která byla postavena v letech 1869 až 1871 (Tannert, 1906). Severovýchodně od Černošina (15 km) leží Konstantinovy Lázně, které jsou v okolí možná nejznámějším turistickým místem. Snad i proto daly jméno mikroregionu Konstantinolázeňsko.

Černošín leží na hlavní silnici mezi Stříbrem a Planou, zhruba uprostřed mezi těmito městy. Svým půdorysem představuje ulicový typ obce, hlavní a nejstarší zástavba je tedy podél této cesty, v táhlém kopci zvedajícím se od Stříbra směrem k Plané. Náměstí 1. máje je v podstatě rozšířená silnice a je tedy úzké a dlouhé. Uprostřed jej dělí kostel svatého Jiří na „horní“ a „dolní“ náměstí.

Čtyři základní horizontální směry, jež jsou nutné pro orientaci v jakémkoli prostoru (dopředu – dozadu – vpravo – vlevo), zde sledují tři cesty. V obci neexistuje jedna centrální křižovatka dvou na sebe kolmých cest. Většina respondentů jména ulic a čísel popisných při popisu cesty či bydliště svého známého nepoužívá. Běžnější byla vyjádření typu „*tou silnicí na Svojšín*“, „*mezi tím otlučeným barákem a ...*“, „*ten dům, před kterým parkuje modré auto*“, „*u pošty doprava a pak k transformátoru*“, „*v jedné z těch bytovek*“. Domnívám se proto, že jména ulic jsou formální záležitostí, pro každodenní orientaci a vzájemnou komunikaci obyvatel nedůležitou. Orientačními prvky jsou spíše konkrétní body v obci, což je oblast výzkumu velice zajímavá, nicméně já jsem ji vzhledem k zaměření mé práce vnímala jako okrajovou.

Domy podél hlavní silnice jsou většinou jednopatrové s průjezdem do dvora, na který navazuje pozemek táhnoucí se dál od domu, kolmo k hlavní silnici. Tyto „záhumenky“ dnes ve většině případů slouží pouze jako zahrady, kde obyvatelé pěstují květiny, ovocné stromy či zeleninu, byť dříve zde stála hospodářská stavení, na která dále navazovala soukromá políčka. Předzahrádky směrem do ulice v Černošíně kvůli stísněnému prostoru nenajdeme. Snad i z tohoto důvodu na mě působí tato nejstarší část obce městským dojmem. Na jedné straně za linií těchto domů a zahrádek byly v šedesátých letech 20. století postaveny vícepodlažní paneláky, v roce 2003 vedle nich přibyl ještě jeden. I ty mají v blízkosti malé pozemky, jež slouží obyvatelům těchto bytů jako zahrádky.

Na horním konci obce je menší rybník. Kus od obce směrem na sever najdeme požární nádrž, která vzhledem k nedostatku jiných příležitostí slouží jako koupaliště.

Okolí Černošína tvoří, jak bylo řečeno výše, lesy a pole, luk je tu již méně. Ovšem ještě donedávna se v okolí nacházely ovocné, hlavně třešňové aleje.

Černošín svou zástavbou, historií i ekonomickou situací nemá jednoznačný charakter vesnice, městečka či města. Tento jev se projevoval i v různých označeních Černošína mými respondenty. Pro některé z nich je Černošín vesnicí, pro některé městečkem. Tato nejednoznačnost byla do očí i na oficiálních internetových stránkách obce Černošína, kde bylo možno vedle sebe nalézt odkazy na *město* Černošín, aktivity *obce*, historii *městečka* a informace o tom, že v roce 2004 se stala *Vesnicí* roku Plzeňského kraje. To se změnilo 25. ledna 2007, kdy začaly fungovat nové černošínské webové stránky. Černošín totiž od 1. prosince 2006 obdržel statut města. Nové stránky města Černošína už žádnou nejednoznačnost nejeví a je možné, že do budoucna tato skutečnost ovlivní i vnímání prostředí místních obyvatel. Nicméně můj terénní výzkum probíhal ještě za *obce* Černošín, a tak tuto novou skutečnost nereflektuje.

Do roku 1945

Historie

První zmínka o Černošíně je v listině chotěšovského kláštera z roku 1290, kde se hovoří o Oldřichu z Černošína. Obec vznikla na obchodní stezce spojující západní oblasti se středem Čech. Vesnice patřila k hradu Volfštejnu, jenž stál

na jihovýchodním výběžku již zmiňované Vlčí hory od druhé poloviny 13. století. V pramenech se o něm dočteme poprvé teprve v roce 1316 a v druhé půlce 15. století už byl opuštěný a zpustlý. Obec pak patřila k třebelskému panství. Od 14. do 17. století patřila rodu pánů ze Švamberka. Ti jí také propůjčili v roce 1541, kdy byla povýšena na městečko (Städtchen), do městského znaku část svého erbu: vpravo hledící stříbrnou labuť v červeném poli se zlatým zobákem a zlatýma nohama, stojící na zeleném trojvrší. Obec v této době roste a stává se důležitým obchodním a řemeslnickým centrem.

Zlomem je pro ni třicetiletá válka, která Černošín zbídačila. Císař Ferdinand III. později Černošínu pomohl privilegiem konání tří výročních trhů a týdenního trhu na dobytek. V polovině 17. století se dostalo nových privilegií i místním řemeslným cechům, a tak městečko znovu začalo prosperovat. Na začátku 19. století byla vybudována císařská silnice, kterou od roku 1888 lemuje kaštanová „císařská alej“, tedy Kaiserallee (Tannert, 1906), vysazená při příležitosti čtyřicetiletého výročí panování Františka Josefa I. Provoz na císařské silnici byl v tomto období tak silný, že se Černošínu vyplatilo postavit v obci roku 1827 konírnu pro 30 koní.¹ V Černošíně byla také stanice c. k. jízdní a listovní pošty. V roce 1873 byl Černošín povýšen na město a byl jím až do konce druhé světové války. Tomu také odpovídala vybavenost obce. Tannert se zmiňuje o sedmi hostincích, sto obuvnických mistrech, o restauraci na Vlčí hoře, říká, že „cizinecký ruch je v letních měsících poměrně značný“ (Tannert, 1906:3) a v této souvislosti hovoří o tisícovce turistů ročně. A Obecní kronika se zmiňuje o 158 různých řemeslnících, šesti řeznících, osmi krejčích, čtyřech kovářích, jež zde své živnosti provozovali v 19. století.

Převážně zemědělský Černošín proslul od 2. poloviny 19. století jako centrum kožedělné výroby, roku 1898 vznikly v obci dvě továrny na obuv, které založili bratři Richterové. Ty byly hlavním zdrojem obživy pro místní obyvatele. V obci však fungovala i cihelna a pila na zpracování dřeva z okolních lesů. Roku 1904 byla v obci vybudována kanalizace. V roce 1927 byla obec napojena na telefonní síť a v tom samém roce bylo zřízeno v Černošíně autobusové spojení a byl otevřen biograf. Toho roku se též začalo s těžbou kaolinu, jenž byl dobýván z hloubi

¹ Hlavní dopravní spojení se však v letech 1869 – 1871 přeneslo o pár kilometrů směrem na jih, kde byla postavena železnice Plzeň–Cheb.

20 metrů. Roku 1928 byly zahájeny přípravné práce na otevření čedičového lomu na severním svahu Vlčí hory (Joklová 1973:15).

Obyvatelstvo

Povýšení na město a rozšíření řemesel a průmyslu jde ruku v ruce také se zvyšováním počtu obyvatel. V devatenáctém století a pak hlavně ve století dvacátém, do druhé světové války, dosáhl počet obyvatel Černošína vrcholu a tohoto stavu již nikdy poté nedosáhl.

Kronika Černošína se zmiňuje o 899 obyvatelích v roce 1830. Tannert uvádí ve svém turistickém průvodci z roku 1906 již 1605 osob. Tomu odpovídají i další údaje z černošínské kroniky: v roce 1924 udává pramen 1544 obyvatel, z toho 1523 Němců, 6 cizinců a 15 Čechů.² V roce 1930 žilo v Černošíně 1529 lidí. Lze tedy shrnout, že do druhé světové války se počet obyvatel Černošína (bez přidružených osad) udržoval na úrovni okolo půl druhého tisíce obyvatel, v naprosté většině se jednalo o české Němce.

Památky a význačná místa

Barokní kostel svatého Jiří byl uprostřed náměstí postaven v letech 1711 až 1736. Okolo kostela byl do roku 1788 obecní hřbitov. V roce 1827 byly na jeho místě vysázeny lípy, které tam stály ještě před několika lety. Nový hřbitov našel své místo hned za obcí u silnice na Svojsín, při úpatí Vlčí hory.

V roce 1732 přibyla na náměstí barokní socha svatého Jana Nepomuckého.³ Další barokní socha svatého Floriána stála od roku 1748 na dolním náměstí.⁴

² Zde je ale třeba připomenout, že tato kronika byla psána zpětně, po roce 1945, což se kromě časového odstupe také vzhledem k změnám politickým, ekonomickým, národnostním mohlo odrazit v přesnosti těchto údajů.

³ Tento světec je svou životní poutí spojen s prostorem západních Čech a ony s ním, takže jeho sochy zde byly oblíbeným výtvarným motivem a lze jich tu nalézt, hlavně na mostech, nepočítaně.

⁴ Svatý Florián je ochránce proti požárům a nestojí na černošínském náměstí jen tak náhodou. V obci byly požáry časté a s těžkými následky. Roku 1611 lehl popelem dřevěný kostel svatého Michala, v roce 1804 vyhořely dvě třetiny všech domů i s radnicí města a městským archivem, další požáry následovaly v letech 1836, 1899 a 1907.

V roce 1871 získalo dolní náměstí kašnu, která sloužila jako požární nádrž.

Jako význačné místo nelze pominout již zmiňovanou kaštanovou alej, která se časem, jak stromy rostly, stávala výrazným vizuálním prvkem Černošina.

Hrad Volfštejn, respektive jeho zřícenina, není sice přímo v obci, ale je a vždy byl pro černošínské jednou z nejdůležitějších památek. Roku 1893, kdy byla ještě celá Vlčí hora nezarostlá, byl nahoře postaven glorieta, tzv. Goetheova vyhlídka (tedy *Gérák*, jak řekla respondentka Silvie). Také tam byl upraven park a restaurace. V podstatě se hora se zbytky hradu stala dost vyhledávaným výletním místem.

V roce 1926 místní obyvatelé vytvořili nedaleko obce směrem k Vlčí hoře pomník na památku černošínským občanům padlým v první světové válce a seznam všech padlých a nezvěstných vyryli na pamětní desku umístěnou v kostele.

Charakteristickým prvkem v okolí Černošina, o kterém se zmiňuje i Tannert, jsou rozsáhlé ovocné, především třešňové aleje a hojnost hub, borůvek, malin či jahod v blízkých lesích.⁵ Zdá se to ve srovnání s kostelem, hřbitovem či barokními sochami zanedbatelné a nedůležité, ale v rozhovorech o této přednosti „svého“ prostředí mluvil nejméně jeden respondent.

Léta 1945 – 1948

Obyvatelstvo

Zlomem ve vývoji obce byl samozřejmě rok 1945. Změnil se jak celkový počet obyvatel, tak jeho etnické složení, stav shrnuje tabulka č.1. V tomto roce přišlo do Černošina 275 osídlenců. V následujícím roce se v obci usadilo dalších 259 Čechů z vnitrozemí, především z Plzeňska, Pošumaví, jižních Čech a od Třebíče a Zlína přicházeli odborníci v obuvnickém průmyslu, neboť Richterovy továrny, už pod národní správou, dále fungovaly. Přišli též 92 reemigranti z Polska a jednotlivci z Volyně a Francie. V roce 1946 také došlo k odsunu českých Němců z Černošina. Ti zde do této doby zůstávali jako nepostradatelní odborníci v obuvnické továrně.

⁵ „Černošín se může pyšnit svým okolím. Je obklopen věncem ovocných zahrad a pak věncem lesů (ve vzdálenosti 5, 15 a 30 minut), který je plný jahod, borůvek, brusinek a hub (křemenáče a mnoho hřibů). Toto malé venkovské město je vzdáleno od hluku a obtěžujícího dýmu z továren a jeho okolí nabízí cenné procházky všemi směry.“ (Tannert, 1906:18, překlad J.V.)

Během července, srpna a září 1946 bylo více než sedm stovek (což jsou až na několik jednotlivců všichni, kteří po válce v Černošíně zbyli) českých Němců odsunuto do Německa. V roce 1947 skončilo hlavní osídlování obce a tehdy přišlo dalších sto sedmdesát lidí. Kronika uvádí, že na konci října toho roku žilo v obci 913 obyvatel. Spočítáme-li počet příchozích osídlenců, dojdeme k číslu 802. Pokud se spolehne na informace z kroniky (jiná přesnější čísla stejně nejsou jinde k dispozici), musíme počítat s tím, že těch zbylých 111 osob tvoří zde narozené děti osídlenců.⁶

Tabulka č.1: Počty osídlenců v Černošíně

	1945	1946	1947	celkem odkud
z ČSR	141	259	90	490
z Polska	109	92	16	217
z Volyně	18	3	63	84
z Francie	7	3	1	11
celkem za rok	275	357	170	802

Nicméně můžeme tyto údaje brát jako základní orientační bod při posuzování demografické situace v obci po ukončení osídlování.⁷ A z něj je patrné, že se počet obyvatel Černošína snížil o více než 40 % z předválečného období, což odpovídá údajům pro tyto okresy (Srb, Andrlé, 1989). Také je jasné, že více méně všichni obyvatelé Černošína od roku 1945 jsou osídlenci a jejich potomci, to znamená, že zde nezůstal nikdo, kdo pamatoval dobu před rokem 1945 (až na několik výjimek, v současné době žije v jedné z osad jeden předválečný obyvatel, jinak jsem na nikoho takového v roce 2006 již nenarazila).

Skutečnost, že výchozí prostředí černošínských osídlenců byla u každého z nich jiná, se nedala pominout. O tom, že v každodenní realitě bylo odlišné kulturní zázemí různých skupin lidí pociťováno (a to v podstatě vždy negativně), hovoří jak černošínská kronika, tak někteří mí respondenti. *„Každá z těchto tří skupin si přinášela s sebou odlišný životní styl, jiné názory, zvyky. Byly*

⁶ Během mého terénního výzkumu se ukázalo, že tato čísla nejsou zcela vyčerpávající, neboť nezahrnují (či pouze neodlišují) mezi osídlence například Slováky z Rumunska. Paní Růžena z mého výzkumu do této skupiny například patří.

⁷ Samozřejmě, že se v Černošíně i v průběhu dalších let usazovali další lidé (nejen v rámci dosídlování v padesátých letech) a jistá míra migrace trvá po celou dobu, dále se to však týká spíše jednotlivců či rodin a již nikdy nešlo o tak masivní příliv osob.

mezi sebou značně rozrůzněny, zejména uvnitř skupiny obyvatelstva z českého a moravského vnitrozemí byly značné rozdíly, které mohl vyrovnat jen čas spolužití. Jen s těžkostmi a pomalu se tyto od sebe se lišící společnosti sžívaly. To jsou kořeny pozdějších obtíží při socialisaci vesnice.“ (Kronika Černošina „Pamětní kniha“, str. 37) O pár stránek dále komentuje kronikář navrátilce z Polska, jež „tvoří výlučně uzavřenou společnost“. A ještě douška z rozhovoru s paní Hanou a panem Viktorem z Černošina:

Pan Viktor: „Když mu teda předávali oficiálně, že tady bude předsedou MNV, tak říkal, že mu říkali na okrese, že to tady nebude mít lehký, no a určitě to tady lehký neměl. To je prostě taková zvláštní sešlost v Černošíně. Že jo? No.“

Paní Hana: „Každej barák jiná ves, jinej národ. (smích)“

Pan Viktor: „Co barák, to samostatná republika.“

Tato proměna obyvatelstva se zcela zřetelně promítla do chodu obce. Jedním takovým důsledkem osídlení Černošina je vznik modlitebny Českobratrské církve evangelické v roce 1946 ve staré vile na konci horní části obce. Tato evangelická církev zde funguje dodnes a je současně sídlem západočeského seniorátu, jenž pod sebou sdružuje 23 sborů v této oblasti. Tato existence modlitebny zrovna v Černošíně není náhodná, naopak zcela zřejmě odráží poválečnou historii obce, v níž necelých 40 % osídlenců patřilo mezi reemigranty z Polska a Volyně, kteří byli evangelického vyznání.

Léta 1948 – 1989

Změny v Černošíně v tomto období podléhaly tak jako jinde politickým změnám, ke kterým docházelo v celém státě. Dotýkaly se počtu obyvatel, jejich zaměstnání, a na to navazujících proměn obce i jejího okolí.

Obyvatelstvo

Jak konstatuje Srb a Andrlé (1989), do konce roku 1947 bylo pohraničí českých zemí osídleno pouze z 66,6 % původního počtu obyvatel. Dále v rámci organizovaných osídlovacích akcí přicházeli další lidé, nicméně západní Čechy

patřily v roce 1959 k nejméně dosídleným (48,4 % z počtu obyvatel v roce 1930). Tato situace byla stejná i v roce 1985, kdy okresy Cheb a Tachov byly nejméně dosídlené okresy v českém pohraničí. I v Černošíně se situace nevyvíjela jinak. Přestože k Černošínu byly v roce 1960 přidruženy osady Krásné Údolí a Černý Kůň, Lažany, Ostrovce, Pytlou a Záhoří (Lhota Černošínu patřila již od roku 1850) a v roce 1976 ještě Olbramov se Zádubem a nakonec v roce 1980 i Víchov, Černošín i s osadami nedosáhl na původní počet obyvatel z předválečných let, který se týkal jen samotného Černošína a Lhoty. Přesto oproti poválečnému stavu obyvatelstvo v obci rostlo. V roce 1981 měl například Černošín i s osadami 1393 obyvatel, o osm let později 1230 obyvatel a v roce 1990, kdy se opět osamostatnil Olbramov a Zádub se dostáváme k číslu 1137 obyvatel.

V této době se v osadách zabydlovali chalupáři, kteří si upravovali původní zástavbu malých vesnic. V Černošíně samotném k takovému jevu nedošlo. V šedesátých letech byly po jedné straně za starou zástavbou postaveny vícepodlažní paneláky. Staré jednopatrové domy podél hlavní silnice byly upravovány na vícegenerační rodinné domky a vzhledem k schválení vysokých nevratných půjček⁸ na stavby rodinných domů v pohraničních oblastech lidé v Černošíně stavěli i domy nové.

Hospodářství

Způsob obživy místních obyvatel se i přes zásadní změny politické příliš nezměnil. Richterova továrna byla znárodněna, podnik převzal n.p. Kozak a z výroby obuvi se přešlo na galanterní zboží. Továrna až do začátku devadesátých let prosperovala a zaměstnávala více než dvě stě zaměstnanců. Pro rok 1980 kronika obce udává 310 pracovníků (většina žen) a hovoří o vývozu kožené galanterie do zemí západní Evropy, SSSR, Kuvajtu .

V roce 1951 se začíná v Černošíně zakládat JZD (pole, drůbežárna, kravín). Později nastoupila „zemědělská velkovýroba opírající se o mechanizaci, koncentraci a kooperaci v rámci oborového podniku Státní statky Tachov.“ (Joklová, 1973:25).

Co se týče zaměstnání, práci tu nabízela též pila, někteří obyvatelé pracovali v lesnictví. Do roku 1952 zde fungoval čedičový lom.

⁸ V roce 1986 byl státní příspěvek na výstavbu rodinného domu v pohraničí zvýšen na 70 000 Kčs. (Srb, Andrlé, 1989)

Zemědělské a tovární budovy a čerpací stanice pohonných hmot byly postaveny na koncích obce, trochu stranou od hlavní silnice. Pila se nachází za paneláky, směrem k Vlčí hoře.

V roce 1969 byla kašna na dolní části náměstí rozebrána a na jejím místě byla postavena benzinová pumpa. Požární nádrž pak byla vybudována kousek za obcí u silnice na Olbramov. Postavil se nekrytý stadion pod Vlčí horou, v roce 1982 se začalo se stavbou dvoupodlažního nákupního střediska za kostelem.

Památky a význačná místa

Všechny tyto aktivity se promítly do vzhledu obce a jejího okolí. Navíc velkoplošná zemědělská výroba vyžadovala velké plochy orné půdy, takže došlo během let k scelení malých polí, dříve dělených cestami a ovocnými stromy. Třešňové aleje, kterými se pyšní ve svém průvodci už Tannert (1906), až na pár jednotlivých stromů (například u cesty směrem na Olbramov) byly postupně vykáceny⁹. Hřbitov na úpatí Vlčí hory se přestal využívat, obecní kronika hovoří o tom, že v roce 1982 na místě bývalého hřbitova je parčík. Nový hřbitov se nachází u té samé silnice o pár desítek metrů dál. Stejně tak se přestalo pečovat o pomník na památku černošinským občanům padlým v první světové válce

Změny nastaly i na Vlčí hoře. Restaurace a Goetheova vyhlídka byly zrušeny, dílem proto, že návštěvníků po válce v tomto kraji značně ubylo, dílem proto, že hora zarůstala lesem. Ze zříceniny, která v Tannertově době čněla z holého kopce do dálky, v sedmdesátých letech bylo vidět už pouze horní část věže (Hamelika, 1973).

Spolkový život

Na konci roku 1946 zakládají noví obyvatelé Černošína TJ Sokol, o kterém se zmiňuje i zápis v obecní kronice z roku 1980, domnívám se tedy, že Sokol tu působil nepřerušeně až do současnosti. Dále zde fungoval Český svaz žen, Sbor pro

⁹ Joklová ve své práci z roku 1973 uvádí, že: „Také K. Byllina, místní zahradník, se nesnažil ne nadarmo o vysazení třešňového sadu na svahu Vlčí hory. Jeho třešňovka dává úrodu dodnes“ (str. 36). Sady se tedy na různých místech v okolí obce kácely postupně a ještě v osmdesátých letech na některých místech ovocné stromy rostly.

občanské záležitosti, Český červený kříž, Svaz zahrádkářů, včelařů, chovatelů drobného zvířectva, Myslivecké sdružení Vlčák. Dále též SSM a Československý svaz požární ochrany.

V obci – na pohraniční městečko poněkud netypicky – působily římsko–katolická i evangelická církev. V obecní kronice je v doplňujících záznamech za léta 1960 až 1974 poznamenáno: „Věřící mají možnost se scházet v modlitebně v Husově ulici při kázáních zdejšího ev. faráře Ludvíka Svobody. Podstatně menší vliv má v obci katolická církev.“ (Kronika, str. 70)

Školství

Ve čtyřicátých letech se v obci opravila stará budova školy a další budova na hlavní silnici se upravila pro potřeby školy. Takže škola – devítiletá, později osmiletá – sídlila (a dodnes sídlí) ve dvou budovách. V obci v nové zástavbě vyrostla později budova mateřské školy.

Další studium bylo možné v okolních městech – gymnázium ve Stříbře a Tachově, střední zemědělská škola ve Stříbře, ekonomická v Mariánských Lázních, textilní v Aši, strojní a elektrotechnická v Plzni. Vzhledem k možnostem pracovního uplatnění se mnoho mladých vystudovaných lidí do Černošína nevracelo (kronika, léta 1960–74, str. 69), tuto strategii volí (je nucena volit) i dnes značná část mladých lidí z obce.

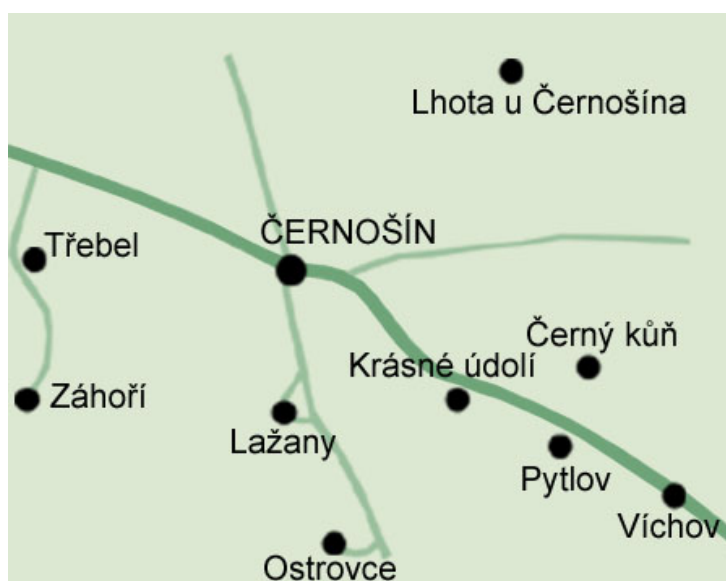
Léta 1989 – 2006

V tomto období, hlavně od roku 1991, vznikají v obci první soukromé podniky, obec postupně zařazuje mezi své priority úpravu vzhledu obce (chodníky, asfaltování hlavní silnice, úprava prostoru náměstí), obnovu historických památek obce a regionu. A to i těch nehmotných – v roce 1991 se obnovila pouť svatého Jiří, která se koná poslední dubnovou sobotou. Tato slavnost se ujala, stala se příležitostí k pravidelné návštěvě Černošína původními obyvateli. Na jaře 1995 se navázal oficiální vztah s partnerskou obcí Pullenreuth (okres Tirschenreuth) v Bavorsku „v zájmu porozumění mezi národy a prohloubení přátelství. Toto partnerství má navzájem přivést k bližšímu porozumění občany jednotlivých obcí.“ (cit. webová stránka Černošína). Oblasti, v nichž se má toto partnerství realizovat, jsou

komunální a kulturní spolupráce, společná setkání se zástupci průmyslu, živností a služeb, setkání mládeže, učitelů, podpora rozvoje a činnosti spolků, turismus a zdravotnictví. Podle výpovědí respondentů osobní kontakty postupem času spíše upadají.

Obyvatelstvo

Demografická situace se příliš nemění. Dohromady bylo v Černošíně a osadách k 31. 12. 2004 registrováno podle údajů Českého statistického úřadu 1106 bydlících osob, z toho 186 dětí do 14 let. Počet obyvatel ve všech osadách dohromady tvoří zhruba dvě stě osob. Přimo v Černošíně tak žije kolem devíti set lidí. Protože se v roce 1990 osamostatnila obec Olbramov a Zádub, v současné době spadá pod Černošín celkem osm osad (Krásné Údolí a Černý Kůň tvoří jeden celek.). V těchto obcích žijí maximálně desítky obyvatel, někde není k trvalému pobytu zapsán ani jeden člověk. V některých osadách nejsou zastoupeny základní služby jako obchod, autobusové spojení atp. Z mnoha domů se staly (už před rokem 1989) chalupy, které využívají především chalupáři z Plzně. Charakter těchto vesnic se tedy dost liší od samotného Černošína. Proto jsem výzkum v roce 2006 soustředila pouze na respondenty z Černošína, lze totiž předpokládat, že výpovědi černošínských obyvatel a obyvatel osad by se ve vztahu k prostředí, kde žijí, zásadně lišily a nebyly by tak v rozsahu mé diplomové práce uchopitelné.

Poloha osad spadajících pod Černošín, zdroj: <http://www.cernosin.cz/>

Hospodářství

Firma Kozak koncem 20. století v Černošíně zavřela svou výrobu, a tím tady skončila známá tradice kožedělné výroby.

Pracovní příležitosti v Černošíně nyní nabízí firma EMZ Hanauer s.r.o., která se zabývá výrobou a kompletací elektrosoučástek. Dále firma RI-VAJ, která se soustřeďuje na čalounickou výrobu. Dále v obci působí zemědělské družstvo Vlčák, pila, firma LESPRA zabývající se těžbou dřevní hmoty a soukromí zemědělci.¹⁰ Z rozhovorů s respondenty vyplynulo, že mnoho mužů je nebo bylo zaměstnáno jako řidiči kamionů v Německu.

V katastru obce Lažany, spadající pod Černošín, vznikla v první polovině 90. let skládka komunálního a inertního odpadu firmy EKODEPON s.r.o., jejímž vlastníkem je Sdružení obcí pro vybudování a provozování skládky Černošín. Sdružení tvoří třicet obcí (údaj z roku 2002) v okrese Tachov a Plzeň–sever, kancelář sdružení je v Černošíně.

Nabídku pracovních míst v obci tvoří především dělnické profese, trend z minulých let týkající se odchodu části mladých lidí za jinou práci do větších měst stále trvá. Potvrzují to čísla ze sčítání lidu, domů a bytů 2001.

Školství

V obci nadále funguje mateřská a základní škola. Za vyšším vzděláním musí studenti dojíždět jinam, SOU je v Plané, ve Stříbře jsou dvě SOŠ, gymnázium mohou studovat v Tachově, ve Stříbře a v Mariánských Lázních. Tam je také SOU potravinářské a Střední hotelová škola. V Plzni je pak nejbližší nabídka vysokoškolského vzdělání.

Památky a významná místa

Vzhled krajiny v okolí obce se po roce 1989 příliš nezměnil, po skončení státního plánování se okolo Černošina neobnovila malá políčka dělená polními cestami, nikdo nevysázel zpět slavné třešňové sady, i přesto, že na ně mnoho lidí vzpomíná

¹⁰ Údaje převzaty z webových stránek obce, www.cernosin.cz (cit. 15. 1. 2007)

jako na jednu z charakteristik a hodnot obce. Stromy na Vlčí hoře povyroستly ještě výš, takže z Volfštejna nyní není vidět už ani vrcholek věže, jak tomu bylo v sedmdesátých letech. Jedinou větší proměnu prodělal prostor u Lažan, kde byla v devadesátých letech vybudována výše zmíněná skládka.

Ostatní změny nastaly spíše uvnitř obce a u historických památek. Postupně se restaurovala socha svatého Jana Nepomuckého na horním náměstí, kašna na dolním náměstí, kostel svatého Jiří uprostřed náměstí, kolem kterého se vykácely starobylé lípy. Opravil se vyhořelý motorest Vlčák blízko náměstí a vedle něj se v roce 2006 otevřel infoturistický park v rámci programu *Zpřístupnění turisticky atraktivních lokalit mikroregionu Konstantinolázeňsko*. „Hlavním cílem realizované akce je vytvoření podmínek pro oživení domácího a zahraničního cestovního ruchu zvýšením atraktivity příhraniční lokality mikroregionu Konstantinolázeňsko, kam Černošín patří.“ (www.cernosin.cz, cit. 25. 1. 2007)

Za nové lze také v souvislosti s Černošínem označit nové budování vědomého vztahu ke kulturním památkám kraje a péče o ně reprezentovaným však nikoli spontánními aktivitami občanů Černošína, ale spíše obecním úřadem a občanskými sdruženími Pomozme si sami, Receptt, MAS Český západ – Místní partnerství a mikroregionem Konstantinolázeňsko. Jeho prostřednictvím se navíc nabízí nové členění prostoru, možnost utváření nové „regionální příslušnosti“ obyvatel Černošína.

Mikroregion tvoří obce Cebiv, Černošín, Horní Kozolupy, Kokašice, Konstantinovy Lázně, Lestkov, Olbramov, Záchlumí. „Ticho, klid, síla léčivých pramenů, dobrodružství, romantika“ – toto jsou hodnoty, které mikroregion na svých webových stránkách¹¹ vyzdvihuje. Soustřeďuje se na rozvoj cestovního ruchu, regionální rozvoj, zdůrazňuje hodnotu přírodních krás a snaží se upoutat pozornost místních i turistů na drobné historické památky. Černošínské vedení velkou částí svých aktivit sleduje tyto cíle mikroregionu, nově otevřený infoturistický park je toho důkazem.

Euroregio Egrensis – tak zní název evropského regionu, jenž sdružuje obce a města v Sasku/Durynsku, Bavorsku a Čechách, konkrétně v tachovském, karlovarském, sokolovském a chebském okrese. Sídlo je v Chebu (Eger), vznikl v roce 1991 a zaměřuje se na vytváření spolupráce přeshraničního regionu

¹¹ <<http://www.mikroregion-kl.cz>>

v kulturních, ekonomických či ekologických oblastech. Černošín není členem Euroregia Egrensis (zato mnohem menší Olbramov ano), v terénu jsem se nesešla s jakoukoli zmínkou o tomto sdružení a o jeho aktivitách (pořádá například každoročně letní tábor pro děti z obou států, podporuje výuku druhého jazyka na obou stranách hranic apod.).

Spolkový život

Vedle Mikroregionu Konstantinolázeňsko má v Olbramově sídlo občanské sdružení Pomozme si sami (vznik 2000), které se zabývá obnovou kulturního dědictví Konstantinolázeňska, organizuje veřejné sbírky, žádá o granty a dotace a kontaktuje sponzory, aby zajistilo finanční prostředky na opravy a restaurování chátrajících kostelů, kapliček, soch, pomníčků a jiných památek v regionu. Ke zvýšení veřejného povědomí o těchto památkách a o jejich stavu pořádá sdružení četné kulturní akce a setkání.¹²

Místní akční skupina Český západ – Místní partnerství (od 2004) se sídlem v Černošíně sdružuje obce, nestátní neziskové organizace, podnikatele. Cituji z *Cílů sdružení*: „Cíle sdružení a) ochrana nejvýznamnějších hodnot území regionů Konstantinolázeňska, Mariánskolázeňska a Stříbrska, kterými jsou zejména zachovalá příroda, estetická krajina, kulturní bohatství a zdravé životní prostředí, b) podpora rozvoje občanských iniciativ na místní a regionální úrovni, c) zvýšení ekonomické prosperity a kvality života v tomto území, včetně podpory malého a středního podnikání, bydlení, školství, využití volného času, rozvoje veřejné dopravy, turistického ruchu, péče o památky, informatiky, a. j.“

Tato sdružení v podstatě tvoří jeden velký diskurz ve vztahu k prostředí, částečně mu odpovídá i další sdružení – Spolek pro záchranu hradu Volfštejna, který začal s opravou zdiva jmenovaného hradu již v roce 1992 a sdružuje lidi z celého Plzeňska.

¹² V rozhovoru s ředitelkou sdružení jsem se dověděla, že černošínští se příliš na akcích a aktivitách spolku nepodílejí, to spíš spolupracuje vedení obce. (Respondenti se skutečně v rozhovorech těmito aktivitami většinou nezabývali.) Také se mi zdá zajímavé její konstatování, že stále ještě není možné formulovat cíle aktivit jako navazování na *německé* tradice či *německou* historii kraje. Místní obyvatelé by podle ní takovou formulaci nepřijali.

Dalšími fungujícími sdruženími jsou klasicky: TJ Sokol, zahrádkáři, myslivci, svaz žen, svaz důchodců, sbor dobrovolných hasičů.

Středisko Víteček v Černošíně nabízí denní stacionář, dílny, osobní asistenci, krátkodobé respitní pobyty a poradenství pro děti a lidi s postižením. Zřizovatelem střediska je křesťanská organizace Royal Rangers a u jeho zrodu stojí dcera černošínského evangelického faráře. Před několika lety také obec postavila dům s pečovatelskou službou pro seniory z Černošína a okolí.

METODY

Jak bylo řečeno v úvodu, cílem mého výzkumu je blíže porozumět procesu, jakým si lidé na konkrétním místě utvářejí vztah k prostředí, kde žijí. K dosažení tohoto cíle se mi jeví jako nejvhodnější metoda kvalitativního výzkumu, který klade důraz právě na stránku porozumění sociálním situacím. Soustředí se na sběr co největšího množství dostupných dat týkajících se malého počtu jedinců či míst. Je tedy zřejmé, že takto získané výsledky výzkumu není možné zobecňovat na širší území nebo na větší vzorek osob, nebo jen ve velmi specifických oblastech a opatrně, jak to přibližuje Hendl (1997). Tuto ambici má práce tedy nemá.

Techniky sběru dat, jež jsem ve svém výzkumu použila, patří v rámci kvalitativního výzkumu mezi nejběžnější. Jde o zúčastněné pozorování a nestandardizované rozhovory, které jsem doplnila již ne tak běžnou technikou mentálních map.

Zúčastněné pozorování

Disman (1993) jej definuje jako styl výzkumu, ve kterém výzkumník participuje na každodenním životě lidí, které studuje. Stupeň mého ztotožnění s prostředím byl minimální, podle Dismana (tamtéž) bych jej zařadila do kategorie „výzkumník jako úplný pozorovatel“. Zúčastněné pozorování probíhalo průběžně při alespoň vždy týdenních návštěvách obce a okolí už od roku 2004. Účastnila jsem se několika akcí (otevření infoturistického parku, Vodních her 2006, putování po trase historických míst kraje, Lestkovského kolečka 2004, bohoslužby v ČCE) a pozorování přirozeně doprovázelo i rozhovory se zkoumanými osobami. Při těchto akcích jsem se představovala jako studentka z Prahy, která píše diplomovou práci o tomto kraji (kromě bohoslužby, kde představování mé osoby nebylo relevantní). Moje pozice tedy byla pozice člověka „zvnějšku“ a ve většině případů jsem na začátku akce znala pouze pár místních lidí, kteří mě uvedli do prostředí. Tato pozorování mi byla zdrojem základních informací o prostředí, o aktivitách, které zde probíhají a hlavně

zdrojem kontaktů s respondenty, na které jsem pak mohla dále navázat v dalších fázích výzkumu. Získala jsem také představu o žitém prostoru respondentů¹³.

Samozřejmě pozorování bylo součástí i všech nestandardizovaných rozhovorů, z nichž většina se odehrávala v domech či bytech respondentů.

Nestandardizované rozhovory

Jedná se o rozhovory, v nichž výzkumník nemá předem připravený seznam otázek a neurčuje sám sled témat. Výzkumník vstupuje do rozhovoru s obecným plánem, jakých témat se má rozhovor dotknout. Forma rozhovoru vzniká uprostřed společné komunikace, respondent tak ovlivňuje výslednou podobu a obsah dat stejnou měrou jako výzkumník.

Tyto rozhovory jsem vedla s obyvateli Černošína v době od června do srpna 2006, nahrávala jsem je na diktafon. Později jsem je doslovně přepsala, kódovala a analyzovala. Pro kódování a analýzu jsem zvolila program Excel 2000, v němž jsem pomocí dvou vzorců mohla libovolně třídit přiřazené kódy a filtrovat části textů podle těchto kódů. Analýza probíhala v tomto programu porovnáváním částí textu jednoho rozhovoru podle kódů a následně i částí textů z různých rozhovorů, což mi umožnilo hledat souvislosti a vazby mezi tématy v rozhovoru jednoho respondenta a následně i mezi promluvami více respondentů.

Všechny tyto fáze zpracování textů rozhovorů budu dále archivovat. Celé znění rozhovorů nebudu v této práci uveřejňovat, pouze budu citovat části takto získaného textu se změněnými jmény respondentů. Doslovné přepisy celých rozhovorů je možné získat k nahlédnutí pouze po předběžné domluvě.

Mou výchozí otázkou každého rozhovoru byla pobídka k vyprávění o celém svém životě v souvislosti s tím, kdy, kde a proč respondent žil. Míru podrobnosti svého life story si určovali respondenti sami, i to, zda ve svém vyprávění budou sledovat chronologický vývoj, nebo budou své vyprávění strukturovat podle míst, v kterých kdy žili, či budou postupovat úplně jinak. Témata, ke kterým se měli respondenti ve svém vyprávění nějakým způsobem vyjádřit, byla tato: příchod do tohoto prostředí (přitom jsem blíže nespecifikovala pojem „toto prostředí“, naopak definování toho,

¹³ Žitý prostor je pojem používaný Henri Lefebvrem v knize *The Production of Space*. Jeho pojetím prostoru se podrobněji zabývám v teoretické části práce.

co pro každého jednotlivce znamená, vyplynulo ze způsobu hovoru o prostředí a z toho, jaká místa respondent zmiňoval nebo naopak vynechal), proč zde respondent žije, jaké má plány do budoucna, kde má příbuzné a kamarády a jak často a kde se vídávají (to umožní analyzovat komunikační prostor respondentů, daný jejich sociální sítí). Výběr těchto témat byl ovlivněn pojetím prostoru, jak jej chápe Henri Lefébvre, tedy jako trojici koncipovaného, vnímaného a žitého prostoru, přičemž žitý prostor v sobě zahrnuje dva předešlé.

Z výše popsaných zásad nestandardizovaných rozhovorů vyplývá, že toto nebyla jediná témata, která se v rozhovorech objevovala, výběr dalších závisel na konkrétních situacích a především na volbě respondenta.

Nestandardizované rozhovory byly základním zdrojem dat, z nichž jsem vycházela při analýze a v interpretační části textu. Tato data se nejvíce týkala koncipovaného prostoru, nicméně poskytovala také informace o prostoru praxe. Vycházím z nich při popisech diskurzů, jež ve svém terénu shledávám aktivní, zásadní úryvky z rozhovorů, které tyto diskurzy nejlépe charakterizují, cituji v uvozovkách beze změn a gramatických či stylistických úprav. Rozšíření nebo prohloubení výpovědi respondentů nabízely mentální mapy, tuto techniku však někteří respondenti odmítli a reagovali dalším povídáním, vlastně vykreslili svou mapu ústně. I tyto výpovědi jsem použila při analýze.

Mentální mapy

Mentální mapy mohou být použity v psychologicky, sociologicky i antropologicky zaměřených výzkumech. Inspirací k využití této techniky mi byly práce B. Spalové, M. Petrjánošové a B. Lášticové, E. Kočárkové nebo O. Kopeckého.

V sociologii jako první tuto techniku použil Kevin Lynch (1960) při zkoumání představitelnosti (imageability) amerických velkoměst. Jde o vizuální zpodobení prostoru vytvořené samotným respondentem, jenž si sám určuje formální i obsahovou podobu mapy. Taková osobní zobrazení prostředí umožňují nahlédnout do symbolické roviny respondentova prostředí. Kromě paní Marty a pana Rudolfa, jsem všechny respondenty požádala, zda by mohli „*na papír zaznamenat místa, která jsou pro ně osobně v tomto prostředí, kde žijí, důležitá*“. Takto doslovně zněla

má žádost. Mentální mapy mají v mém výzkumu sloužit k dokreslení ústní výpovědi respondentů. Zvolila jsem takto formulovaný požadavek, neboť se domnívám, že dává prostor k tomu, aby respondenti zachytili to, co rozumí pod pojmem „prostředí, kde žijí“ a v něm pak symbolické prvky. Tyto zvolené symboly mohou naznačit, na základě čeho nebo v jaké rovině si respondenti vztah k prostředí utvářejí. Záměrně jsem ve formulaci výzvy k tvorbě map nepoužívala slovo domov, jako to například ve své práci použila Eva Kočárková (2005), neboť jsem předem nemohla předpokládat, že domovem je pro mé respondenty prostředí, kde právě nyní žijí, zvláště, když se pohybuji v terénu po válce osídleném lidmi pocházejícími z různých míst.

Každému respondentovi jsem při prosbě o tvorbu mapy nabídla bílý papír velikosti A3 a k tomu vždy různé druhy psacích potřeb (fixy, tužku, pastelky, propisky a také gumu k případným opravám), protože lze uvažovat o tom, že volba psacího náčiní může též být důležitou informací. Nicméně při analýze se tato úvaha neukázala jako opodstatněná. Jediná respondentka cíleně volila barvy, kterými odlišila místa spjatá s přírodou (zelená), místa, kde žije její rodina (černě) a městečko, kde „*je jí fajn*“ (červeně). Za podstatnější považuji zjištění, že tvůrci mentálních map by neměli používat při kresbě obyčejnou tužku, neboť taková mapa je pak málo výrazná, což činí problémy při jejím převádění do digitalizované podoby.

Mentální mapy jsem analyzovala jediné společně s komentářem, který k nim respondenti řekli. Pokud během kreslení svou tvorbu nekomentovali, žádala jsem je následně o vysvětlení vytvořené mapy. Mapy kromě toho, že prohloubily data získaná rozhovory, také nabízejí pohled na tu část prostoru, kterou Lefěbvre nazývá vnímaným prostorem.

Pro některé respondenty, zvláště děti, byly cestou, jak se snadněji vyjádřit k tématu mého výzkumu. Některé mapy, stejně jako citace z rozhovorů, zařazují do interpretační části textu, a to v případech, kdy ilustrují rysy a důrazy popisovaných diskurzů.

Výběr respondentů

Nestandardizovaným rozhovorům předcházela výběr vzorku respondentů. Přestože by kvalitativní výzkumník měl vstupovat do terénu s minimem připravených

schémat a struktura by měla vznikat během celého výzkumu, měla jsem před začátkem nestandardizovaných rozhovorů hrubou představu o tom, jak má vypadat vzorek respondentů. Za rozhodnutím konkretizovat si již na počátku množinu případných respondentů stojí snaha udržet sevřenost diplomové práce, jejíž rozsah i cíl nutně omezují oblast a šíři výzkumu, a také získat dostatek dat pro dále popsání srovnávání a v neposlední řadě i snaha být připraven jasně formulovat své výzkumné potřeby při rozhovorech s obyvateli Černošina.

Výchozí představou bylo získat patnáct zkoumaných osob, s tím, že by byly vybrány z pěti černošinských rodin a představovaly by tři generace v rámci jedné rodiny. Takové definování vzorku respondentů mělo nabídnout možnost mezigeneračního srovnání a zároveň by bylo možné sledovat, zda existuje něco na způsob „rodinného“ vztahu k prostředí, který by se přenášel z generace na generaci. Výběr vzorku měl také zohledňovat rozdílný původ původních osídlenců, snažila jsem se proto hovořit s lidmi, kteří přišli (nebo jejich rodiče) z různých míst (Polsko, Slovensko, Rumunsko, Šumava, Plzeňsko, Praha). Také jsem se snažila zohlednit prostorové uspořádání obce a rozdílné způsoby bydlení v ní, takže jsem chtěla hovořit jak s lidmi žijícími v rodinných domech, tak s těmi, kteří žijí v bytovkách na okraji obce. Naopak jsem předem nezohledňovala dosažené vzdělání a profesi respondentů.

Všichni respondenti se budou v textu objevovat pod cizími, náhodně vybranými jmény, nebude zde uváděna jejich adresa ani jiné konkrétní údaje.

Mou první kontaktní osobou byla Alice, s níž jsem se seznámila v roce 2005 během jedné černošinské akce. Souhlasila s tím, že by se ona a její rodina zapojila do mého výzkumu. A tak začala návštěvou této rodiny 25. června 2006 další část výzkumu, intenzivní pobyt v terénu, nahrávání nestandardizovaných rozhovorů na diktafon, sběr mentálních map a stálé pozorování, která skončila v srpnu toho roku. První rodina mě odkázala na další možné respondenty, kteří by splňovali moje podmínky – tedy tři generace v jedné rodině. Později se ukázalo nutné vymezit své představy o vhodném respondentovi z druhé či třetí generace tak, že nemusí v době výzkumu žít v Černošíně, ale stačí, když zde prožil své dětství. Mnoho lidí totiž z Černošina v dospělém věku odešlo a žije na jiném místě, v terénu není mnoho rodin, v nichž by všechny tři generace žily stále v Černošíně. (Ale i takové se ve vzorku nacházejí.) Dalších respondentů jsem se ptala na jiné možné osoby, a takto metodou tzv. nabalující se sněhové koule vznikl můj reálný vzorek zkoumaných

osob. Konečný stav vzorku tvoří celkem 29 osob. Takový nárůst počtu respondentů je způsoben za prvé proto, že jsem uvítala každého dalšího respondenta a prvotní představy o vzorku byly samozřejmě orientační, počítala jsem s tím, že realita terénu vše pozmění. Za druhé počet narůstal tím, že kromě šesti rozhovorů uskutečněných na pracovišti respondentů probíhaly ostatní v domácím prostředí, v domech či bytech respondentů, kde se většinou téma mého výzkumu stalo dobrým námětem k rodinné diskuzi, společnému vzpomínání a společné konverzaci, do které se zapojovali všichni zrovna přítomní členové rodiny, svobodně pak po chvíli odcházeli za svými povinnostmi a zas se objevil někdo další, kdo přidal v hovoru něco podstatného. Takto se v prepisech rozhovorů objevuje až pět osob v jedné rodině, místo zamýšlených třech. Výhodou takových situací bylo, že jsem pouze na začátku vysvětlila téma, které mě zajímá, a rodina sama se ho ujala a s mými minimálními vstupy toto téma rozvíjela způsobem jí nejbližším. Díky tomu bylo možné sledovat i rodinné interakce.

Potvrdilo se mi v terénu, že mentální mapy byly technikou, která umožnila oslovit především dětské respondenty, kteří naopak nebyli příliš nadšeni představou, že si budou povídat s dospělou cizí osobou. Zdá se mi také, že toto téma je pro děti lépe uchopitelné právě skrze výtvarné vyjádření. Takto jsem získala dva respondenty v dětském věku navíc, kteří pouze kreslili mentální mapy prostředí, avšak vyhýbali se rozhovoru. Naopak pro nejstarší respondenty byla má žádost o tvorbu map nesrozumitelná, vyzývali mě k tomu, abych jim ještě jednou vysvětlila, co to (proboha!) po nich chci. Takto spolupracovat odmítli všichni lidé nad 65 let. Nicméně odmítali i někteří mladší lidé, takže není na místě vysvětlovat reakce na žádost o tvorbu mentální mapy věkovým rozdílem. Z reakcí respondentů se domnívám, že v ochotě nebo neochotě vytvořit mapu prostředí hraje roli obava z toho, že „neumí kreslit“, že výsledný výtvar nebudou jaksí umělecky hodnotný. A to bylo stresující i přesto, že jsem zdůrazňovala, že není důležité, zachytit věrně obraz okolí, ani nejde o uměleckou tvorbu, ale o to, zachytit ta místa, která mají pro respondenty osobní hodnotu.

Seznam respondentů

1. rodina:

Paní Soňa (60 let), Sonina dcera Markéta (38 let), Markétin manžel Aleš (40 let) a jejich dcera Michaela (13 let).

2. rodina:

Paní Růžena (79 let), její synové Hynek a Dušan (oba kolem 60 let), Hynkova manželka paní Květa, jejich dcera Alice (35-40 let) a Ondřej (10 let), syn Alice, který nehovořil, pouze nakreslil mapu.

3. rodina:

Pan Viktor (65 let), jeho dcera Silvie (36 let), její syn Jakub (12 let), její druhý syn Jiří (10 let), který pouze kreslil mapu. K hovoru se přidávaly Viktorova manželka paní Hana a jejich druhá dcera Světlana.

4. rodina:

Paní Kateřina (79 let), její dcera Věra (56 let), Věřina dcera Anna (32 let) a Anina dcera Tereza (9 let).

5. rodina:

Pan Rudolf (85 let) a jeho syn pan Oldřich (56 let).

6. rodina:

Paní Libuše (75 let) a její syn pan Tomáš (51 let).

7. rodina:

Paní Marta (asi 68 let) a její syn pan Jindřich (32 let).

Jednotlivci:

Paní Svatava (76 let), paní Alena (52 let) a paní Eva (23 let).

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V této části práce bych chtěla osvětlit pojmy, jež jsem se rozhodla v analýze výzkumných dat používat, i ty, které do výzkumu přinesli sami respondenti. Také bych zde chtěla krátce zmínit teoretické přístupy či koncepty, které mě ve výzkumu inspirovaly. Má práce však nevznikala důsledně v rámci jednoho konceptu, nepředpokládá samozřejmou platnost předkládaných koncepcí.

Konstruktivismus

Konstruktivistická teorie zásadním způsobem ovlivnila můj způsob zacházení s daty a mé pokusy o jejich další interpretaci. Konstruktivismus pohlíží na svět jako na „každodenní setkávání individuálních aktérů, kteří v procesu permanentního vyjednávání stále znovu, minutu po minutě, konstruují a opět rekonstruují vzájemně přijatelnou podobu sociální reality“ (Keller, 1995:26–27).

Konstruktivismus tak potažmo zpochybňuje dříve platnou představu o heterogenitě subjektu (zkoumající) a objektu (zkoumaný) a o existenci dané vnější reality, která trvá bez ohledu na představy, které si o ní jednotliví aktéři sociálního světa vytvoří a kterou proto může výzkumník vědecky zkoumat a „objevit“. Naopak předpokládá, že jak zkoumající osoba, tak člověk zkoumaný, jsou lidé, kteří ještě před začátkem výzkumu nějak „rozumí“ světu a s tímto rozuměním do vzájemné interakce vstupují. Výzkumník (si) klade otázky, jejichž výběr, formulace odráží jeho předporozumění tomu, co se chystá zkoumat. Jeho otázky a přístup k problému výzkumu tedy ovlivňují výsledek zkoumání. A stejně tak je tomu s respondentem, zkoumanou osobou. „Na obou stranách poznávacího aktu jsou lidé, kteří vždy již nějak rozumí světu a sami sobě“ (Barša, rok neuveden). Toto konstruování významů sebe sama, světa, druhých lidí, situací, činností neustále probíhá, individua a skupiny lidí si své významy konstruují na základě svého poznání, interakce se svým okolím, proto je takových konstruktů bezpočet. Lidé podle významů, které přisuzují sobě a okolí, jednají, a tudíž jsou tyto konstrukty žitou realitou. Navíc lidé mají sklon používané konstrukty považovat za objektivní realitu, jež byla utvořena mimo ně, přichází k nim zvnějšku. A protože takové konstrukty vlastní zkoumaná i zkoumající osoba, ruší se tím oddělení vědce (bez tohoto předporozumění) a zkoumané osoby, a tím

i nároku výzkumníka poznat realitu lépe než zkoumaná osoba. „Kritika nevědeckých představ jménem vědecky uchopované reality ztrácí pevnou epistemologickou půdu pod nohama“ (Barša, tamtéž). Z toho je zřejmé, že mou snahou není v žádném případě z pozice vědce „odhalit“ lidmi nepochopenou skutečnost. Vycházím z toho, že výzkumník a respondent v jakémkoli společenskoviědním výzkumu (nejen kvalitativně zaměřeném) jsou rovnocenní, počítám s tím, že mé předporozumění, mé konstrukty ovlivňují průběh celého výzkumu.

Sociolog Keller (1995) upozorňuje, že princip konstruování sociální reality je sociálními vědci nevhodně zobecňován i na makrosociální jevy, kde naopak nacházíme řadu jevů, jež lze mnohem přesvědčivěji vysvětlit například teorií sociálních rolí, která stojí na opačném pólu sociologických výkladů světa. S tímto tvrzením souhlasím. Konstruktivistický přístup v tomto výzkumu je přesto podle mého názoru přínosný a obhajitelný, neboť se zaměřuje právě na mikrosociální realitu, na každodenní život konkrétních lidí, kteří si vztah k prostředí vytvářejí právě každodenním znovuvyjednáváním, každodenní zkušeností, zkrátka konstruováním.

Identita a identifikace

Mé výchozí otázky, které nastartovaly celý tento výzkum, zněly: Jak si lidé utvářejí vztah k prostředí, kde žijí? Jak sami sebe v tomto prostředí chápou? Jakou hraje toto prostředí roli v jejich životech? Pojem, který se v společenských vědách uplatňuje při popisu či zkoumání vztahu člověka a jeho žitého prostoru, často zní *regionální* či *lokální identita*. Pojem identity v různých rovinách (individuální identita, lokální, etnická, národní či rasová atp.) je v současné době v sociologii či antropologii velmi užívaný. Jeho definice je však problematická, protože není jednotná, a pod pojmem identita si lze představit s nadsázkou téměř cokoliv. Chtěla bych se nyní pokusit částečně osvětlit problémy spojené s tímto nejednoznačným termínem a vysvětlit tak, proč jsem se nakonec rozhodla dále jej ve své práci nepoužívat, přestože ve většině podobně zaměřených pracích (např. Kopecký, 2006; Vaňková, 2005) se otázky lokální identity hojně řeší.

Identita – použití pojmu

Pojem identita se užívá již od antického Řecka, ve filosofii v souvislosti se snahou vyjádřit jednotu uprostřed mnohosti a trvalost uprostřed změn. Nicméně jeho sociálně analytické použití je časnějšího data. Ve společenských vědách i ve veřejném diskurzu se rozšířil v 60. letech 20. století v USA díky pracím E. Eriksona, jenž je původcem termínu „krize identity“.

Pojem identifikace má původ ve Freudově psychoanalýze a odsud vede spojitost s etnicitou (Allport) a se sociologickou teorií role a referenční skupiny (Merton, Foote). Pojem identita začal používat též symbolický interakcionismus (E. Goffman) a sociální konstruktivismus a fenomenologická tradice (P. Berger). V posledním období se ve svých pracích identitou zabývali a zabývají třeba Bauman, Calhoun, Giddens, Braudel, Bourdieu, Habermas, Lévi–Strauss, Ricoeur či White (Brubaker, Cooper, 2000:3–4).

V šedesátých letech se pojem rozšířil i do politického a novinářského slovníku, uplatnil se hojně v mezigeneračních rebeliích v USA, v černošském hnutí a postupně i v dalších etnických hnutích, jež Eriksonův pojem identity začala užívat v souvislosti se skupinou lidí, nikoli jako dříve s individuem. Například příslušnost k sociální třídě byla také považována za identitu. V 80. letech se již pojem identita a krize identity používal tak často a běžně, že začal být vnímán jako pouhá fráze a klišé.

Identita je pojem, který není jasně a jednoznačně definován. Tento fakt a to, že se s ním běžně setkáváme jak v diskurzích společenských věd, tak v diskurzích politických, mediálních a jinde, vede nutně k nejasnostem. Jedno možné užití pojmu identita je identita popisovaná objektivně jako stejnost skupiny „o sobě“, podruhé se identitou míní subjektivně jako zakoušená, pocíťovaná a vnímaná sounáležitost (Brubaker, Cooper, 2000).

Jiné pojetí identity nalezneme v směrech ovlivněných Foucaultem, post–modernismem a post–strukturalismem, u situacionalistů a kontextualistů. Taková identita je označovaná jako „nestabilní, složená z více částí, proměnlivá a částečná“ přirozenost současného Já. Přesto lze v těchto různých pojetích najít dva hlavní směry, jimiž se náhled na identitu až do současnosti ubíral. Jedná se

o esencialistický pohled (Brubaker a Cooper jej nazývají „silným“ pohledem) a o přístup konstruktivistický („slabý“).

„Silná“ a „slabá“ identita

Esencialismus „považuje identitu za pevně danou vlastnost jedince, se kterou se rodí, popřípadě ji získá během života. Tato statická vlastnost je objektivní složkou jedince a lze ji objektivně vyložit a zkoumat“ (Kopecký, 2006:10). Brubaker a Cooper (2000) poukazují na problematické prvky v esencialistickém chápání identity. Identita viděná z tohoto úhlu je něco, co mají všichni lidé, nebo co by měli mít nebo co by měli všichni určitě hledat. A stejně tak i na kolektivní úrovni má identitu podle „silného“ přístupu každá skupina etnická, rasová, národní. Další problematický předpoklad esencialismu ohledně identity spatřují autoři v tom, že identity si člověk nebo i skupina nemusí být vědomi, identita je něco, co musí být objeveno a také něco, v čem se může člověk nebo skupina zmylit (myslím, že mám tu a tu identitu, ale *ve skutečnosti* jsem někdo úplně jiný). Takové pojetí identity se nápadně podobá Marxově epistemologii třídy.

Je pravda, že v sociálních vědách je esencialistický výklad sociálního světa již dávno opuštěn, nicméně v každodenních, mediálních a politických diskurzích je stále aktuální. Jak upozorňuje Calhoun, není to tak, že esencialismus byl aktuální v 17.–19. století a nejpozději po druhé světové válce byl překonán. Zprv i tehdy existovaly jiné názorové proudy a nyní jej naopak můžeme spatřovat například v růstu individualismu, rétorice národní identity a v představě lidských práv, která implicitně předpokládá existenci podstatných (essential) stejných rysů všech lidí. „Ve skutečnosti nemůžeme přestat uvažovat alespoň částečně v kategoriích“ (Calhoun, 1994:19). Esencialistické vnímání identity a pojmů jako národ, rasa, gender, třída apod. zůstávají stále součástí každodenního diskurzu všude po světě. (tamtéž). Zdá se mi zřejmé, že na identitu lze pohlížet i v „silném“ smyslu slova. Například stát ze své autoritativní pozice klasifikuje druhé¹⁴ a tyto jeho identity, klasifikační schémata nebo způsoby sociálního počítání (modes of social counting) (jako třeba gender, vyznání, majetkové poměry, etnicita, zdravotní stav, duševní

¹⁴ Barša poukazuje na tři vektory identifikace. Sebe sama, druhé a druhými. Mezi ty druhé patří i nekonkrétní hlasy směřující třeba od státu či médií.

zdraví, zločinnost či gramotnost) musí brát na vědomí a řídit se jimi jako objektivními danostmi úředníci, soudci, učitelé, lékaři a další aktéři sociálního světa (Brubaker, Cooper, 2000:15–16). I Berger s Luckmannem (1999) hovoří o typech identit, jež jsou „relativně stabilními prvky objektivní sociální reality“ a „jsou výhradně sociálními produkty“ (tedy nikoli produkty dialektického vztahu společnosti a jedince, jako je tomu podle autorů u identit jedince).¹⁵

Konstruktivistické „slabé“ pojetí, jak jsem zmínila výše, chápe sociální svět jako (u)tvořený významy, jež mu dávají sami lidé. Identita tedy není něco objektivně daného, co si má člověk uvědomit, co má objevit, ale „identita je jev, který je výslednicí dialektiky vztahu jedince a společnosti“ (Berger, Luckmann, 1999:171) a je tedy „vytvářená působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury“ (tamtéž). Barša (rok neuveden) hovoří v této souvislosti o „identitě jako strukturálně ukotvené intersubjektivní konstrukci“. Celý sociální svět – a tedy i identita – se podle něj realizuje v myšlení lidí a v jejich jednání, představách a prožívání světa. V tomto „slabém“ přístupu se identitě dostává přívlastků jako mnohočetná (multiple), nestabilní, proměnná či tekutá (in flux), nahodilá či nejistá (contingent), roztržštěná, konstruovaná, vyjednávaná atp. Kdokoli navíc může střídat či upřednostňovat tu nebo onu stránku identity vzhledem ke kontextu, v němž se zrovna nachází (a tedy i podle toho, s kým hovoří – což je pro mě jako pro výzkumnici obzvláště důležité) (Barša). Identita je neustále nedokončená, je to stále uskutečňovaný plán (Calhoun, 1994:27).

Slabinou tohoto přístupu je rozporuplnost mezi těmito přívlastky a slovem identita, které předpokládá nějakou míru stejnosti a trvalosti. Toto „slabé“ pojetí je navíc tak elastické, že jen velmi těžko může sloužit jako analytický pojem. (Brubaker, Cooper, 2000:11)

Identifikace

Naposledy jmenovaní autoři proto navrhují při analýzách používat vícero jiných pojmů, z nichž by každý vyjadřoval jednu z rovin pojmu identita a které by tak nebyly zatíženy mnoha často i protichůdnými významy. V souladu s jejich návrhem

¹⁵ Toto konstatování v podstatě souhlasí s Kellerovým pohledem na konstruktivismus, jak jsem se o něm zmínila výše.

budu dále v textu používat pojem *identifikace*. Vyjadřuje tu stránku (lokální) identity, na kterou jsem se při výzkumu zaměřila nejvíce a k níž, domnívám se, mají má sebraná data nejvíce co říci. Brubaker a Cooper ji definují jako „úsilí vybudovat kolektivní sebe–porozumění“. Identifikace zdůrazňuje proces (v případě tohoto výzkumu proces utváření vztahu k prostředí), aktivitu, nedokončenost této aktivity. Identifikace neústí nutně v nějakou definovatelnou identitu, objektivní podobnost skupiny a její jasnou oddělenost od lidí mimo ni. Spíše než na konečný výsledek tohoto procesu identifikace umožňuje zaměřit se hlavně na aktéry, na osoby, které sebe a druhé identifikují, charakterizují, vymezují se vůči ostatním, umísťují sebe a ostatní do kategorií, a to v mnoha různých kontextech. Identita „je udržována, obměňována, dokonce i přebudována sociálními vztahy“ (Berger, Luckmann, 1999:171) a pojem identifikace tuto její stránku zdůrazňuje.¹⁶ Volbou tohoto termínu však netvrdím, že ostatní výše zmíněné významy pojmu identita nejsou pravdivé nebo neexistují.

Výše v textu jsem použila termín *lokální identita*. V pracích zaměřených na vztah lidí k prostoru, prostředí je to termín často používaný, téměř centrální (Vaňková, Kopecký, Spalová, Kočárková). Předdeslala jsem, že se budu snažit vyhnout se označení identita, a to i v případě lokální identity. Právě proto, abych zdůraznila neukončenost vztahu člověka k prostoru, kde žije. Nahradím jej tedy pojmem *identifikace s prostředím*, jež podle mého mínění více zdůrazňuje proces, průběh utváření vztahu, což hlavně (možná jedině) mohu ve svém výzkumu sledovat a pokusit se o porozumění. Lokální identita neboli v mém případě identifikace s prostředím znamená „způsob vztahování se k prostoru, v němž člověk žije, který může, ale nemusí být pocíťován či interpretován jako ‚skutečný domov‘ Je rovněž zřejmé, že lokální identita není jen záležitostí vztahu člověka k fyzickému prostoru, ke krajině či lidským výtvarům v ní – ale že zde hraje roli i vztah k minulosti, ostatním lidem a možnosti realizace v nejširším smyslu“ (Vaňková, 2005:27).

¹⁶ Ponechávám stranou ještě další psychodynamický a emocionální význam termínu identifikace, kde tento znamená emocionální identifikaci sebe sama s nějakou osobou, skupinou, kategorií. Dosud popisované významy se týkaly identifikace sebe a ostatních i ostatními *jako* někoho, spadá do jisté kategorie, skupiny, role. (Brubaker, Cooper, 2000)

Identifikace skrze diskurzy

Tuto identifikaci s prostředím popisují dále prostřednictvím různých diskurzů, které v rozhovorech respondenti používali. Velký sociologický slovník (1996) definuje pojem diskurz jako uspořádaný soubor vět o daném předmětu, konkrétní podobu vědění. Další významy tohoto pojmu jsou promluva, projev, řeč, rozprava, rozhovor či vyprávění. Jde o sdílené verbalizované vědění.

Michel Foucault (1994) chápe diskurz jako systém pravidel určující možné a nepřijatelné výpovědi v rámci diskurzu, jako autonomní oblast, která se v konkrétních promluvách pouze aktualizuje, verbalizuje. Nicméně o diskurzu lze také uvažovat jako o dialektickém vztahu strukturované fixace významu a jeho reprodukce v praxi. Tento přístup uplatňuje kritická diskurzivní analýza, která „vidí oba významy jako navzájem spjaté aspekty jednoho fenoménu, kdy každá diskurzivní formace musí být produkována a reprodukována skrze praxi“ a „lidé, kteří diskurzivní výpovědi vnímají, mohou význam vždy pozměnit“ (Vávra, 2006). Z tohoto pojetí diskurzu ve své práci vycházím. Identifikace je vědomý proces a jedna z jeho součástí je i vědomá práce s diskurzy: lidé mohou preferovat jeden diskurz oproti jinému nebo zdůrazňovat některé výpovědi uvnitř diskurzu jako důležitější než jiné, a tím zpětně ovlivňovat charakter diskurzu nebo převahu některých diskurzů nad jinými. Pro hledání vzniku, vývoje a formování jednotlivých diskurzů v širší společenské a časové perspektivě se necítím povolána, ani to nevnímám jako smysl této práce. Zaměřím se právě na diskurzivní praxi, na volbu diskurzů, kterou v rozhovorech a mentálních mapách respondenti uplatnili. Většina rozhovorů se odehrávala za přítomnosti více členů rodiny, a tím byly rozhovory více v režii samotných respondentů než v mé. Diskurzy nejsou v praktické rovině pouze záležitostí jazykovou, ale jsou vyjadřovány každodenním jednáním. Informace o diskurzech jsem proto mohla čerpat také z pozorování. Diskurz, jak jej chápu v této práci, je možné sledovat ze všech typů dat, které mám k dispozici (rozhovory, mapy, pozorování), tedy z odkazů na tři typy prostoru, které vymezuje Lefébvre a jež popisují níže (koncipovaný, vnímaný a žitý prostor). Z těchto dat také vycházím při rozlišení jednotlivých diskurzů. Při analýze mi verbalizované a

v mapách i samotném prostředí materializované vědění¹⁷ nebo charakteristické lingvistické prvky ve výpovědích umožnily definovat charakteristické rysy i vzájemné odlišnosti jednotlivých diskurzů.

Problematika prostoru

Lefébvrovo pojetí prostoru

Při přístupu k prostoru vycházím z myšlenek Henriho Lefébvre (1991). Zcela zásadně mě ovlivnila jeho myšlenka dialektického vztahu společnosti a prostředí. Společnost a její hodnoty, cíle a zaměření se projevují, obtiskávají v prostoru, krajině, ovlivňují její vzhled a funkci. Zpětně pak každé prostředí ovlivňuje další směřování společnosti. „Společnost se vytvářením prostoru podle své vlastní povahy nejen zhmotňuje ve výrazných zkonstruovaných formách, ale také obnovuje sebe sama. Tento koncept ‚vytváření prostoru‘ je tím, co Giddens nazývá ‚dualitou struktury‘. Je to jak prostředek sociálních vztahů, tak i hmotné dílo, jež může sociální vztahy ovlivňovat“ (Gottdiener, 1993:132)¹⁸. Z toho lze usuzovat, že podle vztahu lidí k prostředí, v němž žijí, se bude měnit prostředí samotné a zpětně pak bude dále působit na místní obyvatele a tak se dále bude vyvíjet ve společném vztahu třeba celý region či kraj, a to včetně jeho obyvatel.

Lefébvrovo pojetí prostoru je trojčlenné, prostor je zároveň prostorem praxe, prostorem reprezentace a reprezentací prostoru (spatial practice, space of representation, representation of space). Tyto tři složky prostoru se projevují jako prostor žitý, vnímaný a koncipovaný (lived, perceived, conceived), s tím, že žitý prostor v sobě slučuje oba prostory předchozí. Nicméně v rámci své práce budu pro snadnější analytické uchopení toto trojčlenné dělení používat zjednodušeně, bez reflektování vzájemného propojení těchto částí prostoru, jak je Lefébvre popisuje.

¹⁷ Vědění míním nejen intelektuální výkon, ale také emocionální, zkušenostní či osobnostní, ucelenou stránku člověka.

¹⁸ orig.: „By producing a space according to its own nature, a society not only materializes into distinctive built forms, but also reproduces itself. The concept ‚production of space‘ means what Giddens calls the ‚duality of structure‘. That is, space is both a medium of social relations and a material product that can affect social relations.“ (přel. J.V.)

Všechny tři složky ovlivňují sociální vztahy a zároveň jsou všechny tyto části sociálními vztahy ovlivňovány. V souvislosti s tímto trojčlenným dělením prostoru lze hovořit o fyzickém, mentálním a sociálním rozměru nějakého prostoru. Fyzický rozměr odpovídá vnímané složce prostoru, prostoru reprezentace. Mentální rozměr se váže na reprezentaci prostoru a sociální rozměr je rozměrem žitého prostoru, prostoru praxe.

Data, která mám pro svůj výzkum k dispozici z rozhovorů, mentálních map a pozorování, lze nejspíše spojovat s mentálním rozměrem prostoru. Už právě zvolená metoda sběru dat upřednostnila tento prvek z Lefébvrovy trojice. Navíc se mi zdá obtížné, pokud ne přímo nemožné, porozumět žité části prostoru. Prostor praxe mých respondentů je prostorem každodenního života včetně nejintimnějších oblastí a pro výzkumníka je proto podle mého mínění téměř nedosažitelný. To, jak respondenti prostor vnímají, tedy prostor percepce také není možné v celé šíři pojmut. Nicméně mentální mapy respondentů umožňují do tohoto rozměru prostoru alespoň nahlédnout. Výzkum se tedy snaží porozumět utvářenému (conceived) prostoru či zachytit reprezentace prostoru, které jsou v tomto konkrétním prostoru živé a respondenty žité, byť ne vždy sami respondenti musí být jejich tvůrci. Na reprezentaci prostoru se silně podílí i mocenské složky a média.

Tyto reprezentace prostoru, jež mi vědomě či mimoděk respondenti během rozhovorů předkládali, shledávám do značné míry totožné s diskurzí, jak jsem je výše definovala a jimiž se budu v interpretační části práce dále podrobně zabývat.

Prostor a prostředí

V mém textu splývá označení prostor a prostředí, neboť díky přijetí Lefébvrových tezí o „produkci prostoru“ získal tento pro mě dříve čistě fyzikální či geografický pojem širší (sociální) obsah, jenž je tak téměř totožný s pojmem prostředí. To s pomocí definice pojmu v sociologickém slovníku (Geist, 1992) chápu jako jevy a procesy, která mají pro člověka nějaký význam a hodnotu, a tento význam a hodnotu člověk určuje a vytváří a zpětně pak toto prostředí ovlivňuje způsob, jakým člověk hodnotí jevy kolem sebe. Jedná se tedy o vzájemné spoluutváření a prostupování prostředí a člověka. Součástí prostředí jsou i určité skupiny osob. Prostředí i prostor tak v tomto textu v sobě zahrnují jak fyzickou, tak i sociální a osobní emocionální stránku.

Krajina

Čistě ekologické pojetí krajiny jakožto soustavy abiotických a biotických útvarů není všeobecně rozšířené, v každodenních výpovědích se spíše význam slova krajina zužuje na opticky uzavřený celek převážně přírodního prostředí, k němuž se vztahuje estetické hodnocení. Toto vymezení pojmu krajina přejímají i společenské vědy (Librová, 1988; Velký sociologický slovník, 1996). Oproti regionu (jak jej chápe regionální geografie) je pro krajinu charakteristický onen estetický, případně emocionální rozměr¹⁹ a větší důraz na propojenost činnosti člověka a přírody (Hynek, 1996, Dokoupil, 2004).

Pojem krajina (i kraj) je tedy jako teoretický koncept analýzy poměrně problematický pro svou nejednoznačnost a já (nikoli však mí respondenti) jsem se mu proto při výzkumu vyhýbala²⁰.

Pohraničí

V mnoha textech zabývajících se problematikou pohraničí se lze často setkat jak s termínem „pohraničí“, tak i termínem „přihraničí“, a to bez bližšího objasnění obou pojmů. Sami geografové tyto pojmy používají nejednoznačně, různá existující vymezení těchto pojmů v oboru geografie přibližuje Dokoupil (2004:47) a na základě těchto nejasností navrhuje používat oba pojmy jako synonyma. Toto hledisko budu uplatňovat i já v této práci.

Můj výběr lokality pro sledování vztahu člověka k prostředí, v němž žije, byl velkou měrou ovlivněn právě faktem, že obec Černošín patří do „pohraničí“. Pohraničí lze však definovat mnoha způsoby, neboť „...neexistují žádná jednotící kritéria pro vymezení pohraničí“ (Havlíček, 2004:59), a proto je třeba vymežit, jaké pojetí pohraničí je v této práci aktuální, protože ne ve všech pojetích by Černošín do „pohraničí“ spadal.

Zde uplatňuji tzv. administrativní vymezení pohraničí, které tvoří okresy dotýkající se státní hranice. Autor však upozorňuje, že „toto vymezení...je velmi hrubé a někdy i zavádějící“ (Havlíček, 2004:62).

¹⁹ Ještě silněji, ovšem o to méně přehledně, je emocionální vazba patrná ve slově „kraj“.

²⁰ Z podobných důvodů tak ve svém textu učinila i B. Spalová (2000)

Vymezení reliktní hranic je další možný typ určení příhraničního prostoru a i tato definice pohraničí je zde na místě. Je to historické ohrazení, které dnes již neexistuje, ale přesto jsou jeho projevy v dané oblasti dodnes patrné. V případě České republiky jde o oblast vymezenou hranicí protektorátu Čechy a Morava za druhé světové války. Kastner (1999) hovoří o této reliktní hranici jako o hranici „vnitřního pohraničí“, které je tvořeno okresy českého vnitrozemí přiléhajícími k hranici protektorátu Čechy a Morava.²¹ Černošín by se v tomto případě nacházel blíže hranici vnitřního pohraničí než současné státní hranici. Tato situace je odlišná od podobných výzkumů v pohraničí, které se zaměřovaly na situace v obcích přímo sousedících se státní hranicí (Spalová, 2000; Kočárková, 2005; Vaňková, 2005). Proto téma hranice v tomto výzkumu není zdůrazněno a nechala jsem na svých respondentech, zda se tohoto tématu chopí a budou jej rozvíjet.

Ve výzkumu dostalo největší prostor takové vymezení pohraničí, které Havlíček (2004:63) označuje jako „subjektivní identifikaci s příhraničním prostorem z pohledu zainteresovaných aktérů.“ Dále se tedy mimo jiné budu zajímat o to, zda mí respondenti své prostředí označují za pohraničí či nikoli, případně jakým způsobem toto označení používají. Je otázkou, zda tato obec, která podle administrativního i historického vymezení do pohraničí spadá, je i *svými obyvateli vnímána jako pohraniční*.

Mezi další vymezení pohraničí patří například vymezení kulturní či etnické, politické nebo ekonomické (Havlíček, tamtéž). Při svém vstupu do terénu jsem je však příliš netematizovala.

Domov

Pojmu *domov* jsem se na počátku výzkumu vyhýbala, nicméně ihned během prvního rozhovoru se domov ukázal jako zcela centrální pojem. Výše v definici identifikace s prostředím zaznělo slovo domov. Z ní je jasné, že domov

²¹ Kastner dodává, že „právě bývalé české vnitřní pohraničí (a též i Praha) bylo zdrojem hlavních osídleneckých proudů, směřujících od Květnové revoluce 1945 do vnějšího pohraničí českých zemí“. (1999:22) V případě Černošína jsou patrné silné proudy osídlování z okresů Plzeň (město a venkov), Klatovy a Strakonice, což jsou skutečně okresy, které Kastner do vnitřního pohraničí zařadil.

a identifikace s prostředím, kde žijí mí respondenti, nemusí být nutně totéž.²² Tyto dva pojmy jsem od počátku výzkumu chápala jako samostatné roviny vztahu k prostředí (prostředí v širším smyslu slova, jež zahrnuje fyzický prostor, lidi v tomto prostoru, historii prostoru či podmínky k realizaci), a proto má výzkumná otázka ani cíl výzkumu slovo domov neobsahují. Také při sběru mentálních map jsem na rozdíl od jiných (Kočárková, 2005) nevyzývala respondenty, aby zaznamenali na papír místo, kde se cítí doma, ale aby zaznamenali místa, která jsou pro ně v tomto prostředí, kde žijí, důležitá. Nechala jsem na nich, zda toto prostředí za svůj domov označí či nikoli, a dále se budu zabývat tím, co pojmem „domov“ mí respondenti, kteří jej použili, měli na mysli.

Laštovková upozorňuje, že z hlediska jazyka v češtině rozlišujeme dvě základní roviny „domova“. První je domov jako každodenní žitá realita („Je pozdě, jdu domů.“). Druhý význam „domova“ je „vznešená ideová konstrukce“ (Laštovková, 2005). V případě tohoto výzkumu mám pod pojmem domov na mysli právě tu ideovou konstrukci, s níž je spojen emocionální náboj. Pro domov je právě on snad nejvíce charakteristický a právě díky němu jsem považovala za nutné odlišovat vztah k prostředí, kde respondenti žijí, jenž nemusí být emocionálně kladně zabarven, od domova, v jehož případě jde o citovou kategorii, která je naplňována pocity sounáležitosti, výjimečnosti, bezpečí, jistoty, bezprostřednosti. Prostředí, kde člověk zrovna žije, nemusí nutně tyto kvality pro jedince mít. Na druhou stranu může mít člověk během života více domovů. Mé chápání domova se velmi blíží uvažování A. Křikavové, jež tvrdí, že pocit domova „zakládá se zpravidla na časově delší životní zkušenosti, realizuje se převážně v rovině emocionální, je jevem výsostně subjektivním. Lze-li vůbec hovořit o základních stavebních prvcích pojmu ‚domov‘, bude to pravděpodobně souhrn pocitů plynoucích z bezpečně ovládnutého prostoru. Přesněji z pocitu bezpečí v konkrétním i přeneseném, v obou případech však v nejširším slova smyslu, z důvěrné znalosti tohoto prostředí, z citové vazby nejen k živým bytostem, ale i k neživému inventáři, který k tomuto prostředí patří. Nelze vyloučit, že jediná z uvedených možností by mohla vyvážit všechny ostatní. Možnosti podob ‚domova‘ jsou prakticky bez hranic. Obvykle jej chápeme jako prostor, kde člověk prožil určitou dobu bez rušivých momentů, kde žije nadále

²² Konkrétním příkladem může být výzkum M. Svašek (2002), v němž část vysídlených českých Němců z Tachovska cítí ztrátu domova, respektive necítí se doma tam, kde od konce války žije.

vědomě rád, nebo kam se vždy znovu vrací osobně nebo v představách“ (Křikavová, 1996:27).

Také podle Velkého sociologického slovníku (1996) je domov „vyjádřením emocionálního vztahu člověka k jeho nejbližšímu světu, osvojením tohoto světa, jeho humanizací, intimizací. Dimenze domova i okruhu, který zahrnuje jsou silně subjektivní, stejně jako samotná potřeba domova, touha po domově, stesk po domově apod.“

Domov se podle téhož zdroje nejprve utváří v dětství, v rodině, do níž se člověk narodil. „Pocit původního domova, vázaného na rodinu, respektive rodný dům, jeho okolí, rodnou obec, okolní krajinu si většinou člověk zachová celý život.“ Domov jako rodiště je první z oblastí, kde se ideová konstrukce domova uplatňuje.

Další oblastí je domov jako rodina nebo blízcí lidé, s nimiž člověk žije (často v jedné domácnosti). Může se krýt s první oblastí, ale v dospělém věku se obvykle rozšiřuje o vlastní založenou rodinu.

Další rozměr může na sebe domov vzít, pokud jej jedinec bude spojovat s prostředím, které mu umožnilo uplatnit či realizovat sebe sama, kde pracuje, něco tvoří či tam, kde jeho vlastní život zanechává stopy (v rovině společenské, ale i v samotném fyzickém prostoru).

Domov může jedinec pociťovat i ve vztahu k širším či abstraktnějším celkům (konstruktům), k vlasti, k národu, k Evropě, k historicko–myšlenkové oblasti (např. „západní svět“).

M. Svašek, jež se zabývá konstrukcí domova u vysídlených českých Němců, hovoří o teritorializaci, deteritorializaci a reteritorializaci domova, tedy o tom, že „vysídlenci si mohou činit nároky na posvěcení vazeb ke starému domovu, mají nárok na pocity bezdomovectví a mohou si též nárokovat myšlenku, že se cítí doma ve svých nových lokalitách²³ (Svašek, 2002:514). Přestože je jasné, že situace vysídlenců a (d)osídlenců²⁴ není stejná, při přemýšlení o domově je možné tyto skupiny srovnávat, neboť obě zažily stěhování, změnu prostředí, kde žijí, a byly

²³ orig.: „expelees may make claims to intimate connections with the old homeland, to feelings of homelessness, and to the idea that they feel at home in their new localities.“ (přel. J. V.)

²⁴ Termín osídlenec je v odborné literatuře používán pro označení osob, jež přišly do pohraničí v prvních letech po válce, kdežto dosídlenci, jsou ty osoby, které přišly do pohraničí později, v šedesátých letech, a to na základě státem organizovaného dosídlovacího programu týkajícího se některých pohraničních regionů.

nuceny se s novými podmínkami vyrovnávat. Proto lze také u mých respondentů – tedy u nejstarší generace a v jistém smyslu možná i u jejich potomků – počítat s tím, že mohou domov prožívat stejně variabilně jako tomu je u vysídlených českých Němců ze zmíněného výzkumu. Na jeho základě a také na základě závěrů výzkumu B. Spalové (2003) jsem očekávala, že respondenti z nejstarší generace budou svůj domov situovat do místa původního bydliště, nebo budou zakoušet pocity bezdomovectví, ztráty domova. Mí respondenti však všichni prohlásili, že se cítí být doma tam, kde dnes žijí. Je otázkou, co pro ně toto „doma“ znamená. Hledání odpovědi na ni je proto součástí analytické části této práce.

ANALÝZA

Mezi mými respondenty se nacházejí čtyři rodiny, uvnitř kterých jsem měla možnost hovořit s představiteli tří a v některých případech i čtyř generací. Tyto rodiny tvoří čtyři základní pilíře, o něž se budu opírat při své analýze. Učiním tak za prvé proto, že data získaná v těchto rodinách jsem sesbírala v naprosté většině při rozhovorech, kterých se účastnila celá rodina najednou a do kterých jsem kromě prvotního zvolení tématu hovoru dále téměř nezasahovala. Tato data jsou tedy oproti jiným rozhovorům vedeným s respondenty samostatně „bohatší“ o vzájemné rodinné interakce a „chudší“ o mé zásahy do plynutí hovoru. Druhým důvodem k preferenci rodin zastoupených ve výzkumu několika generacemi respondentů je už můj prvotní záměr hledat možné společné prvky identifikace v rámci rodin a sledovat její proměny u různých generací.

Ukázalo se, že rodiny jako celky prezentují specifické diskurzy v identifikaci s prostředím. Během generací se sice některé jejich prvky proměňují, nicméně jisté důrazy prorůstají všemi generacemi každé rodiny.

Romantický diskurz

Pan Viktor

„Příroda globálně. Priorita č. 1“

To jsou první slova, kterými začal pětadesátiletý pan Viktor svůj dopis. Uviděla jsem ho v Černošíně u náměstí dva dny po našem společném povídání. Byl rád, že mě potkal a že mi tak může předat své poznámky, které napsal po našem rozhovoru. Uspořádal v něm své myšlenky k tématu vztahu k prostředí, o němž jsme mluvili před pár dny v jeho domě. Během naší rozmluvy mi totiž několikrát naznačil, že jsem si měla připravit pořádnou osnovu a jasný seznam otázek, „*nějakou škicu prostě, aby to tak nějak navazovalo trošičku*“, protože „*musím sama držet nějakou osu, abychom neskákali*“. Zde jsem nahlédla první nevýhodu polostrukturovaných rozhovorů při kontaktu s respondenty. Pan Viktor mi tak raději předal všechno písemně.

Pan Viktor klade v celém svém povídání (i psaní) velký důraz na „přírodu“. Často chodí nebo jezdí na kole do lesa. Takové vycházky zdaleka nepraktikují všichni ti, kteří v rozhovoru se mnou oceňovali toto prostředí právě kvůli kvalitě okolní přírody. Sílu a hodnotu prostředí, kde žije, nachází pan Viktor především v krásné přírodní scénérii tvořené hlubokými lesy a členitým terénem.

„No, protože je tady hodně lesů a nejenom lesů. Je to členitá krajina, při těch tocích, hlavně podle Mže, tady jsou parádní partie. Kdo to neviděl, tak by tomu nevěřil...Musí se na určitý místa, že jo. A povodí Mže, to bylo dycky nádherný až někam k Hracholuskám, k tý přehradě. Tam to bylo opravdu pěkný, celý. Tamhle když se třeba jde, jak jsou ty Vížky, tam na podzim, když to listí začne být barevný a člověk se podívá dolů do toho, jak tam vede trať, je tam zrovna tunýlek. Když tam jede ten vlak, to je prostě nádhera. Tam by člověk moh bejt furt.“

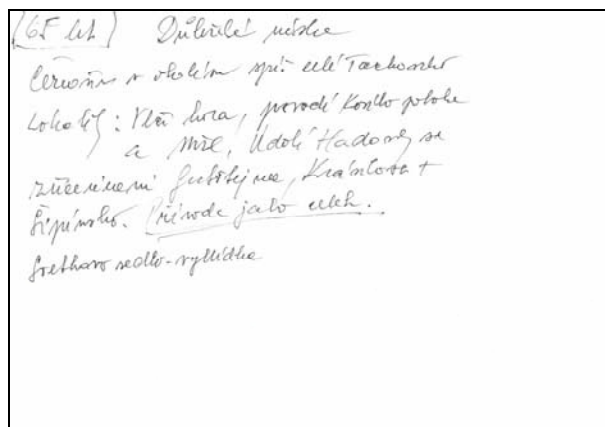
Oceňování přírody, kvůli ní samotné, na základě její krásy a přirozenosti a nikoli kvůli nějakému materiálnímu užitku, jež by člověku přinášela, je postoj blízký romantismu. Jak říká Hana Librová (1988:54–55) motivy vysokých hor a lesů, vodopádů nebo hradů jsou „situace vysloveně romantické“ a krajina je pro romantiky „sídlem volnosti a přírodních živlů“ a „přírodním prostorem, k němuž se člověk může uchýlit a k němuž může vztáhnout své duševní stavy.“ Toulky pana Viktora lesy a kolem potoků a řek mají především tento rozměr. Dovolím si tedy v jeho případě hovořit o „romantické identifikaci s prostředím“ či o „romantickém diskurzu“.

Toto zaměření na „přírodní“ prvky v prostředí, kde žije, je viditelné i v domě, v němž bydlí. V obývacím pokoji visí na stěně fotografie velkého starého jilmu z dolního konce Černošína, kterou pan Viktor vyfotil v roce 2005. Když jsem se ho ptala na tuto fotografii, rozpovídal se o tom stromu – „Bohatýru“, „Posledním Mohykánovi“, jak jej nazval, o tom, že „spodní větve ty má ještě v pořádku, ale zrovna tahle větve, to už je listí prořídlý, už odchází.“

To všechno potvrzuje, že tento člověk přírodu skutečně vidí. Pan Viktor bezpochyby žije to, co mluví, ve svém každodenním životě oceňuje to, co i mně jako člověku „zvnějšku“ prezentuje jako hodnotu tohoto prostředí.

I jeho mapu tvoří seznam míst vybíraných z hlediska přírodní krásy, „přírodních lokalit“, jak sám říká:

„Černošín s okolím, spis celé Tachovsko, Lokality: Vlčí hora, povodí Kosiho potoka a Mže, Údolí Hadovky se zříceninami Gutštejna, Krasíkova + Šipínsko. Příroda jako celek. Goethovo sedlo – vyhlídka.“ (podtrženo panem Viktorem, pozn. J.V.)

Mapa pana Viktora

Romantický diskurz pana Viktora může být napájen zážitky z dětství stráveném ve venkovském prostředí:

„Hm, pro mě je důležitá celá příroda. (smích) Já jsem v přírodě vyrostl a to je pro mě...“

Druhým zdrojem může být i jeho dlouholetá profese lesního dělníka. Vztah k lesům může být v tomto smyslu vztahem rodiče, který stále sleduje, jak se daří jeho dětem a jak se vyplatila jeho dlouhodobá péče:

„Já jsem dělal v lese, že jo, tak chodím, dívám se, kde jak to po nás roste, kde se těžilo, zalesňovalo a tak dále. Zajímá mě to furt prostě.“

Romantický diskurz v podání pana Viktora s sebou nese dva výrazné rysy. Tím prvním je jeho vztah k širšímu území, než je obvyklé u výroků v rámci jiných diskurzů. Za svůj domov označil pan Viktor celé Tachovsko, tak to i vyznačil ve své mentální mapě.

Výzkumnice: „Když bych se vás zeptala, kde jste doma, tak...? Kde jste doma?“

Pan Viktor: „No, tady na Tachovsku.“

Takový popis domova není u respondentů obvyklý. Ti většinou vnímají svůj domov úžeji jako Černošín (a okolí) nebo dokonce jako svůj dům, nebo odpovídají nekonkrétně. Jako například paní Svatava:

Výzkumnice: „Kde se cítíte doma?“

Paní Svatava: „Tady. Tady mám domov.“

Domnívám se, že panu Viktorovi je blízké Tachovsko, protože se odmalička stěhoval a žil na různých místech tachovského okresu. Nejprve se s rodiči přistěhoval ve svých čtyřech letech do Branky (z Pošumaví), potom žili v Okrouhlém Hradišti, což je přibližně 15–20 kilometrů od Černošína. Odtamtud se přestěhovali na Silniční Domky čtyři kilometry od Černošína. Pak žil v Krásném Údolí, což je osada spadající pod Černošín. Další čtyři roky žil u Mělníka, kde pomáhal bratrovi a odkud si přivezl manželku. Vrátili se spolu do Olbramova a od roku 1972 žijí v Černošíně. A koneckonců i pracovně se pohyboval na různých místech regionu (Stříbro, Záchlumí, Černošín) jako lesní a tovární dělník.

Druhý rys, jenž prostupuje romantický diskurz pana Viktora, je pomyslná rovnice: staré rovná se dobré a nové rovná se špatné. Nejvíce je patrná v jeho profesionálních komentářích k vývoji lesního i polního hospodaření. „Dobré“ časy zemědělské výroby skončily nejpozději v šedesátých letech a dál už jde v zemědělství všechno s kopce. K současnému stavu polí i lesů je značně kritický.

„Začali jezédáci rozorávání mezí, pokračovali státní statky, to šlo postupně, nebylo tady hned udělaný JZD a státní statky, to šlo postupně. Ale potom, kdy začal odborovej podnik, někdy v šedesátým pátým šestým, to furt ještě šlo, to nebylo nejhorší. V pětasedmdesátým se rozdělilo na rostlinnou a živočišnou, přišla těžká mechanizace... Tak prostě ta těžká mechanizace změnila krajinu k nepoznání. Na těch místech, kde skutečně louky měly bejt, tam byly pole. A při každý větší průtrži mračen tisíce tun hlíny šly prostě do potoků do řeky. Za deset let byla Mže zanesená...

...V zájmu peněz se to zlikvidovalo totálně. Tady jinak bejvala skutečně krajina nádherná...

...Jinak tady se to změnilo rapidně jako krajina. Protože soukromý, to znáte, když se hospodařilo, ta mozaika těch políček, mezí, cest... Jenže tady to bylo umocněný ještě, tady byly třešňovky. Tady ta silnice na Svojsín, tak nad ní, nad tím Vlčákem to bylo celý sady převážně třešně. A když to rozkvetlo v květnu, tak každej byl unešenej. Když bych udělal kruh tři kilometry kolem Černošína, tak tady bylo nejmíň 50 hektarů sadů. Z toho převážně třešňovek.“

Třešňové sady i meze a malá políčka zmizely a je to podle něj škoda. Ostatně na třešňové aleje teskně vzpomíná většina respondentů, o malých políčkách s cestičkami a mezemi ani nemluvě.

Tento časový vzorec: staré = dobré a kvalitní, nové = špatné, nešetrné k přírodě se však netýká pouze oblasti, v níž má pracovní a odborné zkušenosti. Promítá do dalších témat. Podle pana Viktora například není možné srovnávat staré a nové chaty podél Mže:

„Dokud tady byla stará zástavba chat podél tý Mže, tak to byla nádhera, to byly samý srubovky, ted'kon voni si kolem toho ještě udělali takový ty okrasný dřeviny. To tu přírodu doslova krásnilo. Pak sem přišla invaze chat, začali tam budovat ty zděný, já tomu říkám baráky a zvohyzdili to prostě. Ale co byla ta původní zástavba, to byli takoví pravi čundráci, když člověk jel vlakem na Planou, to byla radost se na to podívat. Dneska je lepší tam nekoukat. (smích) To jsou samý dvojchaty a dvojgaráže a samý všelijaký, to se nám nelíbí.“

Stejně tak hodnotí i vývoj v rybaření:

Pan Viktor: „Povodí Kosího potoka a Mže (zaznamenává do mentální mapy, pozn. J. V.), pod to patří přehrada Hracholusky, že jo, tam jsem, já jsem rybařil, už jsem toho nechal.“

Výzkumnice: „A proč?“

Pan Viktor: „No, kvůli tý masařině, která se dneska děje. To jsou samý nový techniky, a tak dále a mastí se to... Přibyli do toho lidi, který, to není jako my dřív jsme rybařili. Tak nějak jsme se chovali eticky, dneska se to tam mydlí, to je neskutečný.“

Velmi inspirativně se tento přístup promítl i do vnímání historie regionu. To, co v prostředí fungovalo ještě před příchodem nových osídlenců, bylo kvalitní, promyšlené, vybudované s citem pro dané prostředí. A toho je třeba se držet i dnes. Jako příklad popisuje pan Viktor, jak byl v Brance skvěle vymyšlený náhon z rybníka na mlýn, v souladu s přírodou, funkčně. Při popisu nešetří pan Viktor slovy krásný, dobře udělaný, dobře zařízený, fungovalo to atp.

„Jinak pod hrází, jak je tam ted' elektrárna, tak tam byl mlejn u tý, co je ten přepad u kapličky, tam byly stavidla, a ten mlynář, když chtěl mlejt, tak zastavil stavidla. Zastavil je tak, aby – protože tam byla krásná tůň pod těma stavidlama, to mělo krásnej přepad, voddělenej, tam byli raci,

pstruzi, všechno možný – aby to nevyschlo, no a při tom mlel. Jak to měli dobře udělaný!... A teď jsem nedávno čet, že ta paní, co tam má ten baráček pod kapličkou, že si tam nějak stěžovala, kvůli tomu, co měl tu turbínu, že jí tam stahuje vodu a tam že to bylo vyschlý, no takže tam nebyli pstruzi a tak dále. No a nikdo už si nevzpomene, že to dřív bylo udělaný tak, že to fungovalo všechno. Tak tam taky je vidět, jak prostě ty lidi k tý...ty stavidla tam měly zůstat, žádněj přepad, ty tam měly bejt, tam se voda upouštěla, tak jak bylo potřeba, že jo. Když potřeboval do mlejna, tak to zavřel, když to, tak to pustil, takhle to měli všechno zařízený. A tohle jako hodnotím, co tak nějak ty naši tátové, dědové, jednoduchou úvahu, jak bylo vidět, že maj k tý přírodě takovej ten poměr, dokázali si sladit takovýhle ty, fungovalo to prostě tak, jak má. A to mně nějak dneska chybí v tomhle tom. Jenže s tím nic nenaděláme....“

Fakt, že toto postavili a vymysleli původní obyvatelé oblasti, tedy čeští Němci, není pro něj z tohoto hlediska podstatný. Prostě je řadí mezi naše předky, kteří si s tím dřív uměli poradit mnohem lépe a byli citlivější k přírodě. Zdá se, že tím, že se tento diskurz soustředí na přírodní prvek, jenž v prostředí a čase představuje kontinuitu, jakousi stálost, není nutné pro smysluplné uchopení prostředí tematizovat na tomto místě proměnu etnické příslušnosti obyvatel v průběhu let. Romantická identifikace s prostředím tak nabízí velmi efektivní řešení, jak se vyrovnat s předválečnou historií pohraničí a s odsunem, a byť (nebo snad právě proto) se o to výslovně nesnaží, umožňuje navazovat na tradice spojené s německým osídlením.²⁵

A podle již známé rovnice pan Viktor sympatizuje mnohem silněji se „starým“ (tedy kladným) německým obyvatelstvem než s „novými“ (zápornými) osídlenci. Sám stojí mimo obě tyto skupiny, neboť sebe – příchozího Čecha z Pošumaví – za osídlence nepovažuje. Osídlence definuje totiž jako lidi, kteří přišli do pohraničí z ciziny.

„I ty dělníci, to byli právě z těch osídlenců, v tom lese, tak to fixlovali.

Já třeba když jsem dělal s máti, tak my, co jsme zalesnili, tak to po nás už

²⁵ Že takové pokusy nejsou ani dnes snadné, potvrzuje ředitelka občanského sdružení Pomozme si sami, jež má za cíl obnovu drobných památek (německých) v konstantinolázeňském regionu. Upozorňovala na to, že aktivity sdružení jsou veřejností (českou) hůře přijímány, pokud jsou interpretovány jako obnovování německých kulturních památek a jako navazování na tradice německých obyvatel. Mnohem schůdnější je prý zdůrazňování na kulturní obnovu prostředí obecně.

nemusel nikdo vylepšovat, ty paseky prostě vyrostly a roste to dodneška. A tydlencty z těch dosídlenců tam byli prostě, fixlovali. Byli líný, místo aby to to, tak šoupli sazenice někam pod pařez a měli hotovo a tak dále a tak dále.“

I svá vlastní vnoučata vidí prizmatem této rovnice. Pan Viktor konstatuje, že „nová“ generace už k přírodě ten správný vztah nenalezla. Zůstává u konstatování, nehledá příčiny ani způsoby řešení. Zřejmě je vlastně v pořádku, že rovnice funguje. Je jasno.

Paní Silvie: „Táta má silně vyvinutej vztah ke krajině.“

Pan Viktor: „No, to mám. Nadávám, kde jak hospodaří v lese.“

Paní Silvie: Na nás jako na děti se to snažil ještě přenést, nějakým způsobem to v nás zakódovat, ale s vnoučatama už ne.“

Pan Viktor: „S nima už to nejde. Ty už k tomu nemaj vůbec žádněj ...“

Paní Silvie: „Ty to nějak netáhne.“

Pan Viktor: „Vůbec.“

Výzkumnice: „A proč myslíte?“

Pan Viktor: „To už je jiná generace.“

Paní Silvie: „Jiná generace.“

Pan Viktor: „Počítače, play stationy, a různý takovýhle ty... No, to je dneska běžnej trend. Já se s nima ani nemůžu bavit takhle na takovýhle téma.“

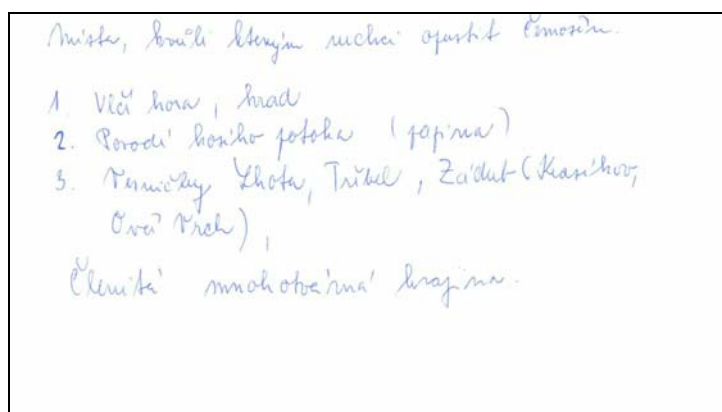
Výzkumnice: „A berete je na procházky?“

Pan Viktor: „Ne, nejdou nikam.“

Paní Silvie

„A hrozně bysme chtěli navázat na takovou nějakou tradici“

Paní Silvie osobitým způsobem pracuje s romantickým diskurzem svého otce. V rozhovoru si otec s dcerou příjemně povídají, doplňují se a rozvíjejí jim společná témata, já jim tiše naslouchám. Jejich společné výchozí postoje ve vztahu k prostředí, kde žijí, se projeví i při tvorbě mentálních map. Paní Silvie si v podstatě vzala za předlohu otcovu mapu, neměla potřebu vytvořit něco odlišného. Proto i její mentální mapu tvoří vyjmenovaný seznam míst, kde se buď pohybovala v dětství, nebo v současnosti.

Mapa paní Silvie

„Já teď moc času nemám, ale když ten čas byl, tak vycházky ke hradu, na Vlčí horu, ke Kosáku, prostě to, co jsme absolvovaly jako děti s naším tátou, tak to mě furt táhne, akorát říkám, na to není čas, no.“

I obdiv nad krásnou přírodní scénérií je jí vlastní stejně tak, jako jejímu otci. Snad právě tento obdiv stojí na počátku její volby, kdy se v roce 1997 s manželem rozhodli začít žít jako soukromí zemědělci.

„Ne, my jsme právě získali tři sta hektarů na Zádubu, to už je právě k těm Kokašicům, a nám se tam hrozně líbí, protože tam vlastně je krásnej výhled na Krasíkov, na Ovčí vrch, a tam je to krásný na podzim, když na tom Krasíkově ty stromy začínaj chytat ty barvy a hrozně se nám to tam líbí...“

V rozhovoru se snaží zdůraznit důležitost, jakou pro ni příroda má, i upozorňováním na to, že se snaží své hospodářství provozovat ekologicky a šetrně k přírodě.

„My se třeba snažíme, my třeba na Zádubu máme – je to sice jedno velký pole, máme to rozdělený, máme ornou a kde je už nějaký svah, třeba zadržuje se tam voda, tak tam máme trvalej travní porost. Snažíme se aspoň takhle nějak trošku to dodržovat, abysme ty krajiny tolika neubližovali.“

Centrálním pojmem v jejím povídání je však tradice. Uchopuje ji podobně jako pan Viktor jako veskrze kladnou hodnotu, narozdíl od svého otce jde však dále a nalézá ve svém způsobu života prostor, jak na tradice prostředí, kde žije, navazovat a jak utvářet v rámci své rodiny tradice nové.

Povolání soukromé zemědkyně jí umožňuje „staré dobré“ tradice oživit a dávat jim novou současnou náplň prostřednictvím obnovy zemědělské činnosti v místech, kde byla před válkou, nebo skrze restaurování starého statku do původní předválečné podoby.

„A hrozně bysme chtěli navázat na takovou nějakou tradici, že prostě v tom místě kdysi byla nějaká zemědělská výroba a chtěli bysme v tom nějakým způsobem pokračovat...“

...No ale právě že nás to hrozně fascinuje na tom Zádubu, my jsme tam získali ten statek po panu... tak já jsem chtěla od něho, aby mi dal i ty původní plánky... protože von tam měl i původní plánek, jak to tam všechno bylo udělaný... máme v úmyslu to tam nějakým způsobem dát do takovýho nějakýho stavu. Rozhodně to nechceme zbourat, chceme to rekonstruovat.“

Paní Silvie zavádí řeč na aktivity Spolku na záchranu hradu Volfštejna a na činnost občanského sdružení v Olbramově, jež se snaží obnovovat drobné památky v kraji. Této práci si velmi cení a má poměrně přehled o konkrétních aktivitách sdružení. Sama se však do jeho aktivit nezapojuje a domnívám se, že důvodem může být Silviin pocit, že ona si své smysluplné místo v záchraně tradic už našla. Svou práci vnímá jako záchranu tradičního života.

„Třeba mně tady každej říká, i z příbuzenstva, že jsme hloupi, že děláme v zemědělství, protože se jako nikdy nebudeme mít dobře. Ale já jako nevím, kdyby takhle uvažoval každej, že prostě tady za chvíli nebude bydlet nikdo!“

A nejde jenom o záchranu tradic tohoto prostředí, ale také o tvorbu nových tradic rodinných. Paní Silvie doufá, že tato práce, kterou s manželem započali, bude pokračovat prací jejich synů.

„A chtěli bysme v tom nějakým způsobem pokračovat a chtěli bysme, i když ono to bude asi těžký, aby naše děti k tomu měly nějakou nevím, jestli se to v dobrý obrátí, nebo ne. Ale prostě, aby tady začala ta návaznost z generace na generaci, jako že v tom kraji bude člověk nějak žít jako prostě ty generace, no. Máme v sobě takovej pocit, že bysme chtěli, aby to nějakým způsobem vzniklo, protože tady ty lidi, když tady ty tradice nejsou.“

Tuto svou touhu předat své dílo další generaci vyjadřuje s citelnými obavami. Snad proto, že tradici a vazbu k prostředí skrze tradici vnímá v „silném“ esencialistickém významu – její povídání je doslova prošpikováno emocionálně nabitými výrazy jako „*od dětství zakódovaný vztah ke krajině*“, „*zdědila jsem tak nějak vztah k přírodě*“, „*jsem na něm závislá*“, „*ve mně to je říkám zakořeněný*“, „*to zemědělství do mě vložil děda, ...ty geny tam nějak v té rodině pracujou*“. Naopak vztah místních „*náplav*“ a chalupářů k prostředí charakterizuje jako „*takový hrozný vodcizení*“. Z tohoto hlediska by pak volba jiného životního stylu mohla pro její syny znamenat sejít z té správné cesty, zřeknutí se toho, co se předává „z generace na generaci“. Proto se snaží „to v nich nějak probouzet“.

Zdá se mi patrné, že tento strach o budoucnost je kromě vážnosti esencialistického pohledu podporován páně Viktorovou rovnicí staré = dobré, nové = špatné. I u paní Silvie tato rovnice funguje. Staré pro ni představuje tak jako pro otce tradiční vesnický život, nové pak ztotožňuje s životem ve městě.

„Já prostě podporuju takový to, že člověk nemusí mít ten luxus, co je ve městech, prostě mít všechno pod nosem a mít všechno elektronizovaný a prostě preferuju spíš ten normální obyčejnější život. Proto možná i na tý vesnici zůstávám. Třeba dneska chce mít většina lidí život snadnej, všechno aby bylo hnedle automatický, aby nemuseli nic moc pořádně dělat a tady to já neuznávám.“

Stejný metr se však může týkat i nové generace, která by již nemusela být tak ryzí.

„...oni v podstatě opravdu vyrůstají jako sami, sami si vlastně hledají ty zájmy a mají to víceméně z těch play stationů. Takže ta krajina je nějak neupoutala. Tady ten kraj. To je problém asi tady té doby...Ale že by je to nějak táhlo do přírody, to se říct nedá. Na Vlčák to je daleko a co tam...“

Nebo při vzpomínkách na výlety v dětství:

„No, tatka nevzal sebou žádný jídlo, pití, maximálně jabko do kapsy, a když to bylo na podzim, tak jsme jedli nějaký přimrzlý švestky a takový jsme byly jako i odolný, nás učil takový nějaký vytrvalosti. Dneska my tady sedneme s dětma do auta a voni: „já chci pití, já chci jídlo“, a hned nemají žádnou výdrž, nic. Jsou to nějaký fífleny.“

Syn Jakub

„A většinou dny trávíme venku, s kámošema jezdíme do Lažan na kole...“

Sluší se na tomto místě říci, že Silviin dvanáctiletý syn Jakub oproti chmurným očekáváním svého dědečka i maminky vidí svou budoucnost přesně v duchu matčiných představ.

Výzkumnice: „Jaké máš sny, plány do budoucna? Co bys chtěl dělat a kde?“

Jakub: „Do budoucna...tak já bych chtěl na zemědělskou školu, že bych pracoval jako po rodičích s tím, co oni začali. Odstěhovat se do Lažan, kde budeme bydlet, kde budeme opravovat dům. V těch Lažanech a pokračovat v tom zemědělství.“

Domnívám se, že maminka si není jistá Jakubovými plány do budoucna, protože svou identifikaci s prostředím nevyjadřuje v rámci matčina a dědova diskurzu. Na takové, řekněme ne neutrální, otázky své matky typu: *„Jakube? Máš třeba nějakou dobrou pocit, nebo spíš jakou máš pocit, když jsme byli na Zádubu a jak tam vidíme ten hrad? Působí to na tebe nějak? Nebo vůbec nijak?“* reaguje akorát citoslovci. Domnívám se, že své prostředí vnímá zcela jinak, pravděpodobně bezprostředněji, přirozeně, automaticky a bez potřeby nalézt a vyjádřit nějakou zastřešující romantickou či jinou teorii. Jak říká v rozhovoru, běžně chodí s kamarády hrát fotbal, jezdí jen tak po okolních vesnicích, třeba na třešně apod. Prostředí je tedy pro něj polem jeho společenských aktivit, nikoli samostatné téma. O jeho soustředění spíše „dovnitř“ obce, na společenské vazby a aktivity svědčí i jeho mentální mapa, kde vidíme místa jeho každodenních činností: hřiště, školu a nově vznikající infoturistický park v obci.

Jakubova mapa

Zajímavá byla jeho reakce na můj závěrečný dotaz:

Výzkumnice: „Jestli máš ještě něco, jako potřebu mi říct, tak budu ráda, ale jinak mně to takhle stačí, takže to záleží na tobě.“

Jakub: „Jinak k tomu informačnímu centru, to tady pan starosta dostal takovej nápad, že by tady udělal informační centrum, protože tady jsou různě cyklostezky, cyklotrasy, takže dělej takový park tady za obchodním domem, takže tam bude parčík, parkoviště a tam udělej takovej velikej altánek a tam bude to informační centrum, kde si budou moct lidi, třeba turisti, co jezděj na kole, nakoupit mapky nebo takhle, dozvědět se o Volfštejně, o hradu... No, to je tak všechno.“

Překvapil mě. Čekala jsem, že jako většina dětí nebude na mou pobídku, aby něco dodal, reagovat, ale on se sám pustil do „propagace“ infoturistického parku. (Jakub mimochodem obhájil svým proslovem před grantovou komisí grant na vybavení počítačové učebny v černošínské základní škole.) Je tedy patrné, že oproti dospělým členům rodiny sám zdůrazňuje jinou rovinu života v tomto prostředí než oni – nikoli přírodu a tradice, ale aktivity a rozvoj obce Černošina. V tomto smyslu je skutečně otázkou, zda v dospělém věku bude romantický diskurz svého dědečka nebo jeho „tradiční“ variantu v podání maminky dále rozvíjet či zda nalezne své místo v rozvoji místního společenství nebo v politické aktivitě.

Shrnutí

Proces identifikace s prostředím pana Viktora i paní Silvie interpretuji jako romantický diskurz, jenž je charakterizován vědomým oceněním přírodních prvků v prostředí, orientací do širšího území, jak je patrné z mentálních map, a preferováním starých vzorců jednání a tradic. Všechny tyto prvky rozvíjejí oba respondenti, paní Silvie však klade důraz především na oblast tradic. Dovolím si tedy v jejím případě hovořit o „tradiční formě romantického diskurzu“. Skrze své povolání si paní Silvie vytvořila platformu, kde může deklarovanou touhu po zachování tradic prostředí uplatňovat v materiální rovině. Svou schopností přenést takto koncipovaný (conceived) prostor tradic do prostoru žité praxe překračuje možnosti diskurzu svého otce, který zůstal pouze u obecného deklarování hodnot tradice daného prostředí.

Jakub, představitel třetí generace, již s tímto diskurzem nepracuje, nicméně vzhledem k jeho plánům do budoucna není vyloučeno, že v praxi ho bude později naplňovat a rozvíjet. V současné době je prostředí, kde žije, jeho jedinou zkušeností, a proto nemá potřebu se vůči němu jakkoli slovně vymezovat.

Reprezentativní diskurz

Rodina, kterou jsem navštívila jako první na začátku léta v roce 2006 má původ v slovenské emigraci v Rumunsku a dílem pochází z drobných hospodářů z jižních Čech. Hlava rodiny, pan Hynek, býval v devadesátých letech starostou Černošína, ale nyní se vrátil ke svému původnímu povolání a pracuje v nedalekém městě jako soustružník. Jeho dcera Alice strávila dětství v Černošíně a později se vdala a žije s manželem a dvěma syny ve městě v chebském okrese. Pan Hynek se svou ženou Květou a tchyní Růženou žijí společně v rodinném domě na kraji obce.

Paní Alice, které je mezi třiceti a čtyřiceti lety, byla mým prvním kontaktem. Téma mého výzkumu ji zajímalo a tak mi ochotně dohodla schůzku se svou rodinou v domě svých rodičů. A právě způsob, jak moje nedělní návštěva v této rodině probíhala, zakládá specifický diskurz v koncipovaném vztahu k prostředí, jež jsem nazvala „reprezentativním diskurzem“.

Paní Alici jsem dopředu vysvětlila, že bych chtěla hovořit v každé rodině s třemi generacemi, tedy s prarodičem, rodičem a dítětem. V případě Aličiny rodiny jsem tedy očekávala, že budu hovořit s Alicí, Aličinou maminkou Květou a babičkou Růženou. Nicméně vše dopadlo trochu jinak.

Pan Dušan

„Takže co jinýho? Květuš povídej, co jinýho je tady? Co se tady děje?“

Hned na prahu se mě ujal Aličin strýc Dušan (60 let), který bydlí také v Černošíně a byl zrovna na rodinné návštěvě v domě svého bratra Hynka. Ihned po našem seznámení na mě začal chrlit informace, takže jsem mu nestihla ani vysvětlit, co vlastně chci. Vysvětlil si mou návštěvu po svém (jiní respondenti si se mnou nejprve potřebovali vyjasnit důvody mé návštěvy) a z jeho jednání bylo jasné, že má přesnou představu, co se takové návštěvě zdaleka má asi tak říct.

Během čtvrt hodiny dal pan Dušan dohromady všechny informace, které by neměly chybět ve správném turistickém průvodci. Mapuje významná místa v obci a okolí:

Pan Dušan: „Jináč tady z těch památek je tady gotickej hrad, zřícenina...“

Paní Alice: „To Jana dobře ví.“

Pan Dušan: „To víte všechno. Se opravuje nebo spíš: je tu spolek přátel Vlčáku, toho hradu a ten spolek, to jsou kluci nadšenci z Plzně, na tom pracujou, velebí to...A je to celkem pěkný, ta příroda. Jináč někdy Černošín – byl tu kamenolom, jeden z nejlepších kamenů, že jo.... Jináč tady byl kaolín, kaolínka. Tam ještě dělali po válce v tý kaolínce.“

Vyjmenoval, jaké tu jsou firmy, spolky, kulturní akce:

„Pak je tady Emzet, fabrika, to je Němec a vedle je zase Němec v tom novým, před tou Emzetou je řezání mramoru jo, nebo něco takovýho jako na hřbitov se dělaj ty pomníky, desky a tak dále... Takže co jinýho? Květuš povídej, co jinýho je tady? Co se tady děje? Nic. Pořádá se mezinárodní den dětí, to je taky bych řek kulturní akce, letos jsme tam byli...Ženský – svaz žen zase peče perníčky vyparáděný, no taková je kultura tady dneska. Je tu fotbal, někdy tady byl i hokej, překrásnej stadion hokejovej, to bylo, Kozak to měl, jo. No a jsou tu zahrádkáři, ale taky poměrně slabí...“

Zmínil i pár statistických údajů z doby předválečné (ale ty byly nadsazené, tvrdil totiž, že „někdy to mívalo za Němců 3800 lidí!“, přitom Tannert (1906) uvádí pouze 1605 obyvatel).

Poté, co vyčerpal tato témata, považoval náš rozhovor za ukončený, rázně se rozloučil a se slovy „*tak hele: lovu zdar!*“ odešel. Nezmiňoval se vůbec o svých osobních postojích k různým věcem, svých oblíbených místech apod., jeho povídání mělo informační ráz. Ten je jedním z rysů reprezentativního diskurzu, jak jsem se s ním setkala v této rodině a také v rozhovoru se současným starostou Černošína, panem Tomášem.

Pan Hynek

„Tady nebylo nic. Tak pak jsme to vybudovali. Za nás se to vybuďovalo.“

V této rodině dostali – kromě paní Růženy, která svým věkem (79 let) a postavením v rodině (je představitelkou první generace přistěhovalců a jakoby zakladatelkou rodinné historie v českém pohraničí) hlavní slovo muži, již zmiňovaný pan Dušan a jeho bratr Hynek, jenž je otcem paní Alice. A to i přesto, že

jsem předem jasně vysvětlila, že bych ráda hovořila s ženami, tedy s babičkou, dcerou a vnučkou. Reálně však v rodině hovořili babička, zeť a jeho bratr a pak paní Alice. Tuto situaci si vysvětluji částečně genderovým postavením mluvčích v kombinaci se skutečností, že pan Hynek, jakožto bývalý starosta obce v devadesátých letech a současný předseda okresního výboru pravicové parlamentní strany v tachovském okrese, vlastní specifické společenské postavení, jež ho za souhlasu celé rodiny kvalifikuje jako předního mluvčího a ideálního představitele reprezentativního diskurzu. Jeho manželka, paní Květa, se držela v pozadí, byť byla celou dobu rozhovorům přítomna. Neměla potřebu vyjádřit své vlastní postoje a pocity, říkala, že to všechno stejně pověděl její muž, že ona nemá, co by řekla jiného, ani svou mapu kreslit nechtěla. Z jejího jednání je zřejmé, že ve vztahu ke mně jako člověku „zvnějšku“, považuje stanoviska, jež mi sdělil její manžel, za jediná relevantní. Do vyprávění svého muže se zapojuje pouze, když přijde řeč na konkrétní informace, týkající se života rodiny. Stejným způsobem jedná v přítomnosti svého zetě i paní Růžena.

Výzkumnice: „A vy jste sem přišel kdy?“

Pan Hynek: „Já jsem sem přišel v 67. Sem do Černošína.“

Paní Květa: „To jsme se vzali v 67.“

...

Výzkumnice: „A dřív jste dělal co a co děláte teď?“

Pan Hynek: „Já jako?“

Výzkumnice: „Hm.“

Pan Hynek: „Já jsem dělal řemeslníci.“

Paní Květa: „Von se vyučil soustružníkem a dělal to vlastně pořád.“

Pan Hynek: „Já sem dělal v Kovo Cheb.“

Paní Růžena: „Dělal i předsedu.“

Pan Hynek: „Ale jo, ten...“

Paní Květa: „Starostu.“

Paní Růžena: „Starostu tady na Černošíně.“

Pan Hynek: „V Tachově, to byl Kovo Cheb závod Tachov.“

Paní Květa: „Pořád soustružníka, kam šel, všude soustružníka.“

Pan Hynek začal své povídání tím, že mi z knihovničky přinesl k nahlédnutí publikaci „700 let Černošína“, což je jiná verze zmiňovaných turistických bedekrů. Podává informace o historii a současnosti obce a je určena k její prezentaci před

veřejností. Tato rovina se odráží i v povídání pana Hynka, kdy také, jako jeho bratr, vyjmenovává pracovní příležitosti v obci i okolí nebo kulturní akce, a to bez sdělování vlastního mínění na tyto věci.

Pan Hynek: „Pak je svatojánskej večer, to jsme zavedli my, tam bylo dycky divadlo, dětský divadlo.“

Výzkumnice: „Na Volfštejně?“

Pan Hynek: „Na Volfštejně. To bylo v pátek a pak bylo country festival, jo. Ten bejval dycky pátýho šestýho července a ted' to šoupli do srpna...“

...Tak to, no a pak už byla šípková nebo václavská zábava, to bylo na podzim, no. Posvícení se tady nedrží. Posvícení, to tady nikdo neví, kdy je posvícení, to se tady nedrží. No a pak už to bylo, no a ještě z těch dětskejch musím říct: konec června Slaviček černošínskej, to je pěvecká soutěž školních dětí, no a pak už to bylo na podzim, pak už to bylo myslivecký, že jo, nějaká myslivecká zábava tady byla a pak je vánoční koncert, ten tady je a pak Vánoce.“

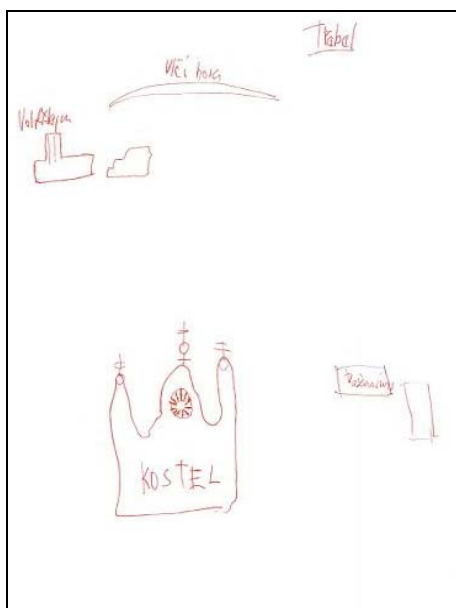
Tato rovina reprezentativního diskurzu je patrná i ve způsobu, jak pan Hynek začal tvořit svou mentální mapu. Jako první položku zakreslil na papír černošínský kostel. Kresbu doprovázel tento dialog:

Pan Hynek: „Tak co uděláme první? Tady uděláme takhle, to je kostel, že jo.“

Výzkumnice: „A chodíte do kostela?“

Pan Hynek: „Já moc ne. Jsem neznaboh, ale vobčas...“

Z jeho komentáře vyplývá, že kostel na svou mapu neumístil proto, že by tato sakrální budova byla pro něj osobně důležitým místem. Spíš se domnívám, že jej nakreslil, protože jde o „nejreprezentativnější“ prvek v obci, kterou mi chce představit.

Mapa pana Hynka

Pan Hynek narozdíl od svého bratra Dušana neskončil pouze u výčtu aktivit obce, ale dostal se na další rovinu tohoto diskurzu, jež souvisí s jeho dřívější politickou funkcí v obci. Hovoří o tom, co vše se za jeho působení v roli starosty udělalo.

I v tomto je možné spatřovat pokus o reprezentaci, nyní už nejen obce, ale i své vlastní práce. Projevuje se to i specifickou mluvou, jejímž hlavním rysem je používání první osoby v plurálu (*dělali jsme, za nás, naše*).

„Když byla revoluce, tak Černošín neměl čističku, že jo. Takže my jsme se mlátili leta a čističku jsme dělali. To jsou věci takový, který bylo třeba hned udělat. A zase na druhý straně, že jo. Tenkrát ta představa byla jiná, nevěděli jsme, jak se to bude vyvíjet. Takže třeba: skončily služby. Takže my jsme museli tohle udělat, pak sběrna prádla... pak vodu jsme provozovali, vozili jsme vodu...takže to bylo v jinejch dimenzích než teď ...To znamená, že jsme museli všechno dělat...“

Pan Tomáš

„...máme připravenej program pro ty lidi...“

Nazvat tento způsob vyjadřování „politickou rovinou reprezentativního diskurzu“ si dovoluji i díky tomu, že nacházím podobné, snad i výraznější, prvky také v hovoru současného starosty, pana Tomáše.

Velmi odlišná od reakcí jiných respondentů v tomto smyslu byla i jeho reakce na mou žádost o nakreslení mentální mapy, tedy o zaznamenání míst, která jsou pro něj osobně důležitá. Mapu pan Tomáš nakonec nenakreslil, ale pověděl k tomu toto:

Pan Tomáš: „Já to mám v pracovní náplni, takže nevím, co nakreslit nechceš. Já vytvářím trasy na Bílou stopu a vytvářím trasy na velikonoční pochod, vytvářím trasy na novoroční výšlap na Vlčí horu, takže toto všechno je mojí součástí života.“

Výzkumnice: „Asi se mi jedná o to, aby mi lidi nějakým způsobem zaznamenali na papír ty místa, který jsou pro ně osobně důležité, tak o to se mi jedná.“

Pan Tomáš: „Pro mě je to všechno stejně důležité, jsou tady samozřejmě význačná místa, který já nevím, jestli vnímají i domorodci, ale určitě vnímají – já bych začal tou naučnou stezkou, kterou tady připravujeme, to jsou pro mě všechno význačné body, který stojí za zhlédnutí a který, když sem někdo přijede a chtěl by provést po okolí, tak ho provedu tím okruhem, vlastně po tý vrstevnici okolo tý Vlčí hory, což je teda dominanta Černošina, a když stoupáte nahoru, kde jsou nádherný výhledy, byť ne na všechny strany, ale tvrdě pracujeme na tom, aby se, už máme i příslib pozemků, že by se tam jednou mohla postavit i rozhledna a hlavně by se ty pozemky mohly udržovat, abysme jako obec jako vlastníci na ně mohli šáhnout a určit si určení toho pozemku. Pamatuje se na to i v územním plánu všechno je nastartováno. Takže pro mě je významný každý místo...“

Ve svém projevu zůstává pan Tomáš v rétorice turismu (*význačná místa, naučná stezka, domorodci, když někdo přijede a chtěl by provést po okolí*), jehož rozvojem obec zaštiťuje plány na „projektování“ prostředí.

Zdá se, že se pan Tomáš díky své pozici starosty, tedy toho, kdo má moc prostředí měnit, projektovat, neztotožňuje s obyvateli obce, kteří jsou pro něj *domorodci* a hovoří o nich v třetí osobě. Jakoby jeho místo bylo specifické, zcela mimo skupinu návštěvníků i místních obyvatel. Jakýsi mocenský nebo vlastnický přístup k prostředí lze vidět v jeho popisu plánů obce, kdy doufá, že jako *vlastník* bude obec moci na pozemky *šáhnout a určit*, jak bude prostředí vypadat.

Viditelně se v situaci, kdy má pan Tomáš popsat své osobní vazby k prostředí, nechce vzdát svého nadhledu a rovného přístupu ke všem oblastem týkajícím se obce (*„toto všechno je mojí součástí života“*, *„pro mě je významný každý místo“*).

V pozici starosty není možné před „veřejností“ preferovat jednu věc před druhou, na základě osobní obluby. Nadhled je nutný, neboť z této pozice je dokonce možné hovořit jménem obyvatel.

„...já vím, že jestli je zaskočíš otázkou „proč bydlíte tady?“ spousta lidí by i odpověděli jinak, kdyby se s nima probíralo, možná já nevím, proč jsou tady. Někdo to ví, někdo to neví, ale určitě to každéj má zakopáno v tom svojem podvědomí, proč jsou zrovna tady a nemaj tendence...kdyby jako vyloženě měli v Černošíně nepříjemnej pocit, kterej nedovedou definovat, tak prostě odejdou. Ale protože ten pocit nemaj a nemaj vlastně žádněj, tak vlastně maj pozitivní. Když nemaj negativní, no tak jako tady žijou.“

Politická rovina reprezentativního diskurzu se projevuje i volbou témat, o nichž respondenti hovoří. Týkají se aktivit v obci, projektů, které se probírají na zastupitelstvu obce, jako například oprava kulturního zařízení Vlčák, výstavby domu s pečovatelskou službou, podnikání firmy EMZ, čističky, výstavby infoturistického parku atd. Tento rozdíl vynikne, srovnáme-li s nimi témata emocionálně nabitá a čistě osobní, s nimiž se setkáváme například v rozhovoru s panem Viktorem nebo jeho dcerou Silvií.

Politická rovina reprezentativního diskurzu

Pan Hynek: „Tady nebylo nic. (při nástupu do funkce starosty, pozn. J.V.) Tak pak jsme to vybudovali. Za nás se to vybudovalo. Tadyhle ten bejvalej statek, ten statek jsme tam přestavěli, už jsme měli zedníka, jo takže jsme z kina přestavěli tam jako svépomocí jsme přestavěli kulturní středisko, to je furt, společenskej klub, to je furt naše. Za tím jsme udělali klub důchodců, to mělo návaznost na sebe, že jo a kluci měli sprchy a šatny, tak to se udělalo, dílny se udělaly z těch stodol, že jo a hned jsme koupili avii, traktor, nějakej ten valník, cisternu, že jo a nějaký ty malý stroje. No a už jsme mohli všecko. No a první školu jsme dělali my dodavatelsky a druhou už jsme si dělali sami. Všecko jsme opravili. Říkám, to byl ten trend.“

Z Hynkova popisu jeho „starostování“ je patrný důraz na *budování, tvoření* služeb v obci, technického zázemí obce apod. I další porevoluční představitelé obce, paní

Marta a pan Tomáš, zaujímají ve své funkci k prostředí aktivní postoj, projektují podobu prostředí. Za obcí se vybuchovala skládka pro mnoho obcí tachovského kraje, v obci vznikl dům s pečovatelskou službou, obnovil se povrch hlavního tahu přes obec atd. Tento „budovatelský“ přístup není u vedení obcí zdaleka samozřejmostí²⁶ a u některých mladých respondentů z Černošína také naráží na kritiku. Rádi by například zachovali dnes už vykácené lípy u kostela, v obnově stárnoucí kaštanové aleje vidí důležitější věc než ve stavbě infoturistického parku pro turisty, kritizují opravu komunikací apod.

Pan Jindřich: „Prostě tam, kde byly kostky, je asfaltka, já jsem tam prožil prostě patnáct let s kostkami a nikomu to nevadilo, ale teď je tam asfaltka. Tak to nevidím jako prostě účelný. Já si myslím, že kostky k tomu náměstí nebo vůbec k té hlavní silnici patřily daleko víc než ten šílený asfalt, že jo.“

Budovatelský přístup ve vztahu k prostředí, kde žije, vyzdvihuje pan Hynek jako kladnou hodnotu, která mimo jiné stmeluje obyvatele obce, i v hovoru o době před rokem 1989:

„Ale tady byly na té vsi, ty si to Alice pamatuješ, tady byla každou sobotu neděli brigáda. Začal hrát rozhlas před osmou, vod hřiště, přes koupaliště, jo, přes kanalizaci, nákupní středisko, to jsme tady všechno dělali...“

...My jsme jednak chodili hodně na brigády, tím se to utužovalo, museli jsme sušit seno a pak byla to jiná parta. Starý mladý, zkrátka bylo to šou. Vožrali jsme se všickí, ale zase jsme pro to něco udělali, víte, bylo to takový nevím no. Dneska už nevím, no...“

Aktivní práce na proměně prostředí není tedy v jeho podání rys, který provází pouze politickou funkci v obci, ale domnívám se, že je pro pana Hynka způsobem, jak si k novému prostředí (pan Hynek přišel do Černošína v první polovině šedesátých let po splnění vojenské služby) vytvořit vazby, i ty mezilidské, jak zde zdomácnět.

Tady se odkrývá oblast, v níž je reprezentativní diskurz ve své politické budovatelské podobě přijímaný a rozvíjený mnoha dalšími respondenty nezávisle na

²⁶ Například starosta malé příhraniční obce v severních Čechách vyjadřuje svůj postoj slovy: „Já bych to tady tak nějak všechno zakonzervoval. Aby to tady bylo takový, jaký to tady je.“ (Spalová, 2004)

jejich společenském postavení v obci. Společná práce na přetváření prostoru, vkládání energie do oprav a modernizace, vytváření domova může být pro některé respondenty cestou, jak ustavovat a dále potvrzovat své „starousedlictví“. V tomto diskurzu pak nehrají příliš velkou roli změny ve vývoji politického směřování celého státu v druhé půli dvacátého století, neboť zásadní historickou událostí, jež konstitovala toto prostředí, s nímž a v němž pracují představitelé politické roviny reprezentativního diskurzu i ostatní respondenti bez aktuální politické moci, je odsun původního obyvatelstva a poválečné osídlování. Od té doby je toto prostředí až dodnes plynule utvářeno novými obyvateli. Paní Soňa například vzpomíná, jak se v šedesátých letech vyasfaltovalo do té doby rozbahněné náměstí, jak se v osmdesátých letech postavilo nákupní středisko a hned navazuje, jak se restaurovala na náměstí kašna po roce 2000. Přestavování prostředí nastoluje „novou historii“, s níž je možné se ztotožnit, kde je možné nalézt vlastní místo, kam lze patřit, co lze pamatovat. Slovy současného starosty Černošína:

„Na Moravě, tak tam ty tradice jsou, má to svoje kroje, má to svoji historii, která sahá několik staletí zpátky, ale tady v Černošíně se začíná počítat historie v roce 45. Před tím tady byla sice historie, ale nebyla to naše historie. A nikdo ji nepamatuje.“

Politické teorie v politické rovině diskurzu

Jak bylo zmíněno výše, také pan Tomáš pokračuje v linii budování a aktivní proměny prostředí. V jeho proslovu však hlavní cíle tohoto snažení na sebe berou odlišnou podobu, než jakou lze nalézt u pana Hynka. Hlavním mottem práce současného starosty pana Tomáše je rozvoj turismu v mikroregionu Konstantinolázeňsko a regionů sousedních. Tento obecně se rozšiřující pohled na řešení problémů malých obcí, jenž je silně podporován ministerstvem pro místní rozvoj a je orientován pravicově a jenž také umožňuje získat případně skrze tuto rétoriku finanční dotace z evropských strukturálních fondů, stojí za vybudováním infoturistického parku v Černošíně, za novými cyklistickými stezkami a naučnou stezkou.²⁷ Byť to pan Tomáš osobně příliš nezdůrazňoval, lze toto směřování

²⁷ Přes změnu cílů, na něž se zaměřovalo modernizování prostředí před rokem 1989 a nyní, se nemění necitlivý, znehodnocující přístup k starým prvkům obce. Při výstavbě informačního centra

rozvoje obce také chápat jako pokus o přiblížení se dřívějšímu předválečnému charakteru obce, kdy byla cílem nebo alespoň zastávkou poměrně velkého počtu turistů a výletníků a ke koloritu obce patřily výletní restaurace nebo lázně (Tannert, 1906).

Tyto aktivity obce si mnozí respondenti chválí, v povídání o význačných místech se vedle Vlčáku a hradu jedním dechem ocitá infoturistický park (tzv. „infopark“). Příkladem může být již zmiňovaný proslov dvanáctiletého Jakuba. Politická rovina reprezentativního diskurzu má tedy mezi obyvateli Černošína pravděpodobně silnou pozici. Na druhou stranu nejeden respondent by spíše preferoval více sociálně a z úzce politického hlediska levicově zaměřené změny v obci, mezi než by mělo patřit značné rozšíření služeb, spojů hromadné dopravy²⁸, zajištění stálých ordinací lékařů v místě a dostatek pracovních míst. Snad nejvýrazněji se projevuje odlišnost těchto dvou linií na tématu dnes už neexistujícího areálu zdraví, jenž respondenti popisují jako několik oddělených míst v lese na kraji obce, které byly různým způsobem upraveny pro dětské hry. K areálu zdraví se váží bohaté vzpomínky mnoha respondentů, všichni litují, že toto místo již neexistuje. Areál je živým symbolem šťastného období prožitého v Černošíně. Jedna respondentka zmiňuje, že možná bude toto místo obnoveno, v politické rovině reprezentativního diskurzu však areál zdraví není jako symbolické místo hodné péče výslovně reflektován.

byla uříznuta větev zdravého stromu stojícího na okraji stavební parcely a hned vedle něj byl přesně podle přiložených plánů zasazen mladý strom nového „infoparku“, který za pár let bude růst do koruny ořezaného vedlejšího stromu. Takové jednání se podle mě nápadně podobá jednání obce z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy došlo ke zbourání několika původních domů na náměstí, jež stáli na pozemku nově plánovaného nákupního střediska. Zdá se, že jde stále o totéž: budovat a budovat a tím si potvrzovat, že toto prostředí je naše, že jej ovlivňujeme a tvoříme, že jsme zde tedy doma. Slova pana Jindřicha o současné proměně obce se mi zdají v tomto kontextu velmi trefná: „*Tak prostě mění se ten Černošín, to je jasný. Nevím, jak to říct, ale přijde mi, že se možná mění víc materiálně než duchovně.*“

²⁸ Autobusové dopravní spojení není podle mého mínění dostačující, a to zvláště o víkendech, navíc může být i nejisté. Stalo se mi, že pravidelný spoj nepřišel. Obyvatelé Černošína mají většinou vlastní automobily a nejsou tedy v pohybu v prostředí závislí na autobusech, výjimkou jsou školáci, ale spoje do Stříbra ráno a odpoledne zpět jsou zajištěny. Nabízí se tedy otázka, co je příčinou a co následkem. Zda rozvoj automobilismu a následné zredukování autobusové dopravy nebo naopak. Podobně se lze ptát, zda menší počet spojů do Plané či Plzně (a dalších měst, např. Tachova) je výsledkem menšího zájmu o pravidelné cestování do těchto míst nebo je naopak jeho příčinou.

Paní Anna: „Chodilo se tam po takovejch cestičkách, bylo to tam značený, na každým stanovišti byla nějaká atrakce, nějaká prolejšačka, nějaká houpačka, žebřiny tam byly, všechno možný, bylo to krásný.“

Paní Soňa: „To byla pěkná myšlenka s tím areálem zdraví. Tak jsem si myslela, když tady dělají ten infopark, že by tam taky mohli udělat taky nějaký areál zdraví za tím pro ty děti.“

Současná politická rovina reprezentativního diskurzu ve své „pravicové“ podobě je tedy na jedné straně obyvateli přijímána, neboť nabízí nová reprezentující, symbolická místa, slibující případný další rozvoj obce, a zároveň mnoho z nich vyjadřuje nespokojenost s oblastmi, o nichž se představitelé reprezentativního diskurzu v rozhovoru se mnou nezmiňují.

Reprezentativní diskurz jako způsob identifikace

Přes neosobní styl povídání můžeme v reprezentativním diskurzu pana Hynka i pana Tomáše nalézat proces identifikace s prostředím, který takto respondenti vyjadřují. Jejich uskutečněné projekty a jejich energie vložená do aktivit v obci za doby jejich působení v křesle starosty jsou pro ně vazbou k prostředí par excellence. Působení v této funkci se tak pro tyto dva její nositele stala také platformou jejich *profesních* aktivit a polem pro činnosti, jež vidí jako smysluplné. Tuto vazbu nejlépe vystihují výroky pana Hynka:

„Protože vlastně ta firma Emzet, to je moje dítě. Jo. To jsme sem přivedli my...

...ale člověku tady přirostlo všecko. Vždyť to znáte. My jsme ještě začínali v době, kdy, že jo, v nějaký době dycky se nachází, že jo člověk. Když byla revoluce, tak Černošín neměl čističku, že jo. Takže my jsme se mlátili leta a čističku jsme dělali...

...Ten Černošín je dobrej. My jsme tady opravovali sochu s bráchou, svatýho Jana Nepomuckýho, že jo. Takže vono to je těžký. To máte, k tomu přilnete tady vůbec ke všemu...“

Shrnutí

Reprezentativní diskurz v podání mých respondentů pracuje s prostorem vytyčeným obcí Černošín a jejími osadami s přírodními a kulturně-historickými prvky v okolí.

S reprezentativním diskurzem jsem se setkala pouze v podání mužů. Bylo by tedy zajímavé dále zkoumat, zda skutečně může v tomto diskurzu hrát gender obecnější roli, platnou i ve větším vzorku respondentů nebo v jiném terénu.

Pro tento diskurz je charakteristické předávání obecných informací bez snahy vyjádřit osobní postoj k těmto věcem. Diskurz tak zřetelně vymezuje role tazatele a vypravěče, přičemž tazatel je cizinec, je mu třeba podat informace, ale vypravěč se nepokouší vtáhnout tazatele „do děje“, setkat se s ním v rovině prožitků či pocitů. Tato hranice mezi „domorodcem“ a „cizincem“ je v tomto diskurzu poměrně pevně daná a obtížně (pro tazatele) překročitelná.

Reprezentativní diskurz preferovali respondenti, kteří měli zkušenost s politickou funkcí a rekrutují se z okruhu společenských autorit v obci. Tato zkušenost má také vliv na podobu jazyka i tématického zaměření diskurzu. Neosobní prezentaci prostředí a politický proslov z pozice představitele obce lze velmi dobře spojit dohromady. Mnoho znalostí o prostředí a znalost konkrétních problémů a úspěchů obce jsou proto v rovině koncipovaného prostoru cestou k identifikaci s prostředím.

Reprezentativní diskurz ve své politické rovině má v obci silný vliv, lze hovořit o veřejném diskurzu, a to zřejmě nejen proto, že jako takový ze své podstaty disponuje prostředky k prosazení svých představ a navíc je posilován i mediální cestou (webové stránky obce, tiskoviny, pohledy, toto vše prezentuje témata, cíle a symbolická místa shodně s důrazy reprezentativního diskurzu²⁹, ale také proto, že

²⁹ Bylo by vhodné blíže prozkoumat, které prvky v prostředí, jež vyzdvihuje reprezentativní diskurz, jsou obyvateli v tomto duchu přijímány, neboť se během výzkumu ukázalo, že hledisko reprezentativního diskurzu není „veřejností“ přebíráno jako celek, ale spíše selektivně. Například informační turistické centrum si ve výpovědích respondentů své reprezentativní místo našlo (možná i proto, že je už ze své podstaty určeno turistům), kdežto kostel, který reprezentativní diskurz propaguje na pohlednicích, na internetových stránkách obce, na informačních brožurách jako hlavní symbol Černošína, v hovorech respondentů nijak výrazně nefiguruje. Zmiňují jej pouze nejstarší respondenti a v mentálních mapách se objevil pouze jednou u pana Hynka, jak bylo výše zmíněno.

prezentuje prostředí, které je plně v moci současných obyvatel a potvrzuje tak jejich „přirozený“ nárok na prostředí, jehož minulost v rukou nemají.

Podobně se pro mnoho respondentů staly obecným pozitivním symbolem Černošina a okolí ovocné aleje nebo tzv. areál zdraví, které jsou už minulostí, ale ve vzpomínkách se stále objevují. Respondenti si tak zřejmě volí za symbolická odlišná místa, než jim nabízí reprezentativní diskurz. Osobním variacím se také meze nekladou. Například pan Jindřich (32 let) do své mapy jako jeden z hlavních bodů zakreslil transformátor, ale třeba kostel a informační centrum zcela pominul.

Starousedlický diskurz

„Takže těch šedesát let tady žijeme všichni.“

Další diskurz identifikace s prostředím nazývám *diskurzem starousedlickým*. Klade důraz na vyjádření a potvrzení dlouhodobého pobytu v prostředí, a tím se částečně setkává s politickou rovinou reprezentativního diskurzu. Neaspiruje však na širší společenské působení, je především diskurzem vyjednáváním v rámci rodiny.

Ve výzkumu reprezentují tento diskurz dvě rodiny, které mají stejné některé charakteristiky, cestu k potvrzování svého starousedlictví v daném prostředí však nachází každá jinde.

Představitel první rodiny nazývám z důvodu, který snad bude z následujícího textu zřejmý, „Sadařovi“, pro druhou rodinu jsem zvolila pseudonym „Patrioti“, protože paní Věra se už při domlouvání naší schůzky prohlásila za místního patriota a pochlubila se, že v Černošíně žijí čtyři generace její rodiny.

Sadařovi

„To sázela naše babi, který by bylo, kolik by bylo babi?“

Nejstarší členkou rodiny je paní Soňa (60 let), kterou přinesli její rodiče jako nemluvně do Černošína v roce 1946, kde od té doby žije. Z pěti sourozenců žijí v Černošíně tři, obě její dcery se svými rodinami také. S dcerou Markétou (38 let), jejím manželem Alešem (40 let) a jejich dětmi žije společně, její druhá dcera žije s rodinou ve vedlejší domě. A Markéta s Alešem, jenž se narodil v nedaleké obci, si opravují jiný dům v Černošíně, kam se chystají časem přestěhovat. Zdá se, že si Sadařovi vyvolili Černošín jako centrum celé rodiny. Například oslavy v rámci širší rodiny se odehrávaly zde.

Paní Soňa: „To ještě musím říct, že můj otec byl z deseti dětí a ty se scházely dycky, když měl otec nějaký kulatý narozeniny, tak sezval všechny žijící sourozence a sešli se tady v Černošíně, udělali jsme oslavu velikou...“

Vzhledem k tomu, jak o svém dlouholetém pobytu v Černošíně členové rodiny hovoří, respektive jak hovoří o své prostorové praxi, se však domnívám, že toto

centrum není ničím samozřejmým a bezprostředně prožívaným, ale že identifikace rodiny jako starousedlíků je aktivně utvářena všemi členy rodiny.

Sadařovi mají potřebu legitimizovat v souvislosti s historií prostředí už svůj příchod do pohraničí. Proto zmiňují odsun Čechů z pohraničí, který se týkal i rodiny manžela paní Soni a který předcházela odsunu českých Němců po válce.

Paní Soňa: „Manželova matka byla odsunutá, tam z Teplíc byla její rodina, byli taky odsunutý do Plzně že jo.“

Paní Markéta: „Jako Češi, že jo.“

Paní Soňa: „Jako Češi. Zase po válce ta manželova rodina šla do pohraničí a přišla sem. Takže přišli tady do toho baráku před náma, ten co je u silnice, zelenej, bydlí tam mladší dcera teď. Takže těch šedesát let tady žijeme všichni.“

Tato zkušenost jejich předků je jakýmsi vyrovnáním, naznačuje také koloběh dějin, kdy jeden je vyhnán a pak přichází do míst, odkud byl vyhnán někdo jiný. Společná zkušenost vyhnání, jakési porozumění – paní Soňa hovoří poměrně dlouze o tom, v jak těžké situaci se čeští Němci během a po odsunu v Německu ocitli – tak může být vnímáno jako vnitřní oprávnění k tomu žít právě v místech, v nichž žili lidé s podobným osudem.

Poté, co je příchod do prostředí takto legitimizován, už nenásleduje žádný další rušivý moment, který by život rodiny, tak jak si ho vybrala, ohrožoval, a každý další rok života v Černošíně je novou pomyslnou cihlou na pečlivě udržované stavbě rodinného starousedlictví.

Ano, domnívám se, že život v tomto prostředí byl a dodnes zůstává otázkou volby každého člena rodiny, není něčím automatickým, esencialisticky daným. Například pan Aleš i paní Markéta mají vysokoškolské vzdělání a přestože v Černošíně a okolí obtížně hledají zaměstnání, kde by uplatnili svou kvalifikaci, tak zůstávají.

Paní Markéta: „Tak já nevím, ale účetní dělám, protože na mě nic jinýho nezbylo...“

...To ještě uvidíme, podle toho co třeba jednou bude studovat (dcera Michaela, 13 let, pozn. J.V.) po gymnáziu. Vono je to všude dost daleko, no. Přece jenom tolik pracovních příležitostí není až nějak jako velkej výběr. Do Stříbra, když choděj. Ale to jsou většinou podniky, který jsou nějaká ruční montáž, ale nějaký ty technický nebo administrativní tak to že jo, takovej výběr tady není jako v těch větších městech, no. Ale zase třeba

si říkáme, že když někdy jednou, tak přece jenom staví se dálnice okolo Plzně, takže potom už by třeba nemusel bejt problém do Plzně dojezt po dálnici. S tím autem do hodiny, nebo někam, že jo, poblíž Praze a vrátit se, jako to dělaj jiný lidi. To se taky jednou může stát, že jednou se ta otázka bude muset řešit.“

Pro to, aby mladí Sadařovi a jejich dcery mohli žít v Černošíně a zároveň navštěvovat dobré školy nebo nalézt kvalifikované zaměstnání, jsou ochotni dojíždět každodenně poměrně daleko. Takto neuvažují zdaleka všichni respondenti. Paní Silvie je ráda, že může pracovat v blízkosti Černošína, protože pro ni je dojíždění do města nepřijatelné, naopak kvůli zaměstnání žije v Praze pan Jindřich, ze stejného důvodu žije paní Alice s manželem a dvěma dětmi v Mariánských Lázních.

Paní Alice: „Nevím, no jestli, nám se nechce zůstat ani v Mariánkách vid' moc?... Záleží na práci, na podmínkách, na nabídkách, jestli se rozhlídneme, že bysme a možná i kvůli dětem, že bysme rádi třeba do nějakýho většího města, no asi.... Takže do budoucna nevím, možná, že bysme někam blíž k Plzni, no.“

Výzkumnice: „Kvůli práci, jo?“

Paní Alice: „A i třeba kvůli studiu, kvůli školám, kvůli zájmům dětí.“

Zdá se, že žít na místě, kde se narodili a kde žili i jejich předci, je pro Sadařovi taková hodnota, kvůli které stojí za to opustit možnost většího výdělku nebo vynaložit úsilí na každodenní překonávání vzdáleností.

Délka a trvalost pobytu rodiny v tomto prostředí, pozice „starousedlíka“ je pro celou rodinu ceněná hodnota a Sadařovi našli způsob, jak ji promítnout do samotného prostředí, jak ji materializovat. Jejich zahrada je prostorem, v němž může kdokoli číst celý příběh rodiny. Sadařovi totiž velmi rádi sází stromy.

Paní Soňa: „Můj otec, ten stromy sázel, my jsme měli velkou zahradu a když jsme tady byli dvacet pět let, jako přistěhovaný, tak vysadil lípu, jo. Říkal: to je na počest toho, že jsme tu byli dvacet pět let. No a vlastně dneska už je to dalších, že jo, mně už je šedesát, no a lípa už je ohromná, a teď von ji nasázel metr a půl vod stodoly a už nám zvedá stodolu, jo. Lípa obrovská. No, potom v šedesátým osmým roce vysázel nějaký akáty a říkal tomu Dubčekovo akáty (smích) na počest Dubčeka. Akáty taky byly obrovský, jo.“

Vysázené stromy připomínají důležité rodinné i celospolečenské události a jsou symbolem lidského života. Rostou, mohutnějí a každým rokem mají silnější kořeny.

Paní Soňa: „No, my jsme si vysázeli tamhle náš svůj soukromej les, na konci zahrady.“

Paní Markéta: „Tomu už je patnáct, co patnáct, dvacet let.“

Paní Soňa: „My (ona s manželem, pozn. J.V.) jsme začali v osmdesátém sedmým stavět barák a říkám: měli bysme zasadit i nějaký strom. Tak jsme šli do lesa, přinesli jsme si nějaký lípy. Já chtěla lípy a voni byly než dvě a ta třetí byla osika nebo co to je... Jo. Stříbrný smrky tam jsou, vono už to prostě, když to bylo jako malý, tak to bylo pěkný, ale teď už je to les jak...“

Paní Markéta: „...To vypadalo úplně jinak no, kdysi dávno, když tam naše babi bydlela, už je to jiný.“

Paní Soňa: „No, takže my jsme tu nechali ten obrovskej ořech, no a tady tu jedli před barákem...“

Paní Markéta: „ta byla maličká a ...“

Paní Soňa: „To sázela naše babi, který by bylo, kolik by bylo babi?“

Paní Markéta: „Sto pět let.“

Paní Soňa: „Sto pět let.“

Stromy před okny jejich domu jsou upomínkou na předky, zhmotňují tak čas, který zde Sadařovi strávili. Jsou jejich bohatstvím.

Domnívám se, že tento způsob identifikace s prostředím skrze promítnutí života rodiny do něj je natolik silným poutem, že přestěhování činí značně obtížným. A to se týká i přestěhování do jiného domu v obci, jak to potvrzuje třináctiletá Michaela Sadařová:

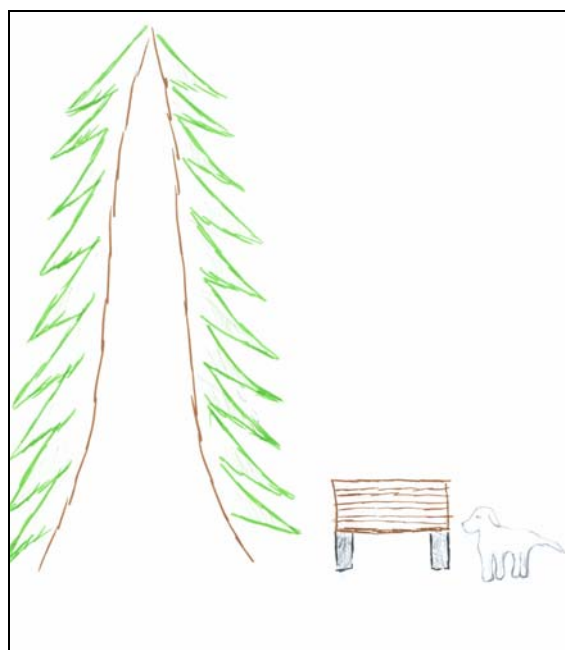
„Jako já bych tady taky chtěla zůstat, mně se ani tady z toho baráku vůbec nebude chtít do toho novýho, já jsem tady zažitá a prostě já si to nedokážu představit.“

Znamenalo by to totiž ztrátu těchto viditelných důkazů rodinné historie, a tím i vlastního starousedlictví, které je tolik ceněno právě proto, že vůbec není něčím

samozřejmým. Bylo nutné jej legitimizovat, neustále se pro něj rozhodovat a pracně jej budovat.³⁰

Toto pouto vyjadřuje jasně mentální mapa třináctileté Michaely, dcery Aleše a Markéty, kde největší část plochy zaujímá strom na zahradě, pod kterým Michaela tráví čas se svým psem.

„To je tenhle ten velkej strom, kterej, kdyby se pokácel, jak jsem o tom mluvila, tak to bych asi jako nesla docela těžko, já jsem si na něj hodně zvykla. Na něj dycky koukám z okna, tady před barákem. A to je ta lavička a tam hrozně ráda sedím a s tím psem ještě.“

Mapa Michaely Sadařové

Zahrada, kromě toho, že je místem, kde se zapisuje život rodiny Sadařů, je také místem, kam se přináší to nejvzácnější z okolí, to charakteristické pro tento kraj.

Zahrada je tedy místem, kde se prolínají upomínky na důležité mezníky rodiny i země a charakteristické vzácné prvky prostředí. Prostředí a rodina, příroda a lidé se tu setkávají a tvoří nezaměnitelný prostor, který nelze nalézt nikde jinde.

Pan Aleš: „...tak třeba na tý zahradě, můžete se i podívat, tam jsme natahali kameny z Vlčí hory, tam dělali cestu novou, takže najednou byly

³⁰ Prvek rozhodnutí a trvalého budování identifikace zdůrazňuje i sociolog Bauman: „Pojem ‚identity‘ má smysl pouze potud, pokud identita může být jiná, než je, pokud její bytí je otázkou neustálé péče a nutného dokazování.“ (Bauman, 2002:27)

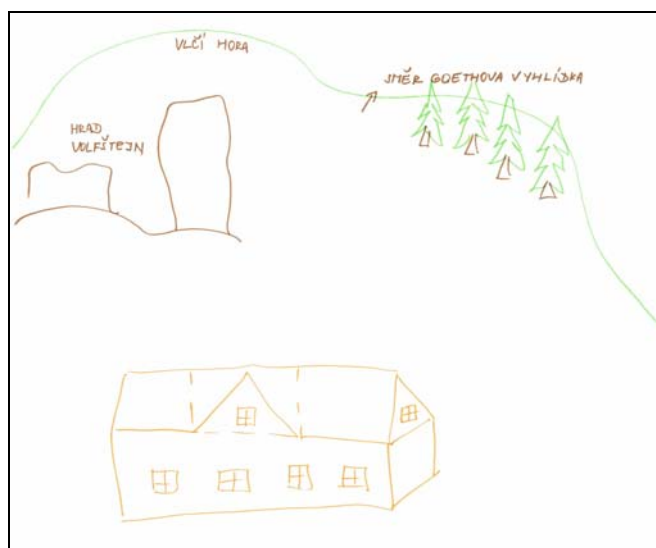
kameny poblíž cesty, takže jsem to natahal dycky, jsme udělali skalku, takže máme kus přírody i přímo před barákem. Nebo bratranec, tak ten bydlí za Plzní a skalku má taky z těch čedičovejch kamenů odsad', protože si kus toho přines za Plzeň, že prostě tohle je výjimečný k tomuhle místu, že tak ten čedič se s tím amfibolem sopečným, to je vlastně jenom odsad'. Ale je pěkný, že člověk to zná, přitom si toho neváží, ale když je potom za tou Plzní, tak si to natahá.“

Prostředí, kde rodina zapustila pomyslné kořeny, prozkoumávala v jeho specifičnosti paní Markéta a je zajímavé, že si pro tuto činnost zvolila znovu stromy, které v celé rodině podle mě symbolizují pouto, ojedinělost, nezaměnitelnost. Ve své diplomové práci se zabývala z hlediska svého oboru – geotechnologie – stromy v okolí Černošina. Silná symbolika stromů se objevuje v životě všech tří žen rodiny, s nimiž jsem měla možnost hovořit: paní Soňa stromy na zahradě sázela, paní Markéta o nich psala práci a Michaela je nakreslila do své mapy a zdůraznila svou vazbu na ně.

Samozřejmě, že identifikace s prostředím u Sadařů probíhá i v linii vzpomínek na dětství, to zaznívá především z úst paní Soni :

„My jsme se třeba tady z toho plánského kopce sáňkovaly jako děti dolů, protože auto přejelo jednou za hodinu nebo za dvě...“

A lze to vyčíst také z mapy paní Markéty, která nakreslila dům, kde v dětství v Černošíně bydleli.

Mapa paní Markéty

Paní Soňa navíc kresbu své dcery komentovala slovy:

„Tam strávily děti mládí a říkají, že tam to bylo nejhezčí (smích).“

Jak bylo zmíněno v teoretické části, místo, jež lidé nejčastěji chápou jako svůj (první) domov, se shoduje s prostředím, kde prožili svá dětská léta. Diskurz identifikace s prostředím jako s místem prožitého dětství je diskurz běžně přijímaný a všeobecně platný a nalezneme jej i u rodiny Patriotů rovněž reprezentující starousedlický diskurz.

Patrioti

„My jsme vopravdu už černošínský.“

Rodina Patriotů má mnoho společných znaků s rodinou Sadařů. Hlavním je ten, že všechny čtyři generace rodiny žijí v Černošíně. Paní Věra (56 let), která byla z celé rodiny mým prvním kontaktem, se do Černošína přistěhovala spolu s rodiči z nedaleké malé obce ve svých třinácti letech. Od té doby zde žije a teprve před třemi lety se přestěhovala v rámci Černošína do nového domu, do té doby však bydlela čtyřicet let doslova na jednom místě.

Tuto věrnost Černošínu zachovávají i její dospělé děti. Syn se svou rodinou a Věřinou maminkou bydlí v původním domě a ona s manželem a s rodinou dcery Anny (32 let) žijí v domě novém. Vzhledem k tomu, že zde nyní žijí čtyři generace rodiny, můžeme hovořit o této rodině jako o nových „starousedlících“, jež deklarují hluboký vztah k prostředí.

Paní Věra: „My jsme vopravdu už černošínský. Když by někdo řek něco jinýho, my bysme se asi i urazili, protože patříme sem do Černošína, nedá se nic dělat.“

I oni se stejně jako Sadařovi museli pro život v tomto prostředí rozhodnout. Není tedy něčím samozřejmým, ale naopak jde o vědomou volbu. Maminka paní Věry, paní Kateřina (79 let), se rozhodla přestěhovat z malé obce do Černošína z praktických důvodů, kvůli svým dětem, které tak měly blíž školu. Paní Věra se musela rozhodovat, zda tu zůstane, nebo půjde s manželem tam, kde se mu naskytla možnost dobrého zaměstnání. To, že paní Věra učinila dobré rozhodnutí, když odmítla změnit prostředí, ji potvrzují i její pocity:

„My jsme takový patrioti a nedali bysme na Černošín dopustit. Mně stačí, když někde vidím článek Černošín a už na to...a to mi stačí, abych věděla, že jsem dobře volila, když jsem tady zůstala.“

Cílené pěstování vztahu k Černošínu v dětech a vnucích, jak o něm hovoří paní Věra, je také důkazem nesamozřejmosti tohoto vztahu.

„My jsme v nich vždycky pěstovali, aby Černošín, že to je náš domov. Snad se to povedlo.“

I pro tuto rodinu je tedy dlouhodobý pobyt v jednom prostředí vysokou hodnotou, která si zaslouží péči a někdy i obětování jiných plánů a vyhlídek. Tuto hodnotu prostředí získává za prvé tím, že je místem dětství už třetí generace Patriotů. Vzpomínky na dětská léta nebo v případě devítileté Terezky současný svět dětství mají v rozhovorech nezastupitelné místo.

Paní Anna: „Jak jsme tady na lhotskejch rybnících trávili svoje dětství a jak nás tam rodiče každé večer v lavorech umyli a jak jsme si tam na ohni pekli maso a takový. To bylo nejkrásnější, na to nejradši vzpomínám.“

Nicméně, jak bylo řečeno výše, tento diskurz lze nalézt u mnoha dalších respondentů, neboť je všeobecným fenoménem.

Patrioti se od Sadařů liší tím, že hodnotu dlouhodobého pobytu na jednom místě nespatřují v tom, že je v něm materializován život rodiny, ale především v tom, že nabízí trvalé mezilidské vztahy. Jednak v rámci členů rodiny, kteří žijí ve vzájemné blízkosti a mohou si pomáhat a trávit spolu čas.

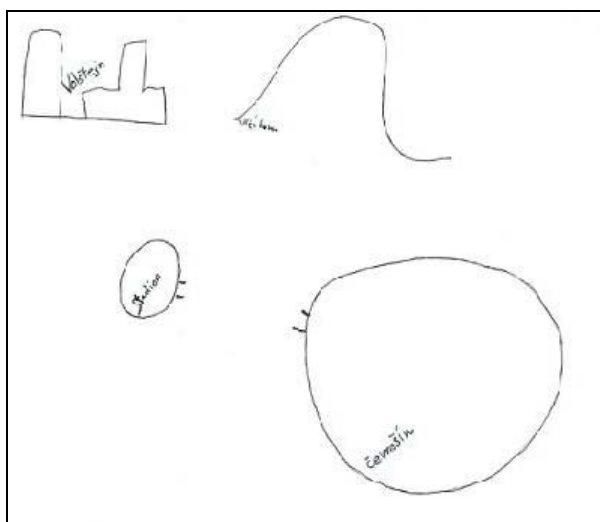
Paní Věra: „No tak plány do budoucna...Ještě mám dva roky do důchodu a teda chtěla bych jít, protože mám ty dvě vnoučata a já jsem těm našim mladejm slíbila, aby holky mohly jít do práce, že jim to pohlídám a na to se těším...“

...(o synovi a manželovi) V neděli choděj vždycky tady nahoru na ten rybník na ryby. Táta přijede, tak voni se tam kolem pátej šestej sejdou nahoře, má pronajatej rybník, tak tam chodí vždycky chytat ryby, si tam trošku odpočinou.“

Oceňování rodinných pout nezaznívá jen z úst starších členů rodiny, jak bych očekávala, ale promítá se i do postojů těch nejmladších. Terezka na svou mentální mapu nakreslila místa, kam chodí s rodinou a doplnila to komentářem:

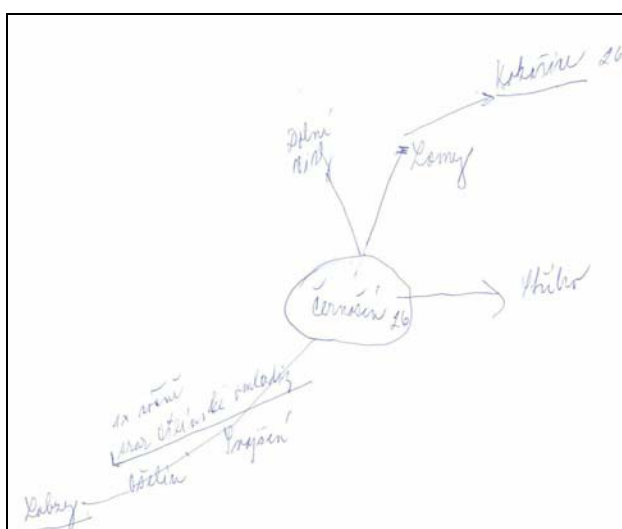
Výzkumnice: „Tady? A dáš mi k tomu komentář? Řekneš mi, cos nakreslila a proč?“

Terezka: „No, protože v Černošíně jsem vyrůstala, no tady... no a jako že všude chodím s tou rodinou, kterou mám ráda.“ (podtrženo J.V.)

Terezčina mapa

Dlouhodobý život v prostředí však potvrzují a zhodnocují nejen vztahy rodinné, ale především vztahy s ostatními lidmi mimo rodinu, se sousedy, kamarády, všemi obyvateli. To je patrné z mapy paní Věry, která zahrnuje místa, jež jsou spojená s druhými lidmi – zahrnuje místo, kde nyní žije a pracuje, směrem na jih od něj je kraj jejího dětství, kamarádů ze školy. Podtrhla zde název každoroční akce, při níž se setkávají absolventi školy. Stříbro je místem jejich dalších studií. A severně od Černošína jsou vyznačena místa, kam jezdívala s manželem a dětmi.

Mapa paní Věry

Čím déle člověk zůstává na jednom místě, tím lépe zná obyvatele a oni znají jej. Například skutečnost, že paní Anna ví, na koho se v případě problémů obrátit, že se vyzná v místních lidech, jí dává pocit domova a samozřejmosti.

„Prostě je to takový, ať máte jakékoli problém, potřebujete něco ušít nebo potřebujete nahodit kus zdi, tak prostě víte, za kým máte jít, kdo vám s tím pomůže a rád vám pomůže, protože vás zná. To je takový pro mě...já jsem tady prostě doma. Je to takový, nevím, jak bych to řekla. Cejtím se tady doma. Nemusím nad tím přemejšlet tak jako, je to pro mě přirozený, protože jsem tady vyrostla. Mám tady vlastně svou rodinu a všechny spolužáky a spolužačky ze školy...“

Nebo třeba fakt, že paní Věře říkají všechny děti v Černošíně „teto“, zpětně potvrzuje starousedlictví Patriotů, kterého si tito velmi považují.

„Mně říkaj teto všechny tyhle ty ze školy, protože mě už znaly takhle při těch, když je vítáme v tom (při vítání prvňáčků, nebo loučení s mateřskou školou, pozn. J.V.).“

Paní Věra má v obci specifické postavení díky profesi, kterou vykonává už téměř třicet let. Pracuje na místním obecním úřadě a z této pozice zná skutečně každého člověka, který žije v Černošíně a osadách. A i tato skutečnost je pro ni zdrojem pocitu starousedlictví a důvěra obyvatel k ní je další zpětnou vazbou, která pozitivně potvrzuje její rozhodnutí v tomto prostředí setrvat a budovat tyto vztahy.

„Já vlastně jako holka svobodná mladá jsem už tu sociální dělala, tu pečovatelku, takže jsem ty starý lidi všecky znala, ty starý lidi, postupně mi umírali, ne. Dneska už jsem ve věku, kdy jsem některý, když jsem nastoupila do té funkce, tak když jsem já jim pomáhala vyřizovat důchody a takovýhle ty, takže všechny tyhle ty lidi jsem odchovala a ty mě jako pořád měli, pro ně jsem pořád byla Věruška a ,naší Věrušku mi zavolejte, tej to řeknu‘, tak to mě jako těšilo.“

Navíc skrze tyto lidi vnímá běh času. Podobně jako Sadařovi jej sledují na stromech, které vyrostly za ta léta v les, tak paní Věra vidí totéž na lidech, na tom, jak umírají a rodí se noví a ona zná všechny ty generace, obrazně (i reálně) o ně ve svém zaměstnání, které podle mě vnímá téměř jako povolání, pečuje.

„Takže i dneska, a ty lidi a děti, co se narodily, tak už se mi i oženily a už vítám v práci i jejich děti, už se ten koloběh tak nějak jako...Prostě ta jedna generace už mi prošla rukou, bych mohla říct.“

Zdůrazňování délky času stráveného v tomto prostředí vnímá paní Věra i prostřednictvím své práce, díky té jedné generaci, která jí prošla rukama. Nicméně tato doba není nijak zvlášť dlouhá, poměrujeme-li ji délkou historie obce nebo regionu. Každý zde strávený rok získává na důležitosti právě díky tomu, že předválečná minulost se nepočítá, nelze na ni v rámci starousedlického diskurzu navázat, nelze utvářet vztahy s původními německými obyvateli. Vnímání času v rámci tohoto přístupu vystihují již zmíněná slova pana Tomáše:

„Tady v Černošíně se začíná počítat historie v roce 45. Před tím tady byla sice historie, ale nebyla to naše historie. A nikdo ji nepamatuje.“

A tak jsou Sadařovi i Patrioti hrdí na to, že zde žijí od začátku této „naší (jejich?) historie“ až dodnes.

Shrnutí

Starousedlický diskurz nachází identifikaci s prostředím skrze *aktivní připoutávání* se v tomto prostředí. Je pro něj charakteristický život v jednom konkrétním prostředí po mnoho let, ideálně po mnoho generací. Sadařovi své starousedlictví vytvářejí prostřednictvím materializace života rodiny do prostředí a Patrioti skrze pěstování mezilidských vztahů v rodině a hlavně v celé obci.

Způsob, jenž si zvolili Sadařovi, se neobejde bez legitimizace života v prostředí pohraničí, kdežto pro Patrioty není téma německé minulosti výslovným tématem, protože se připoutávají k lidem, kteří žili a žijí s nimi, nikoli k prostředí, které zde bylo již *před* nimi.

Obě rodiny si prostředí utvářejí do nezaměnitelné podoby. Důvěrný vztah k lidem i stopy života rodiny cíleně promítané do prostředí, ani jedno z toho nelze beze ztrát opustit.³¹ Sadařovi i Patrioti se však takového závazku nebojí, naopak oproti všem

³¹ Jsem si vědoma toho, že tento diskurz se může zdát velmi běžný oproti dvěma předešlým. Výsledky výzkumu však takovou domněnku nepotvrzují. Například paní Alena (52 let), která zde rovněž strávila celý svůj dosavadní život a jakožto ředitelka místní základní školy má možnost sledovat podobně jako paní Věra, „jak jí generace dětí procházejí rukama“, svou identifikaci k prostředí zakládá výhradně na vztazích v rodině. Dokonce, pokud by to bylo možné, by se s celou rodinou ráda přestěhovala jinam a našla tak prostředí, které jí vyhovuje více. „*Jak vám říkám, já nemám vazbu na kraj, já mám vazbu na ty lidi. Jak říkám, kdyby tyhle lidi řekli: jdeme pryč, tak jdu s nima, jo...No, to jsou vazby na tu rodinu. U mě.*“

očekáváním sociologických děl věnujících se postmoderní mobilitě (např. Bauman, 2002) vnímají tento závazek jako cenný rodinný poklad.

Je otázka, zda tento diskurz není podmíněn částečně genderově, neboť až na pana Aleše jsou jeho představitelkami výhradně ženy. Zdá se mi pravděpodobné, že především v diskurzu Patriotů s jeho důrazy na mezilidské vazby může být gender určující, protože kvalitní sociální síť oceňují i jiné respondentky.

Mezigenerační srovnání procesů identifikace

Jednou z výchozích otázek výzkumu byla úvaha, zda lze nalézt shodné procesy identifikace u lidí jedné generace napříč rodinami. Pro takovou úvahu hovoří například fakt, že lidé jedné generace žijí ve stejné době, která má svá specifika oproti létům následujícím či minulým. Lidé v rámci své generace tak mohou pojit společné prožitky dané společenskými změnami, ale také společné zkušenosti přicházející s věkem (dětství, škola, práce, výchova dětí atd.).

Generace osídlenců

Pan Rudolf: „Já mám domov narození taky, rád se tam třeba taky podívám, ale tady mám rodinu, tady žiju.“

Z generace lidí, kteří se nenarodili v tomto prostředí a přišli do pohraničí v poválečných letech, jsem měla možnost hovořit s pěti respondenty. Paní Svatava a Libuše žily dříve v polském Slezsku u Zelova a Kučova, paní Kateřina přijela do Čech ze Slovenska, paní Růžena z Rumunska a pan Rudolf žil dříve u Rokycan. Všem je mezi 75 a 85 lety.

Domnívám se, že společná zkušenost přestěhování/osídlování zakládá samostatný diskurz ve vztahu k prostředí. Jeho základním rysem je jisté „dvojdómí“, což odvozují z toho, že téměř všichni respondenti vzpomínají a podrobně popisují svůj život v rodišti a zároveň prohlašují, že svůj domov mají v prostředí novém. Jen paní Libuše na život v Polsku nevzpomíná, snad proto, že jako jediná z respondentů přišla do pohraničí jako dospívající děvče s rodiči (ostatní přišli již v dospělém věku, po dvacátém roce svého života), a snad proto si snadněji zvykala na nové prostředí a rychleji budovala vztahy s lidmi.

Občas v hovorech zaznívá srovnávání obou prostředí, přičemž to staré má nesporně vyšší kvality v různých ohledech. Paní Svatava například porovnává „zbožnost“ Čechů v Polsku a zde:

„A za tři roky postavili kostel. A jakej! A dneska na kostel každej kašle.

Je tak? Je. Krásnej kostel a kolik tam jde? Tři lidi do kostela. Mě to mrzí.

U nás to bylo narváno v kostele dycky. No, je taký svět.“

Druhým výrazným rysem tohoto „osídleneckého“ diskurzu je osobní styl vyprávění. Všichni tito respondenti chronologicky a dosti podrobně vypravují svůj

životní příběh, snad právě u této generace respondentů je na místě hovořit o narativních biografích, nikoli nestandardizovaných rozhovorech. Například paní Svatava vzpomíná na situaci těsně po válce v Polsku:

„Ale po válce chodily k nám bandy, rabovaly, u nás byly devatenáctkrát. Dycky něco vzaly a když nevezaly, tak se to zničilo. K nám jednou přišli, a to ne jeden dva, a začali střílet jako na frontě, no tak hodinky! Skovala jsem si hodinky. Přinesla teta – na vesnici nebyl krám tak jsme jezdili do druhého, tak jsme si půjčovali chleba, aby byl čerstvej nebo potřeboval ocet nebo náhodou sůl, tak jsme si půjčovali, to byla jako jedna rodina. Tetky střílej. Tak co? Hodinky popadla, hodila do hrnečku, tam snad nebudou koukat...“

Tyto podrobně líčené zážitky se váží u všech respondentů hlavně na dobu před osídlováním. Pan Rudolf by své vyprávění sám zakončil v bodě, kdy se vrátil z Německa, kam byl za války nasazen na nucené práce (*„No, takže... Já nevím, co bych vám ještě řek. Mluvit by se dalo dlouho, ale tak nějak jsme to všechno dali dohromady...“*), kdybych ho nepobídla k dalšímu povídání o přistěhování do Černošína.

Porovnávání obou prostředí a upřednostňování toho starého spolu s podrobným vyprávěním vážícím se k době před osídlováním ukazuje na to, že tito respondenti jsou i po desetiletích v mysli či srdci blízko k prostředí svých dětských let.

Hovoří-li respondenti o tom, že svůj domov mají „tady“, nerozebírají příliš důvody, proč tomu tak je.

Paní Libuše: „Tu jsem doma.“

Výzkumnice: „A proč?“

Paní Libuše: „Já nevím, holt jsem tady byla, tady jsem měla děti a tady holt...“

Nicméně rozhovory prosvítá, že hodnoty, které jsou prostředkem identifikace s novým prostředím, jsou vkládány do rodiny, práce a bydlení. Rodinné vazby jsou poutem, jež je samo o sobě natolik silné, že postačuje k tomu, aby i nové, nikoli jen původní, prostředí bylo pocíťováno jako domov. Z výpovědi pana Rudolfa dokonce zaznívá kritika těch osídlenců, kteří si tímto způsobem domov v pohraničí neutvořili.

„Tak ty byli doma jenom tam, odkud' přišli, jenom tam byli doma. Já mám domov narození taky, rád se tam třeba taky podívám, ale tady mám

rodinu, tady žiju, tady jsem nechal pětatřicet let života, ne tam odkud jsem přišel. Tam už jsem se nevrátil. Já jsem tady doma.“

Vedle rodiny jsou další hodnotou připsanou tomuto prostředí také léta práce:

Pan Rudolf: „Já byl takovej starej obětavej trouba, protože jsem elektrárnám dal pětatřicet let života a poctivý práce a to hned tak každej dělník neudělá. To je dělnická profese. To znáte, jak ty lidi chodí, támhle mu přidají dvě koruny na hodinu a von s tím praští a de, ne. Tak tohle já jsem schopen nebyl. Já jsem věrně sloužil celejch pětatřicet let.“

Podobný nádech má i vyprávění respondentů o práci na zahradách. Mísí se zde hrdost na pěstitelské umění s důrazem na to, jak těžká dřina to je. Zahrada je tedy chloubou respondentů, paní Svatava mě po své zahradě provedla a paní Růžena mi o ní alespoň povyprávěla:

„Jaká zahrada veliká ještě a kolem domu zahrádka a já byla na to sama! A pořád mě to baví. Opravdu. Takže člověk je takový, se cítí, že niečo má. Není len ten hadříček na sebe a tašku a už de, nemá nič. Já mám ráda kolem sebe abysem ještě niečo měla....Já tam chodím, byla jsem tam v pátek, mám tam jahody, brambory, fazole, mrkev, petržel, všechno takhle, no.“

Práce, schopnost vydělat peníze nebo vypěstovat pro rodinu ovoce a zeleninu může znamenat pro respondenty potvrzení jejich úspěchu v novém prostředí. To, že příchod do pohraničí nebyl jednoduchý, zmiňují téměř všichni respondenti využívající osídlenecký diskurz. Paní Růžena se slzami v očích vzpomíná na šok, který pro ni přistěhování do pohraničí znamenalo:

„Ved' oni nás taky oklamali! Nás moc ošidili! To tý vedoucí, Beneš a čert ví který to bylo jako za tých vedoucích, vláda, to takhle vedla, že nemusíme si nič brát, že tady najdeme i lžíci. Jo! Kdybychom si nevzali hrnec a talíř lebo niečo, tak bysme byli ze zemi jedli. No. Nás moc oklamali! Ošidili nás. Len už čo sme měli dělat? Lidi, ti chtěli utéct odsud a voni nám řekli, že kdybychom chtěli odjet zpátky do Rumunska, tak že nás odvezú zrovna na Sibiř! No. To lidi úplně bláznili. Protože tam měli preci len nějaký bohatství a nechali to takhle všecko zadarmo. No, tak já jsem se tolik nabřečela, povídám: kdybysem se viděla len doma v kůlně, no. Tak sme žili.“

V tomto kontextu pak slušný výdělek nebo bohatá zahrada symbolizuje úspěch a překonání prvotních problémů, vyrovnání se s novým prostředím. Lze však také uvažovat o tom, nakolik zdůrazňování faktu, že první roky v pohraničí byly hubené, nesouvisí se snahou vymezit se proti těm osídlencům („zlatokopům“ – tento termín jsem z úst mnohých respondentů slyšela velmi často), kteří přišli do pohraničí rychle zbohatnout.

Pan Rudolf: „To byla doba, že jsem přišlo mnoho lidí s aktovkou v ruce, no a zabralo si rodinné domky, přišel sem, bylo to prázdné, no a někdy zabral moře věcí s tím, protože Němci, jak víte, byli povinni si vzít při odsunu jenom do padesáti kil a ostatní tu nechat. Takže v jednotlivých těch objektech byly věci. No nebudeme o tom mluvit – zabrali, zabrali, že jo...Když jsem přišel do toho domku, tak jsme si přinesli i dříví. My jsme sem nepřišli s aktovkou, my jsme přišli s tou kuchyňkou, kterou jsme měli už jako když jsme začínali, protože ten kredenc a pár těch šuplíčků nám dala sestra. No ložnici nám udělal švagr a obývací jsme si koupili až když jsme bydleli tady potom. V Černošíně.“

Je zajímavé, že největší potřebu takto se legitimizovat měl pan Rudolf, který přišel z Rokycanska. Pro paní Libuši nebo Svatavu z Polska není otázka minulosti kraje jakkoli důležitá. Domnívám se, že je tomu tak proto, že původní prostředí pana Rudolfa a obou žen má velmi odlišné historické konotace. Pan Rudolf také hovoří o tom, jak někteří lidé původní domy zanedbávali a on ten svůj opravil a udržuje jej. Dům je obecně u nejstarší generace další hodnotou, která je poutem k prostředí. Stejně tak, jako rodinné vztahy a důvěrná znalost prostředí i obyvatel, také dům vytváří bezpečnou půdu v novém světě, který se jim tak může stát domovem. Domnívám se, že ve vztahu k novému prostředí hraje roli i to, že si zde osídlenci prostě zvykli.

Paní Svatava: „Tady, tady mám domov. No, zanedlouho budu mít tam (ukazuje nad sebe), nad Černošínem. Ale já jsem spokojená, já se cítím tady dobře, nemůžu říct, že teď jsem si zvykla, sousedy mám dobrý, lidi jsou fajn, tak co? Co mi schází? Nic. Co bylo, to člověk musí zapomenout...“

O důvěrné znalosti prostředí, která jej činí příjemným pro život, hovoří i paní Kateřina a její ochota spočinout zde i po smrti jen dotvrzuje, že toto prostředí vnímá jako to pravé, kam patří, jako domov.

Paní Kateřina: „No, jsem si tady zvykla, mám tady to, máme hrob taky, tak mě tam pohřbí, hrobeček, tam mě dají. Říkám, už bych jinam nechtěla. Zase poznávat lidi, aby člověk poznával lidi, tady už to všechno znám. Že je to tak?“

Osídlenecký diskurz je tedy charakteristický dvojdomím, identifikací s dvěma prostředímí najednou, přičemž jako domov je označováno prostředí nové (v tomto případě se shodně u všech respondentů jedná o Černošín). Tím se liší od poznatků, ke kterým ve svém výzkumu dospěla Barbora Spalová, neboť v jejím případě je „vztah k domovu u první generace dán místem narození a domov tedy zůstává mimo současné bydliště“ (Spalová, 2003:75). Otázkou je, zda se v takto odlišných výsledcích nepromítá pouze jinak pojatý výzkum, jinak položené otázky.

Druhá generace

Žádnou z následujících generací nespojuje tak výrazná společná zkušenost, jako u generace osídlenců, jež by mohla stát v základech jakéhosi „generačního“ diskurzu.

Děti osídlenců, kteří jsou nyní ve středním věku, si nacházejí cesty k identifikaci s prostředím, kde žijí, různými způsoby. Někteří z nich pracují s dříve popsáním romantickým, starousedlickým a reprezentačním diskurzem. Paní Alena a pan Oldřich identifikaci s prostředím vůbec nepovažují za osobně důležité téma. Se značným zobecněním by se dalo říci, že pro tuto generaci hraje ve vztahu k prostředí důležitou úlohu rodina. Nicméně i tuto vazbu každý z nich reflektuje odlišně. Pro paní Alenu je rodina poutem, které ji drží na nepřilíš atraktivním místě: „*Jak říkám, kdyby tyhle lidi řekli: jdeme pryč, tak jdu s nima, jo*“. Pro paní Věru je naopak spojení vazby k prostředí a rodině velmi cenné.

Identifikace skrze prožité dětství

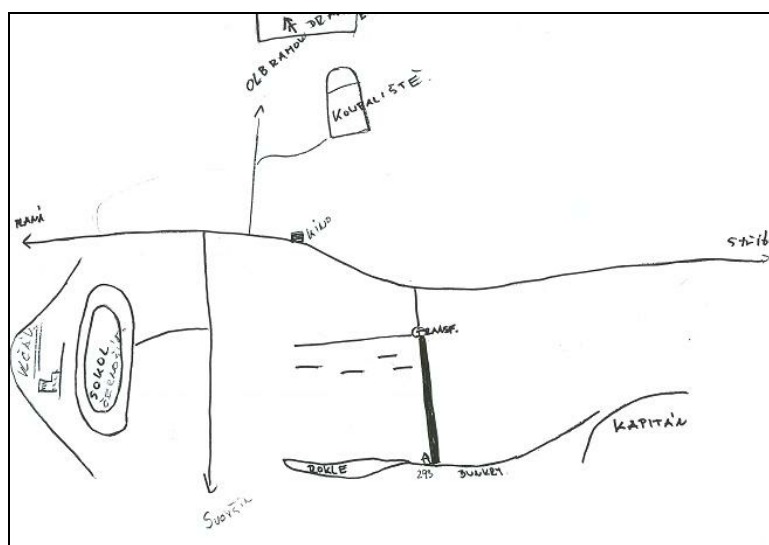
Paní Alice: „No, tuta ulice je můj domov, moje dětství.“

Jediné, co pojí všechny respondenty, kteří v tomto prostředí strávili dětská léta, je právě identifikace s prostředím na základě prožitého dětství. Zde se však už nejedná o jednu generaci, neboť tento diskurz používají respondenti ve věku od 23 do 60 let. V tomto bodě se situace v mém terénu naopak shoduje se závěry již zmiňovaného

výzkumu B. Spalové, která konstatuje, že „generace narozená v pohraničí má k tomuto místu „přirozený domovský“ vztah, a to i když zde aktuálně nebydlí. „Přirozený...vztah je všem společný a má svou sociální dimenzi v okruzích přátel z dětství, ze školy, z práce“ (Spalová, 2003:79). Tento „přirozený domovský“ vztah tvoří vzpomínky na stavění mlýnů, bunkrů z bolševníků, na sbírání borůvek o prázdninách, na spartakiády a první máje v areálu zdraví, na sáňkování z kopce jménem Kapitán nebo na hledání pokladů v Rokli,

„kam se teda vyvážel bordel z celého Černošína...a lidi tam vyváželi různý úplně skvělý věci jako já nevím rozbítý šicí stroje a kola a tak, takže se z toho dala poskládat třeba skvělá motokára“ (pan Jindřich).

Tento diskurz má velmi silný emocionální náboj, a to vždy kladný, ve vzpomínkách na dětská dobrodružství se tak „*bordel z celého Černošína*“ stává cenným pokladem a položkou, jež nemůže chybět na Jindřichově mapě osobně důležitých míst.

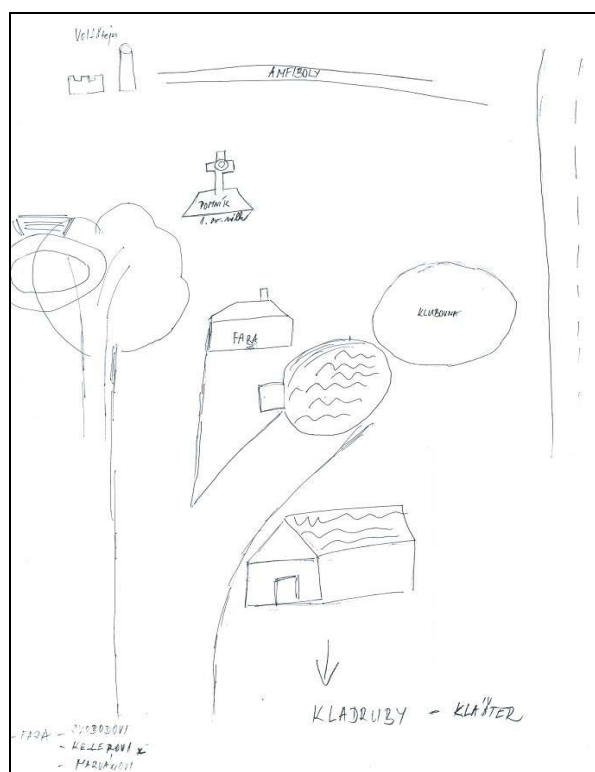
Mapa pana Jindřicha

Jindřichova mapa je celá zaplněná místy spojenými s jeho dětskými zážitky – kino, kopec Kapitán, koupaliště, transformátor.

„Transformátor je pro mě taky důležitý, protože naše ulice jakoby pomyslně končí tím transformátorem. My když jsme byli malí parchanti, tak jsme se dělili na takový partičky, a jako rozhodně ten transformátor tam, kdo už byl dál, ten už s náma nemoh bejt.“

Podobným způsobem nakreslila svou mapu i paní Alice. Využila celou plochu papíru pro zaznamenání míst spojených se svými dětskými zážitky.

„No, další, co mě napadne, je cesta, na který se sbírají amfiboly. Protože to je moje dětství, když jsme chodili, tak se trýpyla cesta a tam někde po straně v lese byla Čertova zeď, Čertova stěna jsme tomu říkali, a tam jsme rejпали přímo v kopci ty šutry...Dalším bodem je klubovna, to nevím, jak namalovat, tam jsme měli bunkry. Tam je to teď zarostlý, to jsou prostě samý bolševníky...Dál tady máme rybník, to je jasný, strejda říkal, že se nějak jmenoval, to nevím. Tak v rybníku mě bavil výlov škeblí, to jsem přišla zablácená úplně až až. Co ještě? No, tuta ulice je můj domov, moje dětství, to je skoro všechno. A dům.“

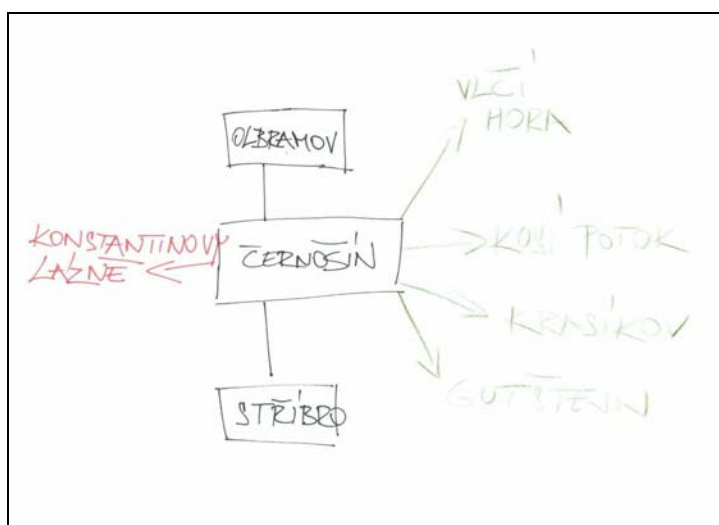
Mapa paní Alice

Rodný dům s ulicí, která je Aličiným domovem, jsou na mapě největším prvkem. Je tu evangelická fara, kde se svými kamarády, dětmi předešlého faráře, trávila plno času. Významným místem je i strom naproti faře, na který Alice ráda lezla.

Mapa paní Alice nezachycuje celý Černošín, ale pouze horní část, kde bydlela, kde se nacházeli její kamarádi a místa jejich společných her. I pan Jindřich zvýraznil ulici s rodným domem, „abych jí nepřehlídla“, jako nejdůležitější místo jeho mapy.

Obě jejich mapy jsou plné míst, která v současnosti již neexistují (areál zdraví, klubovna, Rokle, kino), jsou skutečně vyobrazením prostředí jejich dětství. Je nutné podotknout, že Jindřich i Alice v Černošíně v současné době nežijí. Jejich mapy jsou tedy pojaty čistě v diskurzu identifikace skrze dětství, neboť toto prostředí nijak jinak, nově, nevyužívají v současném životě. Návštěva prostředí je tedy něčím na způsob návratu do dětství.

Mapy respondentů, kteří zde strávili svoje dětství a v dospělém věku zde stále žijí, již nejsou tak diskurzivně „čisté“, obsahují jak místa spojená s dětskými zážitky, tak místa, která jsou aktuální v současnosti. Přitom v nich nenajdeme takové detaily z dětských let, jako u Jindřicha a Alice. Černošín je nakreslen schematicky jako jeden bod v prostoru, není tu zaostřeno na jednu část obce, prostředí už tito respondenti nevnímají dětskýma očima, kdy malý prostor se zdá velký, a jedna ulice s okolím zaplní celý svět (papír). Příkladem takto vnímaného prostředí může být mapa paní Evy (23 let).

Mapa paní Evy

Okruh , který tato mapa zahrnuje, je mnohem větší, bez zvláštních podrobností, jako jsou stromy, místa her apod., spojují se zde místa dětství s místy navštěvovanými dnes.

Do tohoto diskurzu podle mě nelze zařadit výpovědi a mapy dnešních dětí. U těch lze spíše hovořit o identifikaci prostřednictvím každodenní praxe, o poutu, jež se utváří rytmem všedních dnů a o němž se lze domnívat, že bude stát v základech

jejich budoucí identifikace skrze již prožité (ukončené) dětství. Děti nejvíce „hovořily“ prostřednictvím svých map, ukažme si tedy mapu desetiletého Jirky:

Jirkova mapa

Zdánlivě se mapa podobá například mapě paní Alice nebo pana Jindřicha. Zachycuje také detaily z obce a nepouští se příliš za její hranice. Také tu najdeme hřiště nebo hrad, ale největším a nejvýraznějším prvkem je škola – cíl každodenních cest z bydliště. Pokud Jiří nakreslí za dvacet let tuto školu do své mentální mapy, bude již na místě hovořit o identifikaci skrze prožité dětská léta.

Shrnutí

Osídlenecký diskurz v identifikaci s prostředím je charakterizován pocitem dvou domovů, avšak s tím, že tato hodnota je přede mnou přikládána slovně pouze novému prostředí. Domov v tomto prostředí, jak jej respondenti popisují, utvářejí rodinné vazby, pocit bezpečí vyplývající z fyzické i sociální znalosti prostředí, zvyk a energie vložená do budování bydlení, zahrady a vykonávání profese. Pouze výjimečně se respondenti vyjadřují k záležitostem vně svého soukromého života ohraničeného rodinou, sousedy a prací, jejich povídání je také velmi osobní, blíží se podrobné biografii, plné vzpomínek a konkrétních detailů.

Zdá se, že rozdílná původní prostředí, odkud osídlenci přišli, se promítají do jejich identifikace s prostředím novým, jak naznačuje snaha o legitimizaci svého působení

v pohraničí u pana Rudolfa a její absence u žen patřících k potomkům českých evangelických emigrantů. Hlubší analýza této problematiky by byla na místě a jistě zajímavá, nicméně v tuto chvíli nemám pro takto pojatý výzkum dostatek relevantních dat.

Identifikace s prostředím skrze prožité dětství je všeobecně přijímaným diskurzem a zmiňován byl již v předchozí interpretační části textu. Nicméně jsem považovala za důležité jej alespoň krátce zmínit v této podkapitole věnované mezigeneračnímu srovnání, neboť právě při něm se tento diskurz ukázal být pojítkem mezi respondenty druhé a třetí generace obyvatel tohoto prostředí.

ZÁVĚR

Na počátku tohoto výzkumu stála má touha alespoň trochu porozumět procesu, jakým si člověk utváří vztah k prostředí, kde žije. Záměrně jsem si jako svůj terén zvolila město Černošín (v době výzkumu se však jednalo o obec), které bylo po druhé světové válce celé osídleno novým obyvatelstvem. Jeho dnešní nejmladší obyvatelé tak tvoří teprve čtvrtou generaci, která zde žije. Zajímalo mě, jak si lidé, jež zde žijí poměrně krátce, utvářejí ke svému prostředí vztah. Hraje v takové identifikaci roli předválečná historie prostředí? Nebo je důležitější, odkud do tohoto prostředí člověk přišel? Nebo není důležité ani jedno z toho? Lze nalézt nějaké podobnosti v identifikaci v rámci rodiny, generace nebo pohlaví? A jak vlastně toto prostředí jeho obyvatelé definují a čeho si v něm cení?

Mí respondenti své prostředí vymezovali obcí Černošín a někteří i jeho okolím do vzdálenosti přibližně třinácti kilometrů. Místa, jež zakreslovali na své mentální mapy, jsou vesměs spjatá s jejich osobními zážitky. Svě životy nezasazují do mikroregionu Konstantinolázeňsko, pohraničí, západních Čech nebo dokonce do euroregionu Euregio Egrensis. V takto vymezeném prostředí nehraje roli ani existence relativně blízké státní hranice. Prostředí mých respondentů by se dalo nazvat „Černošínskem“, prostředím každodenního života, prostorem praxe. Identifikace s abstraktnějšími formami nemá u respondentů ohlas. Jen pan Viktor se cítil v rámci romantizujícího diskurzu především obyvatelem Tachovska. Vymezení prostředí na úrovni okresu se objevuje i u dalších respondentů ve chvíli, kdy hovoří o negativěch života zde, o špatných službách a nízkých platech.

Paní Soňa: „...protože Tachovsko je vlastně chudej kraj odjakživa.

Nejmenší platy...“

Patrná je jakási nejednoznačnost v charakteru Černošína. Je to město nebo vesnice? Nejen, že panovala nejasnost v tomto určení na samotných internetových stránkách obce, jak jsem ji zmiňovala v části věnované popisu výzkumného terénu, ale vyjadřovala ji též úprava částí Černošína i výpovědi samotných respondentů. Pro jedny je Černošín vesnicí, pro jiné městem nebo alespoň městečkem. Přitom oba přístupy v sobě nabízejí pozitivní i negativní hodnocení. Vesnice je chudá, ale je tu blízko do přírody. Městečko je upravené, ale je moc malé na to, aby se tu dalo žít městským životem (kultura, služby). Vzhledem k tomu, že od prosince roku 2006 se

stal Černošín oficiálně městem a na jeho webových stránkách už nejednoznačnosti nelze nalézt, jistě bude zajímavé dál sledovat, zda a jak se bude charakter prostředí ustalovat, a to navenek i ve vnímání obyvatel.

Jediným společným symbolem „Černošínska“, jak lze vyčíst z mentálních map, je Vlčí hora se zříceninou hradu Volfštejn. Žádný respondent je do své mapy nezapomněl nakreslit. Je to v podstatě jediný prvek, který plnil funkci symbolu prostředí i v předválečné době. Ostatní symboly tehdy aktuální, především černošínský kostel svatého Jiří a památník obětem první světové války, sice obec opravila a prezentuje je jako současné symboly (například na pohlednicích nebo na internetových stránkách obce), v hovorech s respondenty ani v jejich mapách jim však není věnována pozornost. Zdá se, že přivlastnit si již dříve symbolizované místo je možné, pokud se jedná o přírodní lokality. Ostatně samu přírodu jako cennou hodnotu prostředí zmiňují respondenti také velmi často. Například paní Marta:

„Já žiji tady, protože nemůžu být bez lesa.“

V případě míst spojených s kulturní tradicí původních obyvatel se takové vazby utvářejí hůře, pokud vůbec.³² Toto se jeví nejzřetelněji na situaci starého hřbitova v Černošíně, který od války pouze chátrá a dnes už „splýnul“ s okolním lesem. Ke stejným závěrům došla B. Spalová ve výzkumu v Lužických horách (Spalová, 2000a).

V tomto bodě vidím souvislost se zjištěním, že všichni respondenti v praxi pomíjejí celospolečenský diskurz vyzdvihující ochranu a rekonstrukci kulturních památek a obnovu venkova, který je v prostředí přítomen v podobě několika občanských sdružení sídlících v nedalekém Olbramově. Obnova „německých“ památek není přijímána zcela pozitivně, což potvrdila i ředitelka sdružení Pomozme si sami. Velká část lidí zapojených do aktivit těchto sdružení jsou studenti, kteří zde trvale nežijí, či lidé přistěhovalí v šedesátých nebo sedmdesátých letech, lidé s vyšším vzděláním. Domnívám se, že díky těmto specifickým jim minulost prostředí

³² Zřícenina hradu také byla symbolem prostředí již pro české Němce, ale domnívám se, že ji dnešní obyvatelé vnímají jako středověkou památku (konají se zde výroční rytířská klání) z doby feudální, tedy přednacionální. Ani pověst, že se na Vlčí hoře zastavil Goethe (je na ní místo zvané Goethova vyhlídka, aneb Gét'ák), nečiní současným obyvatelům potíže a rádi ji rozšiřují. Goethe je běžně vnímán jako klasik světové literatury, nikoli primárně jako Němec.

neproblematizuje jejich zdejší působení. Na straně obyvatel Černošína panuje k těmto aktivitám přístup, jež by se dal popsat snahou o „korektnost“, a to se projevuje i ve vztazích s potomky odsunutých českých Němců, kteří do Černošína přijíždějí pravidelně na pout' sv. Jiří a navštěvují (už ne tak pravidelně) obyvatele svých rodných domů. Respondenti je zvou dál, posedí spolu u kávy a zas se na neurčitě dlouhou dobu rozloučí.

Do budoucna bude zajímavé sledovat, zda obcí a občanskými sdruženími propagovaná symbolická místa prostředí nakonec nedoznala v pohledu obyvatel změn a nejsou postupně přijímána. Pro tento možný posun například skutečnost, že nově obnovená tradice pouti na sv. Jiří je velmi úspěšnou akcí a bývalí obyvatelé (Němci i Češi) se k tomuto dni do Černošína sjíždějí.

Respondenti také poměrně často zdůrazňovali různý původ současných obyvatel Černošína. Fakt, že zde žijí lidé původem z Polska, Slovenska, Česka, Rumunska, Ukrajiny, je hodnocen negativně a je jím vysvětlováno plno neduhů, na něž si respondenti stěžují.

Paní Soňa: „Takže tady bylo moc těch národností, každý měl své zvyky, tak ta obec nedržela pohromadě. I když potom se zakládalo to družstvo, tak potom to nešlo dohromady, no.“

Stejnou zkušenost má i M. Vaňková z výzkumu ve Šluknově (Vaňková, 2005). Také kronika Černošína obsahuje zápisy v tomto duchu. Původ různých obyvatel si připomínají i respondenti z mladší generace, a tím se toto dělení reprodukuje v čase. V hovorech ostatních respondentů jsou reemigranti z Polska často označováni jako „*takoví zdrženlivější trošičku*“, jako ti, kteří „*tady nadělali takový rodinný klany, takový pofiderní*“ a ti, co „*sem vznesli svoje zvyky, tu svou kulturu a to nešlo dohromady*“. Naopak u respondentů původem z Polska jsem žádné negativní vydělování ostatních obyvatel na základě původního prostředí neslyšela a ani jsem v rámci svých možností nepozorovala jejich vlastní vydělování z černošínské společnosti, dokonce ani udržování tradice evangelického vyznání. Domnívám se, že by bylo přínosné tuto oblast hlouběji zkoumat, zjistit, zda reemigranti z Polska udržují „nadstandardní“ vztahy nebo zda jsou spojováni jen ve stereotypech ostatních obyvatel. Též by bylo vhodné zaměřit se na sociální vazby v rámci osídlenců z různých oblastí, studovat zacházení s etnonymy (Polák, Váspolák, Volyňák, Rumun, Čech) a proměnu jejich obsahu v závislosti na mluvčím. Také

jsem neměla dostatek příležitostí k hlubšímu seznámení s aktivitami místního sboru Českobratrské církve evangelické, který zde vznikl po válce právě z iniciativy reemigrantů z Polska (Štěříková, 1995), což by jistě v případném dalším výzkumu této problematiky bylo namístě.

V analytické části textu jsem podrobně popsala pět diskurzů, jež pro mě byly čitelné z pozorování, mentálních map a rozhovorů s respondenty o jejich vztahování se k prostředí, kde žijí. Jedná se o mé interpretace sebraných dat, které nejsou ani vyčerpávající, ani jediné možné.

Jako „rodinné“ diskurzy jsem popsala diskurz romantický a starousedlický. Diskurz reprezentativní se týká jednotlivců a zároveň ve své široké působnosti všech obyvatel. Osídlenecký diskurz používají respondenti nejstarší generace, kteří mají zkušenost s (poválečným) osídlováním pohraničí v dospělém věku. Diskurz identifikace skrze prožité dětství se týká všech respondentů, pro které je toto prostředí místem jejich dětských let. Mohu tedy na své otázky z počátku výzkumu odpovědět tak, že existují společné prvky identifikace v rámci rodin i rysy dané generačně. Zdá se mi pravděpodobné, že i genderové hledisko zde hraje svou roli. Reprezentativní diskurz byl doménou mužů, v hovorech respondentek, například u rodiny Patriotů, se často objevoval důraz na mezilidské vazby. Nicméně pro podrobnější závěry nemám dostatek dat, neboť z 26 respondentů je jen 9 mužů. Pro příští podobný výzkum by bylo dobré nastavit výběr respondentů z genderového hlediska rovnoměrněji, tak, aby v tomto směru byla možná hlubší analýza.

Ve všech diskurzích zaznívá jednoznačně, že respondenti toto prostředí vnímají jako svůj domov, a to včetně nejstarší generace. Jedině paní Alena a pan Oldřich nevnímají identifikaci s prostředím jako důležitou součást svého života a jsou pro ně určující především rodinné vazby. Všichni ostatní tomuto tématu přikládají význam, někteří z nich velmi úspěšně našli cestu, jak nové prostředí uchopit, přisvojit a v osobním životě tuto identifikaci rozvíjet. Zdá se, že je namístě začít bořit mýtus o opuštěném pohraničí, kde žijí vykořenění lidé bez vztahu k prostředí.

...

Ty tři roky výzkumu a následného psaní předchozího textu mě proměnily. Mně neznámá obec a její okolí se staly místem, které je už taky trochu „moje“. Skrze čas a energii vloženou do práce a díky příjemným setkáním, vzpomínkám. Tak takhle nějak asi začíná jedna cesta k identifikaci s prostředím...

LITERATURA

Prameny

Kroniky obce Černošín od roku 1947 do roku 1991

Slovníky

Velký sociologický slovník (1996), Praha, Karolinum

Ostatní publikace

BARŠA, P. (rok neuveden): Konstruktivismus a politika identity, Antropoweb, odborné studie «<http://antropologie.zcu.cz/index.php?clanek=551&kategorie=88>» (cit. 23. 10. 2006)

BAUMAN, Z. (2002): Úvahy o postmoderní době, Praha, Slon

BAXA, V. / NOVOTNÁ, M. / PRÁŠIL, P. (2004): Stříbrsko na starých pohlednicích. Hostivice, vyd. P. Prášil.

BERGER, P. / LUCKMANN, T. (1999): Sociální konstrukce reality, pojednání o sociologii vědění, Brno, CDK

BRUBAKER, R. / COOPER, F. (2000): Beyond „Identity“, Theory and Society, Vol. 29, No. 1, str. 1–47

CALHOUN, C. (1994): Social Theory and the Politics of Identity, In: Calhoun, C. (ed.): Social Theory and The Politics of Identity, Oxford, Blackwell Publishing, str. 9–36

CULEK, M. (ed.) (2003): Biogeografické členění ČR, Praha, Enigma.

DOKOUPIL, J. (2004): Hranice a hraniční efekt, In: Jeřábek, M. / Dokoupil, J. / Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?, Praha, Academia, str. 47–58

FOUCAULT, M. (1994): Diskurs, autor, genealogie: tři studie. Praha, Svoboda

GEIST, B. (1992): Sociologický slovník, Praha, Victoria Publishing

GOTTDIENER, M. (1993): A Marx for Our Time: Henri Lefebvre and The Production of Space, Sociological Theory, Vol. 11, No. 1, str. 129–134

HAMELIKA (kol.) (1973): O hradu jménem Volfštejn, Hamelika 1973, č.12 «http://www.hamelika.cz/SHAMELIKA/1973/1973_12/h73_12.htm» (cit. 22. 1. 2007)

- HAVLÍČEK, T. (2004): Teorie vymezení pohraničí, In: Jeřábek, M. / Dokoupil, J. / Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?, Praha, Academia, str. 59–66
- HENDL, J. (1997): Poznávání pomocí kvalitativního výzkumu, Česká kinantropologie 1, č. 1, s.19–28
- HYNEK, A. (1996): Mentální mapy kulturní krajiny, In: Svobodová, H. (ed.): Krajina jako domov, Žďár nad Sázavou, IMPRESO, str. 7–15
- JOKLOVÁ, O. (1973): Černošín od sklonku 19. století do roku 1938. Příspěvek k dějinám malého města v západočeském pohraničí, dipl. práce. «<http://www.cernosin.cz/diplomka.doc>» (cit. 12. 11. 2006)
- KASTNER, Q. (1999): Osídlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka), Ústí nad Labem, SOÚ AV ČR
- KELLER, J. (1995): Dvanáct omylů sociologie, Praha, Slon
- KLÍMOVÁ, E. (ved. kol.) (1999): Školní atlas ČR. Geodézie ČS, a.s.
- KOČÁRKOVÁ, E. (2005): "Hanysy do chaupy!" a jiné reprezentace místa v beskydském Trojvsí, dipl. práce. Praha, FHS UK
- KOPECKÝ, O. (2006): Domov v ohrožení, lokální identita obyvatel Horního Jiřetína, dipl. práce, Brno, FSS MU
- KŘIKAVOVÁ, A.(1996): Poušť jako domov, In: Svobodová, H. (ed.): Krajina jako domov, Žďár nad Sázavou, IMPRESO, str. 27–34
- LAŠTOVKOVÁ, J. (2005): „Doma“ v pohraničí, Mezinárodní studentská konference Antropowebu. 4.–5. 11., Plzeň, (cit. 12. 2. 2007) «<http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=teorie&shw=225&lst=105>»
- LEFEBVRE, H. (1993): The Production of Space, Oxford, Cambridge, Blackwell
- LIBROVÁ, H. (1988): Láska ke krajině, Brno, Blok
- LYNCH, K. (1960): The Image of the City. Mass., Cam., London: The Mit Press.
- PETRJÁNOŠOVÁ, M. / LÁŠTICOVÁ, B. (2005): Identity na hranici: teritoriálne identity mladých ľudí v slovensko–rakúskom pohraničí, In: Miovský, M. / Čermák, I. / Chrz, V.: Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV, Olomouc, Univerzita Palackého, str. 315–328
- POLIŠENSKÁ, V. (2006): Mentální mapy: definice, výzkum a otázka prostorového rozhodování, Československá psychologie, ročník L, č. 1, str. 64–70
- SPALOVÁ, B. (2000): Hraniční prostor. Žitý prostor obyvatel česko-německého pohraničí, dipl. práce, Praha, FF UK

- SPALOVÁ, B. (2000a): Pohraniční prostor. Žitý prostor obyvatel česko–německého pomezí v Lužických horách, In: Zich, F. a kol.: Vytváření přeshraničního společenství na česko–německé hranici, Ústí nad Labem, SOÚ AVČR, str. 243–266
- SPALOVÁ, B.(2003): Když to pude, já se vocad' nehnu (Lokální a regionální identita kulturních elit v pohraničí), In: Zich, F. (ed.): Regionální identita obyvatel v pohraničí. Sborník příspěvků z konference "Evropská, národní, či regionální identita?" v Praze 3. 10. 2003. Praha, SÚ AVČR, 59–80
- SPALOVÁ, B. (2004): Česko – (polsko) – německá hranice pro lokály ze všech stran. Příspěvek na kolokvium EHESS, Paříž 9.2.2004, rukopis
- SPOLEK PRO ZÁCHRANU HRADU VOLFŠTEJNA (rok neuveden): Pojednání o zřícenině hradu Volfštejna, «<http://volfstejn.ic.cz/index.html>» (cit. 15. 1. 2007)
- SRB, V. / ANDRLE, A. (1989): Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010. Ministerstvo výstavby a stavebnictví ČSR, TERPLAN – Státní ústav pro územní plánování Praha, s.p.
- SVÁŠEK, M. (2002): Narratives of „Home“ and „Homeland“: The Symbolic Construction and Appropriation of the Sudeten German *Heimat*, *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 9, str. 495–518
- ŠTĚŘÍKOVÁ, E. (1995): Země otců, Praha, Spolek exulantů
- TANNERT, K. (1906): Tschernoschin nebst Wolfsberg. Prag.
- VAŇKOVÁ, M. (2005): Vytváření lokální identity (Šluknov), dipl. práce, Praha, FF UK
- VÁVRA, M. (2006): Tři přístupy k analýze diskurzu. Neslučitelnost nebo možnost syntézy? In: *Miscellanea sociologica 2006*, Sborník příspěvků z 2. doktorandské sociologické konference, Praha, FSV UK, str. 49–64

Internetové zdroje

- <http://www.cernosin.cz> (oficiální stránky Černošína)
- <http://www.czso.cz> (Český statistický úřad)
- <http://www.ekodepon.cz> (skládka odpadu)
- <http://www.euregio-egrensis.cz> (euroregion Euregio Egrensis)
- <http://www.leader-ceskyzapad.cz> (Místní akční skupina)
- <http://mikroregion-kl.cz> (mikroregion Konstantinolázeňsko)
- <http://mmr.cz> (Ministerstvo pro místní rozvoj)
- <http://volfstejn.ic.cz> (Spolek pro záchranu hradu Volfštejna)